

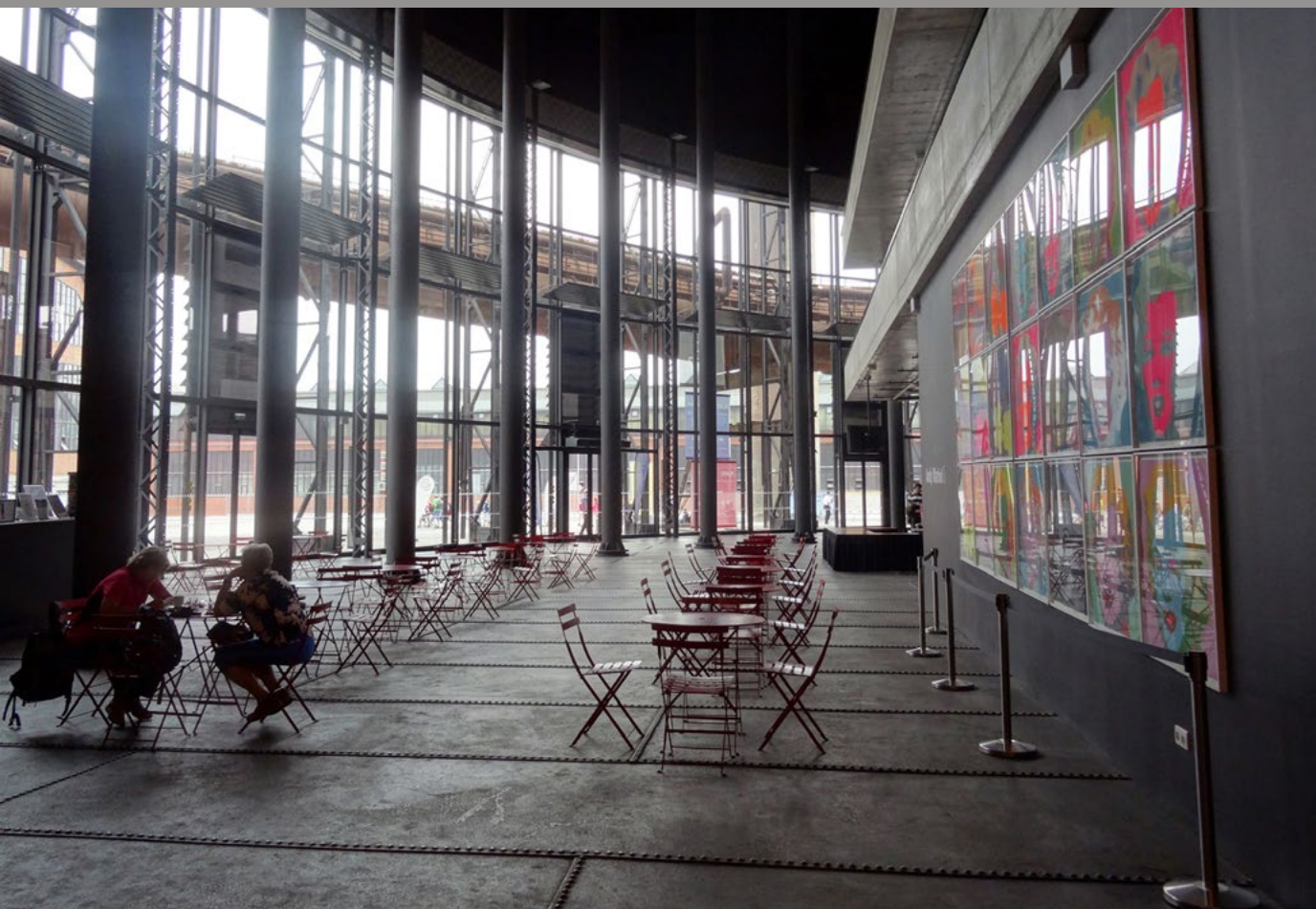
POLSKA AKADEMIA NAUK ODDZIAŁ LUBLIN  
POLISH ACADEMY OF SCIENCES BRANCH IN LUBLIN

# TEKA

KOMISJI  
ARCHITEKTURY,  
URBANISTYKI  
I STUDIÓW  
KRAJOBRAZOWYCH

COMMISSION  
OF ARCHITECTURE,  
URBAN PLANNING  
AND LANDSCAPE  
STUDIES

ISSN 1895-3980



VOLUME XI/4



TEKA

KOMISJI ARCHITEKTURY, URBANISTYKI  
I STUDIÓW KRAJOBRAZOWYCH  
ODDZIAŁ PAN W LUBLINIE

COMMISSION OF ARCHITECTURE, URBAN PLANNING  
AND LANDSCAPE STUDIES



POLISH ACADEMY OF SCIENCES BRANCH IN LUBLIN

TEKA

COMMISSION OF ARCHITECTURE, URBAN  
PLANNING AND LANDSCAPE STUDIES

Volume XI/4

Lublin 2015

POLSKA AKADEMIA NAUK ODDZIAŁ W LUBLINIE

TEKA

KOMISJI ARCHITEKTURY, URBANISTYKI  
I STUDIÓW KRAJOBRAZOWYCH

Tom XI/4

Lublin 2015

Redaktor naczelny  
prof. dr hab. inż. arch. Elżbieta Przesmycka, Politechnika Wrocławska

Rada Naukowa  
prof. dr hab. arch. Mykola Bevez (Politechnika Lwowska, Ukraina)  
prof. dr hab. inż. arch. Krzysztof Pawłowski (Politechnika Lubelska, Polska)  
prof. dr hab. inż. arch. Elżbieta Przesmycka (Politechnika Wrocławska, Polska)  
prof. nadzw. dr hab. inż. Krystyna Pudelska (Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie, Polska)  
prof. dr hab. inż. arch. Petro Rychkov (Rivne University of Technology, Ukraina)  
prof. Svetlana Smolenska (Charków, Ukraina)  
dr.eng. arch. Bo Larsson (Lund, Szwecja)  
dr Larysa Polischuk (Ivanofrankowsk, Ukraina)  
arch. dipl. ing. (FH) Thomas Kauertz (Hildesheim, Niemcy)  
Charles Gonzales (Director of Planning Cataño Ward, Puerto Rico)  
Rolando-Arturo Cubillos-González (Catholic University of Colombia, Kolumbia)  
prof. dr hab. Jan Gliński, czł. rzec. PAN

Redakcja naukowa tomu XI/1–4  
prof. dr hab. inż. arch. Elżbieta Przesmycka, Politechnika Wrocławska

Recenzenci:

prof. nadzw. dr hab. inż. arch. Andrzej Białkiewicz (Politechnika Krakowska, Polska)  
prof. dr hab. Mariusz Dąbrowski (Politechnika Lubelska, Polska)  
prof. dr hab. inż. arch. Lech Kłosiewicz (Politechnika Warszawska, Polska)  
dr hab. Piotr Urbański, prof. UP (Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, Polska)  
prof. dr hab. inż. arch. Anna Mitkowska (Politechnika Krakowska, Polska)  
dr hab. inż. arch. Irena Niedźwiecka-Filipiak (Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, Polska)  
prof. dr hab. inż. arch. Bonawentura Pawlicki (Politechnika Krakowska, Polska)  
prof. nadzw. dr inż. arch. Halina Petryszyn (Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie, Polska)  
prof. dr hab. inż. Anna Sobotka (Akademia Górniczo – Hutnicza w Krakowie, Polska)  
prof. dr hab. inż. arch. Maria Jolanta Żychowska (Politechnika Krakowska, Polska)

Projekt okładki  
Elżbieta Przesmycka  
Kamila Boguszewska

Fotografia na okładce tomu XI/4 oraz na s. 5  
Elżbieta Przesmycka

Rysunek na s. 1  
Elżbieta Przesmycka

Copyright by Polska Akademia Nauk Oddział w Lublinie, Lublin 2015  
Copyright by Politechnika Lubelska, Lublin 2015

Publikacja finansowana ze środków Polskiej Akademii Nauk

ISSN 1895–3980

www.pan-ol.lublin.pl  
Wydawca: Politechnika Lubelska, ul. Nadbystrzycka 38D, 20–618 Lublin,  
Realizacja: Biblioteka Politechniki Lubelskiej  
Ośrodek ds. Wydawnictw i Biblioteki Cyfrowej  
ul. Nadbystrzycka 36A, 20–618 Lublin  
tel. (81) 538–46–59, e-mail: wydawca@pollub.pl, www.biblioteka.pollub.pl







## SPOSÓB POSTRZEGANIA SACRUM W ARCHITEKTURZE WSPÓŁCZESNEJ

Michał Dmitruk

Wydział Budownictwa i Architektury, Katedra Architektury, Urbanistyki  
i Planowania Przestrzennego, Politechnika Lubelska

Faculty of Civil Engineering and Architecture, Department of Architecture,  
Urban and Spatial Planning, Lublin University of Technology

e-mail: m.dmitruk@pollub.pl

**Streszczenie.** Od świtu ludzkości, czasów organizowania się i gromadzenia wspólnot osadniczych, poprzez czasy formowania się pierwszych miast, towarzyszyła człowiekowi wiara w różnorodne bóstwa<sup>1</sup>. Wraz z rozwojem kulturowym i społecznym także systemy wierzeń ulegały ujednoczeniu, kodyfikacji i przyciągały coraz większą liczbę wiernych, stając się czynnikiem społeczno-politycznym wpływającym istotnie na kształt i kierunki rozwoju młodych cywilizacji. Wraz ze wzrostem znaczenia nowych idei, organizacji przez nie przestrzeni sacrum i formalizacji zachowań, zaczęto kult „przekuć w kamień”<sup>2</sup>. Analizując architekturę sakralną każdej epoki i studiując jej historię, można zaobserwować jak zmieniła się sinusoida stosunków społecznych pomiędzy tolerancją i religijnym współistnieniem z jednej strony, a nienawiścią i dążeniem do dominacji z drugiej. We współczesnym, bardzo zróżnicowanym, pełnym mnogości wyznań i różnic kulturowych świecie, architekci stają przed wyzwaniem w jaki sposób kształtować architekturę sakralną aby służyła pokojowej koegzystencji, akceptowaniu różnic, nie będąc jednocześnie zarzewiem konfliktów, wzajemnych roszczeń i pretensji.

**Słowa kluczowe:** architektura, religia, sacrum, społeczeństwo, cywilizacja, współczesność, konflikt, tolerancja.

### WPROWADZENIE

W przestrzeni niejednorodnej pod względem religijnym, kwestia wiary często powoduje powstawanie podziałów społecznych. Historia dostarcza dowodów różnego podejścia społeczeństw do owych różnic. Ich tłem zwykle jest architektura sakralna, a stosunek wobec świątyń często jest czynnikiem determinującym, lub przynajmniej odzwierciedlającym relacje panujące pomiędzy wyznawcami różnych religii. Od początków historii cywilizacji ludzkiej obserwować można różne podejście wyznawców rozmaitych religii do siebie nawzajem – od pokojowej koegzystencji do wojen i konfliktów, trwających niejednokrotnie do czasów dzisiejszych. Architektura sakralna, od czasów starożytnych, zaczęła pełnić istotną funkcję w społeczeństwie, materializować, unaoczniać i utrwalać poglądy do tej pory dostępne jedynie pozazmysłowo. Wraz z rozwojem cywilizacyjnym człowieka, architektura stała się nieodłącznym elementem religii – odzwierciedleniem jej charakteru. Obrazowała koegzystencję różnych wyznań lub też unaoczniała supremację jednego nad drugim. Domy Boże były zawsze miejscem, które gruntowało pozycję danego kultu w określonej społeczności. Świątynia przez wieki, postrzegana była bardziej za dzieło natchnione boską wolą, niż za efekt kolektywnej pracy ludzkiej. Górowała często nad miastami, dodając im splendoru i podnosząc ich znaczenie. Między społecznościami pojawiała się nawet rywalizacja, gdzie powstanie większa i piękniejsza świątynia. W przypadku konfliktu, to miejsca kultu jako pierwsze były transformowane według własnych wierzeń, bądź zwyczajnie bezczeszczone w celu ukazania dominacji nad podbitym ludem. Podobnych przykładów swoistego religijnego „wyścigu zbrojeń”, gdzie świątynie stawały się kartą przetargową, w historii ludzkości można znaleźć bardzo

---

1 Bergson H., 1993. *Dwa źródła moralności i religii*, Kraków, s. 105.

2 Murat M., wykład z filozofii na Uniwersytecie Przyrodniczym w Lublinie.

wiele. Począwszy od realizacji epokowej wręcz świątyni Hagia Sophia w Konstantynopolu<sup>3</sup> i znamiennych słów jej twórcy, cesarza Justyniana: „Prześcignąłem Cie Salomonie”<sup>4</sup>, przez chichot historii w postaci przebudowy w 1453 roku owego kościoła na meczet<sup>5</sup>, aż po barbarzyńskie i znamienne w skutkach zburzenie przez Talibów majestatycznych posągów Buddy w Baimanie w 2001 roku. Historia daje architektom cenną lekcję na temat formy i funkcji społecznej architektury sakralnej. Zarówno religia, jak i architektura ulegają przeobrażeniom, trendom i zmianom w obyczajowości danych społeczności. Zmieniają się wraz z duchem czasu lub uparcie trwają w miejscu niejako na przekór nowoczesności.

We współczesnym świecie konieczność współistnienia różnych kultur i religii jest nie tylko problematyczną sytuacją zastaną, ale także jedyną szansą na pokojowy rozwój i przyszłość cywilizacji ludzkiej. Sytuacja ta zmusza do poszukiwań odpowiednich form wyrażania wiary, zarówno w sferze społecznej koegzystencji oraz w formie współczesnej architektury sakralnej.

### SACRUM BEZ BOGA

Architektura sakralna nie musi bezpośrednio wiązać się z przedmiotem wiary, lub wyznawanym kultem, czy religią. Epoka oświecenia przyniosła rewolucję w sposobie pojmowania religii. Ideały i obyczaje na przestrzeni wieków nowożytnych, niemal jak w szachownicy, naprzemiennie zwracały się ku racjonalizmowi, popartemu rozumem i nauką lub ku pełnemu uprzedzeń i zabobonów, romantycznemu idealizmowi. Podobnie jak dwa wieki wcześniej w epoce renesansu, myśl ludzka „wieku rozumu”<sup>6</sup> skierowała się w stronę tego pierwszego. Europejska myśl religijna wyzbyła się przesądów, zyskując abstrakcyjną, czystą formę. Wielu myślicieli ery oświecenia porzuciło całkowicie deistyczną koncepcję Stwórcy i zaczęło poszukiwać swojego sacrum w sferze działalności człowieka, jego wytworach cywilizacyjnych i dokonaniach. Pokłosem tych nowych, obrazoburczych idei stała się między innymi koncepcja budowy w Paryżu zupełnie świeckiej świątyni: Panteonu Wielkich Ludzi<sup>7</sup>. Religijna funkcja budynku, który początkowo miał być kościołem św. Genowefy, nie została zaakceptowana przez Francuskie Zgromadzenie Narodowe, które zdecydowało w 1790 roku, że budynek stanie się narodowym muzeum<sup>8</sup>. Ten gigantyczny „pomnik na cześć ludzkości” wybudowano w stylu neoklasycystycznym – bardzo uporządkowanym i czystym w formie, na planie krzyża, z centralnie umieszczoną kopułą i kolumnowym portykiem, zwieńczonym frontonem na wzór Rzymskiego Panteonu. W 1837 roku nad portykiem umieszczono ozdobny napis: *Aux Grands Hommes La Patrie Reconnaissante*<sup>9</sup>. Od tamtej pory budynek stanowi świątynię postępowej myśli, świeckiego miejsca dedykowanego wielkim osobom i wartościom ponadczasowym. W krypcie Panteonu znajdują się m.in. grobowce: Woltera, Jana Jakuba Rousseau, Victora Hugo, Emila Zoli, wynalazcy pisma dla niewidomych Louisa Braille’a, czy Marii Skłodowskiej-Curie.

Patrząc na słowo „rewolucja” (francuska, rosyjska czy seksualna) poprzez pryzmat historii, zwykle przywołuje to konotacje z silnie areligijną i antykościelną postawą jej przedstawicieli. Pomnikiem, a zarazem siedzibą III Międzynarodówki komunistycznej zakładano, że będzie

3 Obecnie Stambuł, Turcja

4 Różycka-Bryzek A., 2002. *Encyklopedia Kultury Bizantyńskiej*, Warszawa.

5 Ibidem.

6 Dominik-Stawicka D., 2012. *Vademecum, Język Polski*. Operon, s. 90

7 Za: Kosiński W., 2011. *Architektura sacrum wobec konfliktów, tolerancji i pojednania. Historia, współczesność, perspektywy*, Przestrzeń i forma, nr 15/2011, Czasopismo naukowo-dydaktyczne Polskiej Akademii Nauk oraz Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie.

8 Burleigh M., 2005. *The French Revolution and the Catholic Church*. Harper Collins. Nowy Jork.

9 *Aux Grands Hommes La Patrie Reconnaissante* (fr.) Wielkim Ludziom Wdzięczna Ojczyzna

olbrzymia 400 metrowa wieża autorstwa rosyjskiego malarza i architekta Włodzimierza Tatlina. Ta monstrualna, czerwona, stalowa konstrukcja miała ukazywać szczyt możliwości konstrukcyjnych i talentów inżynierskich człowieka. Miała przewyższać wieżę Eiffla i pokazywać dominację nad zepsutą i zacofaną kulturą zachodu, a także pokazywać wyższość proletariatu i systemu socjalistycznego. Wewnątrz miały znajdować się biura i kancelarie światowego ruchu komunistycznego. Konstrukcja, określona przez prof. Wojciecha Kosińskiego mianem „katedry bezbożnictwa”<sup>10</sup>, była przesycona rozmaity symboliką. Kolor czerwony nawiązywał do barw rewolucji bolszewickiej. Swoim rozmiarem i rozmachem z jakim została zaprojektowana miała ukazywać nieograniczoną wprost moc twórczą „człowieka pracy” i sięgać wyżej niż ktokolwiek, kiedykolwiek sięgnął. Najwyraźniejszą i najbardziej charakterystyczną inspiracją jest jednak nawiązanie w formie do Biblijnej wieży Babel, w jej archetypicznej, utrwalonej na płótnie Pietera Bruegla formie. Forma ta wybrana została nieprzypadkowo. Wieża Tatlina, podobnie jak wieża Babel miała być dziełem kolektywnej pracy ludzi, kreacją czysto ludzką, bez boskiej interwencji, sięgającą niemalże do nieba. Konstrukcja miała pokazać, że mocą inżynierów i wspólnej pracy ludzi, bez ingerencji sił nadprzyrodzonych, można wytworzyć dzieła równe boskim, a wystarczy do tego tylko rozum i praca. Miała być to świątynia w swojej pysze dedykowana ku czci człowieka. Budowla nie została zrealizowana z przyczyn o wiele bardziej przyziemnych, niż klęska wieży Babel – w wyniszczonej I Wojną Światową Rosji zwyczajnie brakowało materiałów i środków pieniężnych na jej realizację.

Współczesne „sacrum bez Boga” nie obnosi się pychą i nie walczy z Bogiem. Nie jest też wyniosłe i majestatyczne w formie – ma zupełnie inny charakter. Jest raczej miejscem wyciszenia, charakterystycznego nastroju skupienia i zadumy. Próbuje być inspiracją dla ludzi poszukujących sacrum w niezdefiniowanej odgórnie formie. Przykładem takiego cichego sacrum może być rzeźba *Singing Ringing Tree*<sup>11</sup> ustawiona na wzgórzu w Lancashire w Wielkiej Brytanii. Zaprojektowana przez Mike’a Tonkin’a i Annę Liu trzymetrowa rzeźba ze stalowych rur skonstruowana jest w taki sposób, aby przepływający przez tuby wiatr wydawał zmieniający się, spokojny, harmoniczny i nieco mistyczny w charakterze dźwięk. Przywołując skojarzenia z biblijnym gorejącym krzewem, którego formę przybrał Bóg<sup>12</sup>, drzewo z Lancashire zdaje się również jakby miało coś do powiedzenia. Delikatne dźwięki wprowadzają w stan wyciszenia i nastroju kontemplacji. Takie nowatorskie i zupełnie odmienne od dotychczasowego podejście do sfery sacrum jest czymś bardzo cennym we współczesnym, pełnym zgiełku i natłoku bodźców świecie. Ludzie zmęczeni hałaśliwym i agresywnym, zarówno sacrum jak i profanum, zaczynają szukać świętości w skupieniu, wyciszeniu – we własnych rozmyślaniach.

---

10 Kosiński W., 2011. *Architektura sacrum wobec konfliktów, tolerancji i pojednania. Historia, współczesność, perspektywy*, Przestrzeń i forma, nr 15/2011, Czasopismo naukowo-dydaktyczne Polskiej Akademii Nauk oraz Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie.

11 Nagrany dźwięk, do usłyszenia pod adresem <http://www.youtube.com/watch?v=4B0hGyKV9qs>, Stan z dn.01.01.2015.

12 Księga Wyjścia, 3,1–21;4,1–14/ *Biblia Tysiąclecia, 1965*. Pallotinum, Poznań.



Ryc. 1. Singing Ringing Tree w Lancashire w Wielkiej Brytanii autorstwa Mike'a Tonkin'a i Anny Liu. Źródło: wikipedia.pl

Fig. 1. Singing Ringing Tree, Lancashire, Great Britain. Authors: Mike Tonkin and Anna Liu. Source: wikipedia.pl

## SPOSÓB POSTRZEGANIA SACRUM W ARCHITEKTURZE WSPÓŁCZESNEJ

Obserwując zmiany zarówno w podejściu człowieka do kwestii wiary, jak i do samej architektury sakralnej zauważyć można wyraźne tendencje ekumeniczne w sposobie kształtowania współczesnych świątyń i próby łączenia w sposób synkretyczny obecnie dość istotnie różniących się wyznań. Potrzeba tolerancji i pojednania między wyznaniami, szczególnie silna po ciężkich doświadczeniach XX wiecznych totalitaryzmów, mobilizowała do podejmowania prób realizacji świątyń, umożliwiających współlistnienie i wspólne poszukiwanie sacrum, niezależnie od różnic. Przykładem jednej z takich realizacji może być Kaplica Korony Cierniowej w Eureka Springs w USA, autorstwa Euine'a Fay'a Jonesa. Schowana wśród wzgórz kaplica, w niczym nie przypomina znanych powszechnie świątyń. Będąc wewnątrz budynku o ażurowej, drewniano – stalowej konstrukcji wypełnionej szkłem ma się wrażenie bycia pośrodku lasu, wśród natury. Wnętrze budynku również nie jest specjalnie przystosowane do odprawiania żadnego znanego obrządku. Nie ma tam ołtarza, mównicy, separacji strefy wiernych i kapłanów a jedynie pulpit, na którym leży Biblia. Kluczowym dla zrozumienia idei przyświecającej temu domowi modlitwy jest dedykacja, brzmiąca: „Wszystkim ludziom dobrej woli, także niewierzącym”. Kaplica o prostej, ale subtelnej i idealnie wpisanej w krajobraz okolicy bryle ma służyć kontemplacji, i wyciszeniu zarówno osobom wierzącym oraz wątpiącym i poszukującym. Wrażenia z wnętrza świątyni w ten sposób opisuje dr. Anna Szafranek z Politechniki Lubelskiej: *W czasie zwiedzania trafiliśmy na śpiew psalmów w wykonaniu jakiejś kobiety. Jej piękny głos i śpiewany utwór wyciszył nas. Po usłyszeniu ostatniego wersu pieśni religijnej nikt się nie poruszył, siedzieliśmy jak zaczarowani. Ta cisza i bezruch była naturalnym przedłużeniem przeżywanego piękna śpiewu i nastroju. Dopiero po dłuższej chwili*

rozległy się brawa i słuchacze podchodzili do solistki wyrażając swoje uznanie lub opisując doznane wrażenia.<sup>13</sup>

Fenomenalnym przykładem wyjątkowego wycucia formy i swoistej gry delikatnym nastrójem sacrum jest kościół Votum Aleksa w Tarnowie w Polsce, autorstwa młodej polskiej pracowni projektowej „Beton”. Minimalistyczna do granic, drewniana konstrukcja w całości pokryta gontem przybiera skromny, archetypiczny kształt chrześcijańskiej kaplicy. Kościół znajduje się na skarpie, na brzegu rzeki Wisły i otoczony jest dookoła zielenią, z którą idealnie współgra. W projekcie widać doskonale dopasowanie do otaczającego spokojnego i naturalnego krajobrazu, prowokując nastrój wyciszenia, kontemplacji i pokory. Zarówno wewnątrz jak i na zewnątrz brak jest jakiegokolwiek ornamentyki, a przynależność religijną określa jedynie skromny, niewielki krzyż na kalenicy dachu. Sam ołtarz jest prostym drewnianym stołem, umieszczonym na tym samym poziomie co ławy wiernych, a tło ołtarza stanowi obszerne przeszklenie – zabieg ten zbliża kapłana do zgromadzonych. Tradycyjna technologia wykonania budynku z belek drewnianych dała okolicznym mieszkańcom, o ograniczonym warsztacie technicznym, możliwość współrealizacji przedsięwzięcia i zbiorowego zaangażowania w budowę. Sami projektanci wypowiadają się o świątyni w następujący sposób: „*Chcieliśmy przekazać mieszkańcom wsi budynek, który mogliby polubić. Uznaliśmy więc, że zbyt daleko posunięte poszukiwania w sferze formy nie mają tu sensu. Ograniczyliśmy się do znajomych skądinąd kształtów i rozwiązań (dach dwuspadowy, prosta bryła) – z tym, że wszystko pociągnęliśmy dalej niż gdybyśmy budowali zwykły dom. Kościół jest bardzo smukły, wysoki, ma skomplikowaną drewnianą konstrukcję, w ścianach nie ma okien, a jedynym przeszkleniem pozostaje ściana szczytowa stanowiąca tło dla ołtarza. Przez tę ścianę widać daleki wiślany horyzont. Dzięki temu ktoś, kto znajduje się w środku, może łatwiej znaleźć wyciszenie, może w spokoju oddać się kontemplacji natury, modlitwie*”<sup>14</sup>. Zgodnie z założeniami projektowymi, „sacrum” w budynku jest ciche, spokojne, nieprzytłaczające. Dostępne dla tych osób, które rzeczywiście poszukują nastroju sprzyjającego kontemplacji. Wystrój tej świątyni nic nie narzuca, do niczego nie prowokuje – pozwala osobiście i bez przymusu doświadczyć obecności Boga.



Ryc. 2. Votum Aleksa w Tarnowie, autorstwa pracowni projektowej „Beton”. Źródło: sztuka-architektury.pl  
Fig. 2. Alex's Votum chapel in Tarnów, Poland. Author: "Beton" design studio. Source: sztuka-architektury.pl

13 Fragment relacji z podróży Anny Szafranek. „*Moje spotkanie z Ameryką*”, *Biuletyn informacyjny Politechniki Lubelskiej* 2(12) 2004. Lublin.

14 Wywiad projektantów dla portalu bryła.pl z dn.03.07.2009 – Stan z dnia 01.01.2015

Współczesny świat nie stanął w ofensywie wobec wartości duchowych, zmienił jedynie podejście do kwestii związanych z kulturowaniem religii. Proces pluralizacji kulturowej uświadomił człowiekowi że właściwym kierunkiem rozwoju duchowego i cywilizacyjnego jest życie w poszanowaniu innych wierzeń i tradycji. Swoista nieufność społeczna i budujący się dystans wobec zorganizowanej formy wierzeń i instytucji religijnych było przyczynkiem do wejścia ludzi w sferę swoistego „cichego sacrum”<sup>15</sup>, gdzie wiara kontemplowana jest indywidualnie i interpretowana poprzez pryzmat swojej osoby. Doskonałym przykładem współczesnego podejścia do architektury sakralnej, świadomym powyższych procesów może być kościół Chrystusa, Nadziei Świata autorstwa Heinza Tesara, zlokalizowany w biznesowej dzielnicy Wiednia. Swoją oszczędną, elegancką i zachowawczą formą doskonale wkomponuje się w otoczenie biurowców. Wrażenie swoistego spokoju, pośród głośniego życia miejskiego potęguje brakiem nachalnej ornamentyki który zaprasza do wewnątrz, nie tworząc zbędnych barier psychologicznych. Znaczący jest jedynie niewielki krzyż na elewacji, jednak sama bryła ma charakter ekumeniczny, zachęcający do modlitwy wszystkich wierzących.

Otwartość i postępowość prowadzi do wielu interesujących koncepcji i ich realizacji w obrębie architektury sakralnej. Jak bardzo zmienia się podejście religii i wyznawców do budynków świątynnych najlepiej obrazuje nietypowa i wyjątkowa świątynia zwana Ekumeniczną Kaplicą Sztuki p.w. Św. Henryka w Turku w Finlandii<sup>16</sup>. Sama nazwa zdaje się być jakąś niedorzeczną zabawą lingwistyczną, a jednak w rzeczywistości świątynia jest również galerią sztuki! Związała w swojej przypominającej odwróconą łódź formie, kaplica idealnie wpasowuje się w okoliczny sosnowy las. Wewnątrz, wzdłuż nawy organizowane są wystawy sztuki, które można oglądać również podczas nabożeństwa. Z jednej strony wewnątrz przypomina typowy mały drewniany kościółek, z drugiej zaś tworzy zupełnie niespotykany nastrój, służąc jednocześnie odprawianiu eucharystii, a także wystawom, happeningom i wernisażom, gdzie jedna funkcja nigdy nie stoi na przeszkodzie drugiej, a wręcz współistnieją z wzajemnym poszanowaniem. Te zupełnie innowacyjne, zupełnie liberalne i ponad podziałowe podejście do architektury sakralnej zdaje się bardzo dobrze spełniać swoją rolę i pokazuje, że otwarcie strefy sacrum bardziej w stronę ludzi jest nie tylko możliwe, ale bardzo pożądane. To co się rzeczywiście liczy to wzajemny szacunek i dobra wola. Odnaleźć spokój i ukojenie mogą tam ludzie poszukujący wzniosłych wartości zarówno w Bogu, jak i w sztuce. Projekt w Turku porusza istotną kwestię na temat kształtu i podejścia do kwestii religijnych w XXI wieku. Rodzi się pytanie, czy świątynie powinny znaleźć swoje miejsce pomiędzy butikami w supermarkecie? Kaplice szpitalne już nikogo nie dziwią, a przecież są tak odmiennie w charakterze od historycznych wielkich świątyń. Misją współczesnych Kościołów powinno być wyjście do ludzi, otwarcie się na odmienność i pewna postępowość, która powinna dawać możliwość zbliżenia się do sacrum nawet w miejscach pozornie na to nieprzeznaczonych. W hałaśliwym, pełnym bodźców i doświadczeń współczesnym świecie, człowiek naturalnie poszukuje miejsca wyciszenia i introspekcji – świątynie takie jak wspomniane wyżej mogą okazać się właśnie tym, co da mu ukojenie.

---

15 Dmitruk M., 2012 *Wiara a forma – wpływ religii na architekturę*, [w]: Człowiek Religia Wychowanie, Polianna, Krasnystaw, s. 83–98

16 Ökumenische Kapelle St. Henry, FI-Turku, Architektur & Technik 2/2007, s. 6–10



Ryc. 3., 4, Ekumeniczną Kaplicą Sztuki pw. Św. Henryka w Turku w Finlandii. Fot.: J. Tiainen  
Fig. 3., 4, St. Henry's Ecumenical Chapel of Art, Turku, Finland. Photo.: J. Tiainen

## PODSUMOWANIE

Podobnych realizacji do przedstawionych w części: „sposób postrzegania sacrum w architekturze współczesnej” jest na świecie coraz więcej. Pokazują że architektura sakralna znów zaczyna odzwierciedlać prądy myślowe i poglądy religijne. Wielokulturowość i różnorodność jest czymś nieuniknionym we współczesnych pluralistycznych społeczeństwach, ale jest też zarówno czymś wyjątkowo wartościowym i unikatowym. Współczesny człowiek odkrył, że różnice nie muszą być impulsem do podziałów, a umiejętność aby się w piękny sposób różnić jest czymś co warto kultywować. Obecnie niejednokrotnie źle pojęta tolerancja przekonuje nas, że jesteśmy wszyscy jednakowi – jednak odpowiedzialnym podejściem jest dostrzeżenie i zaakceptowanie różnic oraz czerpanie obopólnych korzyści ze wspólnych wartości. Przed takim zadaniem stoją architekci, szukający odpowiedzi w kwestii formy współczesnej architektury sakralnej. Przedstawione przykłady pokazują znakomitą odmianę od znanej obecnie pretensjonalnej formuły wielu świątyń. Sacrum w tych wszystkich miejscach jest ciche, spokojne, służy człowiekowi, a nie istnieje jedynie same dla siebie. Jest zupełnie odmienne od współczesnej, wulgarnej w formie architektury – może dlatego właśnie staje się coraz bardziej intrygujące. Realizacje te walczą z postępującym w społeczeństwie wrażeniem zimnej transcendencji Boga i pokazują, że Sacrum jest nadal wokół nas, wystarczy tylko na chwilę się zatrzymać.

## PIŚMIENNICTWO

- Bergson H., 1993. *Dwa źródła moralności i religii*, Kraków, s. 105.
- Biblia Tysiąclecia, 1965*. Wydawnictwo Pallotinum, Poznań.
- Burleigh, M., 2005. *The French Revolution and the Catholic Church*, Harper Collins, Nowy Jork.
- Dominik-Stawicka D., 2012. *Vademecum, Język Polski*. Operon, s. 90
- Dmitruk M., 2012 *Wiara a forma – wpływ religii na architekturę*, [w]: Człowiek Religia Wychowanie, Polianna, Krasnystaw, s. 83–98
- Kosiński W., 2011. *Architektura sacrum wobec konfliktów, tolerancji i pojednania. Historia, współczesność, perspektywy*, Przestrzeń i forma, nr 15/2011, Czasopismo naukowo-dydaktyczne Polskiej Akademii Nauk oraz Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie.
- Ökumenische Kapelle St. Henry, FI-Turku, *Architektur & Technik* 2/2007, s. 6–10
- Różycka-Bryzek A., 2002. *Encyklopedia Kultury Bizantyńskiej*, Warszawa.
- Szafranek A., 2004. *Moje spotkanie z Ameryką*, Biuletyn Informacyjny Politechniki Lubelskiej 2(12), Lublin.

## THE PERCEPTION OF SACRUM IN MODERN ARCHITECTURE

**Abstract.** Since the time of the first settlements and communities, people tend to believe in various deities. Along with the cultural and social development, religion has become codified and popularized amongst the growing number of believers, thus became an important factor in the social and political development. Growing importance of religious beliefs, resulted in organizing sacred spaces which later became churches and temples. Throughout the centuries, religion became a stimulant to unite and cooperate on the one hand, and a root of conflict and intolerance on the other. In present times, architects have to face a diversified beliefs and solve major cultural differences, while designing a contemporary temple. Nowadays designers have to create sacral architecture in a way providing peaceful coexistence and mutual respect between followers.

**Key words:** architecture, society, civilization, religion, modern, conflicts, tolerance.



## MIESZKALNICTWO W DYDAKTYCE

Agnieszka Kłopotowska<sup>1</sup>, Maciej Kłopotowski<sup>2</sup>

<sup>1</sup>Zakład Urbanistyki i Planowania Przestrzennego, Wydział Architektury,  
Politechnika Białostocka, e-mail: a.kłopotowska@pb.edu.pl

<sup>2</sup>Zespół Dydaktyczny Architektury Krajobrazu, Katedra Ochrony i Kształtowania Środowiska, Wydział  
Budownictwa i Inżynierii Środowiska, Politechnika Białostocka, e-mail: m.kłopotowski@pb.edu.pl

**Streszczenie:** Na Wydziale Budownictwa i Architektury Politechniki Lubelskiej nauczanie projektowania obiektów – miejsce zamieszkania stanowi wieloetapowy proces dydaktyczny, obejmujący trzy podstawowe zadania projektowe (mieszkanie, dom, budynek wielorodzinny). Przy ich realizacji każdorazowo poszerzany jest zakres problemowy, stopień opracowania technicznego oraz graficznego projektu. Obiekty mieszkalne (o zróżnicowanej funkcji i wielkości) są również często wybieranym tematem prac dyplomowych na poziomie inżynierskim i magisterskim. Poniżej przedstawiono metodologię nauczania tych zagadnień w Politechnice Lubelskiej.

**Słowa kluczowe:** budynek wielorodzinny, dom atrialny, dom jednorodzinny, mieszkanie, zespół domów jednorodzinnych, zabudowa wielorodzinna.

### WPROWADZENIE

Mieszkalnictwo to architektoniczna codzienność – powszechność w życiu odbiorcy i w pracy architekta. Janusz A. Włodarczyk w książce *Życie znaczy mieszkać* pisze: „Dom mieszkalny jest zagadnieniem projektowym dla architekta niewdzięcznym, w pewnym sensie dziwnym; niby prostym, skoro może go zrobić (zaprojektować, wykonać) każdy, a więc również laik. Projektują je zgodnie z prawem pseudo – specjaliści nie będący architektami. Doświadczeni architekci uważają, że zaprojektowanie dobrego domu mieszkalnego jest zagadnieniem trudnym, (...)”<sup>1</sup>, zaś Marian Fikus rozważając tę kwestię dodaje: „Absolutnie architektura domu rodzinnego jest specyficznym, szczególnym zadaniem projektowym, nieporównywalnym z żadnym innym. Użyte dwa razy „a” na początku zdania ma tę szczególność podkreślić jak w ogłoszeniach gazetowych. Z całą pewnością jest to architektura najbardziej powszechna, z całą też pewnością najbardziej odpowiedzialna, gdyż dotyka bezpośrednio życia grupy ludzi i jej najważniejszych potrzeb egzystencjonalnych odniesionych zarówno do bytu fizycznego, jak i emocjonalno – duchowego.”<sup>2</sup> Dom kontekście powyżej prezentowanych poglądów jawi się zatem jako zadanie szczególne, wyjątkowe, niemalże przygoda intelektualna. Obiekt z jednej strony banalny, z drugiej fascynujący. Obiekt stosunkowo mały – w kategoriach gabarytowych i jednocześnie skomplikowany funkcjonalnie. Powszechny a mający szanse na wejście do kanonu estetycznego naszej kultury<sup>3</sup>.

---

1 Włodarczyk Janusz A.: *Życie znaczy mieszkać. Dom naszych pragnień i możliwości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa – Kraków 1997, s. 140.

2 Wypowiedź Mariana Fikusa z: *Dom przyszłości. Konkurs Wydawnictwa MURATOR i Fundacji DOM DOSTĘP-NY*. Praca zbiorowa pod redakcją Małgorzaty Wilamowskiej. Wydawnictwo MURATOR, Warszawa 2000, s. 5.

3 Nie wyobrażamy sobie przecież historii architektury bez takich współczesnych dzieł jak: dom Schrödera Gerit Rietvelde (1924), dom Konstantina Mielnikowa (1927–29), Willi Savoye Le Corbusiera i Pierre Jeannereta (1929–31), dom w Plano Ludwiga Miesa van der Rohe (1946–51), dom Kaufmana w Palm Springs Richarda Neutry (1946–47), Szklany dom Phillipa Jonsona (1949), dom Vanny Venturi Roberta Venturiego (1962–64), Willa Zapu Davida Connora (1984), dom Rudin Jaquesa Herzoga (1997), oraz domów: Franka Lloyda Wrighta, Antonia Gaudiego, Josepha Olbrichta, Charlesa Mackintosha, Alvara Aalto, Petera Eisenmanna, Richarda Meiera, Christophera i Timothy Morris, Franka Gehrego, Mario Botty, Davida Lea, itd..., a przecież to tylko domy – AŻ DOMY, chciałyby się krzyknąć.

Z tego też względu mieszkalnictwo to jeden z najważniejszych obszarów kształcenia studentów w szkołach architektury na całym świecie. Nauczanie projektowania mieszkań, domów i budynków wielorodzinnych przyjmuje różne formy i realizowane jest w różnym wymiarze godzinowym. Każdorazowo jego nadrzędnym celem jest uzyskanie przez przyszłych projektantów kompetencji praktycznych. Składają się na nie: umiejętności kształtowania układów funkcjonalnych budynków mieszkalnych oraz kształtowania ich form architektonicznych. Zagadnienia te należy rozwinąć również o skomplikowane zadania z zakresu projektowania zespołów domów w różnej skali. Niezbędnymi elementami w tym procesie edukacji są jej podstawy – prerekwizyty, na które składają się nauki społeczne, takie jak: psychologia i socjologia, oraz techniczne takie jak: ergonomia, budownictwo i grafika inżynierska. Podstawową sukcesu (zdobycia przez studenta zakładanych umiejętności) w procesie kształcenia w tym obszarze jest jego etapowanie i kolejne, systematyczne poszerzanie wiedzy studenta. Na Wydziale Budownictwa i Architektury Politechniki Lubelskiej proces ten podzielono na trzy kursy: mieszkanie, dom i budynek wielorodzinny. Poprzedzają je podstawy ergonomii. Cykl dydaktyczny może być również kontynuowany dzięki projektom dyplomowym na I i II stopniu studiów.

## DYDAKTYKA WSPIERAJĄCA KSZTAŁCENIE W OBSZARZE MIESZKALNICTWA

### ERGONOMIA (SEMESTR I)

Dydaktycy kształcący w tym obszarze stawiają sobie za cel przekazanie studentowi wiedzy na temat związku pomiędzy człowiekiem i elementami otaczającej go przestrzeni biotycznej i abiotycznej. Ponadto wykształcenie w studencie potrzeby dostosowania wszystkich elementów otoczenia zewnętrznego do jego wymiarów i uwarunkowań percepcyjno – ruchowych człowieka. Absolwent po skończonym kursie rozumie zatem zależności pomiędzy budową anatomiczną i przestrzenią ruchową człowieka a jego otoczeniem zewnętrznym. Potrafi je również określić i zaprojektować formy przestrzenne dostosowane do parametrów fizycznych konkretnych osób, a także określić parametry przestrzeni stref niezbędnych do wykonywania konkretnych czynności. Proces dydaktyczny prowadzony jest na tle uwarunkowań filozofii różnych epok, zaś zadanie dydaktyczne polega na zapoznaniu studenta z kanonami estetycznymi i wykształceniu w nim świadomości ich zmienności oraz związku z duchem czasu. W czasie trwania zajęć student opracowuje szereg ilustracji – odpowiedzi na jednostkowe zadania projektowe. Część z nich związana jest z przestrzenią wewnętrzną w obiektach mieszkalnych i meblami. Wiedza i umiejętności zdobyte w tym zakresie są bazą dla prac projektowych realizowanych na kolejnych etapach edukacji.

Psychologia i socjologia. Wplecione są w cały tok nauczania na kierunku architektura. W zakresie mieszkalnictwa poszerzane są one o zagadnienia z obszaru kulturoznawstwa. Celem dydaktyki w tym obszarze jest przekazanie studentowi wiedzy o ludzkich zachowaniach w przestrzeni, zarówno wewnętrznej jak i zewnętrznej, modelach korzystania z niej oraz o problemach i konfliktach, które mogą powstawać na skutek złego jej zaprojektowania.

### BUDOWNICTWO I GRAFIKA INŻYNIERSKA

Zasadniczy proces kształcenia w toku studiów w tym obszarze stanowią odrębne ścieżki dydaktyczne. Niezależnie od nich każdy z przedmiotów projektowych, w tym wszystkie z obszaru mieszkalnictwa, mają przyporządkowane sobie zadania dydaktyczne z tego zakresu. Kolejne następujące po sobie zadania projektowe są rozwiązywane z coraz większą dokładnością techniczną – od umownej, ogólnie określającej parametry elementów budowlanych, do szczegółowej – pokazującej detale techniczne konkretnych rozwiązań. Grafika przekazu

opracowań projektowych również ulega rozwojowi, od odrębnych schematów i szkiców, do komputerowych rysunków i wizualizacji.

## MIESZKANIE (SEMESTR II)

Kształcenie w zakresie mieszkalnictwa rozpoczyna kurs *Projektowanie mieszkań*. Studenci w czasie jego trwania poznają typologię mieszkalnictwa oraz podstawowe parametry i współczynniki, które je charakteryzują. Ponadto wprowadzani są w zagadnienia związane z podstawami uwarunkowań psychologicznych i kulturowych mieszkalnictwa w Polsce oraz innych krajach. Służą temu między innymi zajęcia seminaryjne, w czasie trwania których omawiane są tradycyjne domy: polskie, angielskie, amerykańskie, arabskie, chińskie, japońskie i inne. Zapoznawani są również ze wzorcami socjologicznymi rodzin oraz zasadami kształtowania rzutu mieszkania, z uwzględnieniem indywidualnych preferencji mieszkańców.

Zadanie semestralne studenci rozpoczynają od ćwiczenia klauzurowego „Dom moich marzeń”. Stylistyczna różnorodność prac, będąca jego wynikiem, pozwala uzmysłowić przyszłym architektom wielość „poglądów estetycznych”, które mogą reprezentować ich przyszli klienci. Uzmysławia im również potrzebę weryfikowania własnych poglądów, które w przyszłości kształtować będą ich credo projektowe.

Opracowanie projektowe realizowane w czasie zajęć na semestrze II to parterowy dom atrialny. Jego program użytkowy ma zaspakajać potrzeby czteroosobowej rodziny (rodzice z dwójką dzieci). Studenci opracowują rzut mieszkania oraz sporządzają aranżację meblową wszystkich pomieszczeń. Zadanie to wymaga połączenia wiedzy technicznej z zakresu mieszkalnictwa, ergonomii oraz nauk społecznych. Projekt sporządzany jest na siatce modularnej wielkości 60×60 cm. Użycie jej pozwala na zdobycie umiejętności posługiwania się modułem przestrzennym oraz łatwe „skalowanie” mebli, elementów budowlanych i przestrzeni ruchowej człowieka. Z uwagi na specyficzny model domu atrialnego jego architektura w sensie wyrazu plastycznego jest zwykle skromna i powściągliwa. Odpowiada ona rzeczywistym wzorcom, przykładom zaczerpniętym z realizacji z obszaru Danii, Francji, Niemiec, Szwecji i Polski, które studenci poznają podczas wykładów. W toku dyskusji na temat problemów plastycznych zabudowy dywanowej autorzy opracowań zachęceni są do poszukiwania rozwiązań zindywidualizowanych, mieszczących się jednak w spójnej konwencji stylistycznej. Kształtując wielomodułowe pierzeje zabudowy atrialnej w praktyce stosują pojęcie rytmu i akcentu.

Dom atrialny traktowany jest jako element strukturalny zespołu mieszkaniowego. W oparciu o przegląd zrealizowanych układów zabudowy dywanowej, w wyniku dyskusji studenci wypracowują model i program takiego założenia. Zwykle składa się on z kilkunastu jednostek, skupionych wokół wspólnego terenu rekreacyjnego. Jednostki te obsługiwane są komunikacją obrzeżną. Stanowiska postojowe lub garażowe oraz miejsca gromadzenia odpadów stałych projektowane są jako odrębne miejsca. Z uwagi na fakt, iż projekt ten wyprzedza kursy z budownictwa, rozwiązania materiałowe i konstrukcyjno – budowlane w opracowaniach studenckich przedstawiane są w sposób schematyczny. Gabaryty proponowanych rozwiązań muszą jednak każdorazowo odpowiadać rozwiązaniom rzeczywistym.

Opracowania projektowe sporządzane są w sposób tradycyjny, bez użycia technik komputerowych. Studenci nabywają przy tym umiejętność wzajemnego odnoszenia rzutów, przekroi i elewacji. Planszom prezentacyjnym towarzyszy model w skali 1:50, prezentujący wnętrze domu z jego podstawowym wyposażeniem.

Wymiernym efektem zadania projektowego (na które składa się projekt koncepcyjny nieskomplikowanego parterowego domu jednorodzinnego) jest zdobycie umiejętności sporządzania prawidłowego schematu układu funkcjonalnego. Umiejętność ta jest bazowa dla kolejnych opracowań projektowych sporządzanych w dalszym toku studiów. Po ukończeniu kursu student potrafi również sporządzić prawidłowy projekt koncepcyjny zespołu domów jednorodzinnych, uwzględniający aspekty społeczne i odpowiadającą im hierarchizację

przestrzeni. Ponadto w wyniku licznych korekt student nabiera umiejętności rozmowy na temat własnego opracowania. W sposób logiczny i uporządkowany potrafi przedstawić własne decyzje projektowe, omówić je w sposób wyczerpujący oraz argumentować ich słuszność w konkretnych sytuacjach projektowych.

### DOM JEDNORODZINNY (SEMESTR III)

Wolno stojący dom jednorodzinny nadal stanowi najbardziej pożądanym model zamieszkania w Polsce. Umiejętność jego prawidłowego projektowania, na uczelniach kształcących w obszarze architektury, objęta jest zatem odrębnym kursem dydaktycznym. Uczestnicząc w nim student poszerza swą wiedzę o zagadnienia związane z funkcjonowaniem rozbudowanego układu przestrzennego. Poznaje również programowo – przestrzenne metody zaspakajania indywidualnych potrzeb użytkowników. Wśród zagadnień z obszaru teorii architektury jako istotne pojawiają się problemy nasłonecznienia, przewietrzania i wentylacji domu. Studenci zapoznawani są również z przepisami prawa, determinującymi rozwiązania projektowe w naszym kraju. Dotyczą one w znacznej mierze zagospodarowania działki budowlanej. Kurs rozpoczyna dyskusja o domu „idealnym”, która prowadzona jest w oparciu o prace studentów.

Projekt każdorazowo opracowywany jest indywidualnie, na konkretnej (choć często jedynie teoretycznej działce), zlokalizowanej w określonym kontekście przestrzennym. Architektura proponowanych rozwiązań z założenia ma być spójna z otoczeniem architektonicznym. W tym celu kontekst zostaje dokładnie sprecyzowany i ustalany na podstawie znanych współczesnych realizacji architektonicznych. Dom projektowany jest dla fikcyjnej czteroosobowej rodziny, której potrzeby student sam definiuje. Przyporządkowanie poszczególnym członkom rodziny: wieku, zawodu, zainteresowań, preferowanych form rozrywki i sposobu spędzania czasu wolnego pozwala dokładnie sprecyzować zapotrzebowania przestrzenne.

Zakres zagadnień teoretycznych obejmuje również pojęcie standardu, które student poznaje na przykładach współczesnych polskich realizacji. W toku wykładów omawiane są zagadnienia składające się na to pojęcie, wśród nich: uwarunkowania lokalizacyjne, powierzchniowe, programowo – przestrzenne, materiałowe oraz konstrukcyjno – budowlane.

Wielkość projektowanego w czasie trwania semestru domu to około 300 m<sup>2</sup>, co odpowiada współcześnie realizowanym domom o podwyższonym standardzie. W programie użytkowym domu projektowane są: strefa dzienna (w tym: pokój dzienny z aneksem jadalnym, kuchnia ze spiżarnią, gabinet lub pokój gościnny), strefa nocna rodziców (ich sypialnia z łazienką i garderobą), oraz strefa dzieci (ich pokoje, łazienki, szafy lub garderoby). W opracowaniach projektowych rozwiązywane są również dwustanowiskowe garaże, pomieszczenia gospodarcze i techniczne – w tym kotłownia. Każdorazowo układ ten rozbudowywany jest o pomieszczenia dodatkowe, wynikające z indywidualnych potrzeb użytkowników. W studenckich projektach pojawiają się więc: siłownie, sale kinowe, winiarnie lub baseny.

Projekt domu jednorodzinnego obligatoryjnie rozwiązywany jest na kilku poziomach. Wałorem dydaktycznym tak postawionego zadania projektowego jest konieczność rozwiązania klatki schodowej, oraz technicznego zilustrowania jej w rzutach i przekrojach. W zakresie rozwiązań budowlanych uczestnicy kursu rozwiązują wszystkie problemy materiałowe oraz konstrukcyjno – budowlane. Na rysunkach rzutów i przekroi stosują oznaczenia techniczne materiałów budowlanych. Opracowują również uproszczony opis techniczny.

Integralną częścią projektu architektonicznego jest opracowanie projektu zagospodarowania działki. Poza rysunkiem sytuacji w skali urbanistycznej (plan zagospodarowania działki 1:500), do każdego z opracowań przygotowany jest uproszczony projekt ogrodu<sup>4</sup>, oraz detale jego wyposażenia: ogrodzenie, brama, śmietnik i altana z miejscem do grillowania.

---

4 Uproszczony projekt ogrodu – bez określenia gatunków nasadzeń i wymiarowania ich.

Student poznaje również podstawowe zasady regulujące kształtowanie zurbanizowanej przestrzeni mieszkaniowej, w tym uwarunkowania prawne i planistyczne. Pomimo faktu, iż projekt przygotowywany jest jako jednostkowe „zadanie inwestycyjne”, treść wykładów obejmuje również zasady kształtowania układów zespołów domów jednorodzinnych. Do zagadnień poruszanych w tym panelu tematycznym włączono między innymi mechanizmy kształtowania osiedli strzeżonych oraz historię kształtowania tego modelu zamieszkiwania w Polsce, zilustrowaną na przykładach najistotniejszych realizacji.

W zakresie projektowania formy architektonicznej studenci zapoznawani są z zasadniczymi trendami stylistycznymi występującymi w Polsce i na świecie, w okresie od początku XX wieku. Kształcenie w tej tematyce obejmuje historię kształtowania formy domów europejskich i polskich, wznoszonych jako typowe (domy powtarzalne, tzw. domy z katalogu) jak i indywidualne (domy projektowane na zamówienie). Dodatkowe elementy tego kursu to zagadnienia z obszaru procesu inwestycyjnego i udziału w nim architekta.

Studenckie opracowania projektowe prezentowane są w formie rzutów, przekroi i elewacji, oraz widoków perspektywicznych, a także modelu, przedstawiającego obiekt wraz zagospodarowaniem działki budowlanej (1:100).

Zagadnienia związane z projektowaniem domów jednorodzinnych uzupełniane są informacjami o modelach kształtowania mieszkalnictwa interwencyjnego, rozumianego jako odpowiedź na nagłe sytuacje losowe i ekonomiczne. W panelu tym prezentowane są również teorie budownictwa rosnącego – pozwalającego na rozbudowę domu wraz z poprawą statutu finansowego rodziny.

Uzupełnienie treści podstawowych kursu stanowią zagadnienia zgrupowane w bloku określonym jako „dom drugi”. Omawiane są w nim zarówno polskie domy wakacyjne i letniskowe jak również ich odpowiedniki w różnych krajach europejskich. Studenci poznają polskie ośrodki wczasowe z domkami campingowymi, jak i holenderskie „miasteczka” przy czep campingowych czy hiszpańskie zespoły domów wakacyjnych.

#### BUDYNEK WIELORODZINNY (SEMESTR IV)

Kurs dydaktyczny w zakresie kształtowania zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej podzielony jest na trzy części. Każdej z nich przyporządkowane są treści teoretyczne – realizowane w formie wykładów i seminariów, oraz praktyczne – stanowiące zadania klauzurowe i projektowe. Kształcenie to podzielone jest na: mieszkanie (pojedynczy lokal mieszkalny), budynek (obiekt budowlany wraz z wyposażeniem i zagospodarowaniem jego działki) oraz osiedle (zespół inwestycji z obszaru mieszkalnictwa wielorodzinnego w skali urbanistycznej). Kurs uzupełniany jest zagadnieniami omawianymi wyłącznie w czasie wykładów. Dotyczą one przede wszystkim form mieszkalnictwa zbiorowego. Wśród omawianych i prezentowanych zagadnień są hotele w różnym standardzie, bursy i akademiki, domy dla osób starszych i domy zakonne oraz domy dziecka i więzienia.

Kształcenie w zakresie projektowania mieszkań prowadzone jest na podstawie pojęć i zagadnień z obszaru teorii architektury. Studenci poznają typologię mieszkań prowadzoną w oparciu o układy komunikacyjne (mieszkania o układach: amfiladowych, rozkładowych i cyrkulacyjnych) oraz układy funkcjonalne (mieszkania z podziałem na strefy funkcjonalne i bez takiego podziału). Poznają również różnice pomiędzy układami jedno i kilku poziomowymi. W odniesieniu do wszystkich układów poznają ich rys historyczny, najbardziej charakterystyczne przykłady oraz realizacje współczesne. Każdorazowo naświetlane są wady i zalety poszczególnych rozwiązań. Ich wartościowanie odbywa się w oparciu o ocenę układów funkcjonalnych oraz preferencje użytkowników. Wykłady z zakresu teorii projektowania mieszkań obejmują również obszar przepisów prawa. Szeroki ich zakres prezentowany jest na podstawie konkretnych przykładów – rzutów mieszkań zaczerpniętych z ofert mieszkaniowych deweloperów. Studenci zapoznawani są z realizacjami modelowymi oraz takimi, w których

poszczególne przepisy są łamane. W trakcie wykładów prezentowane są również mieszkania wzniesione w różnych standardach użytkowych: socjalnym, powszechnym, podwyższonym i luksusowym. Wprowadzona gradacja założona została na podstawie ceny psychologicznej mieszkań. Omawiane są również mieszkania zrealizowane w okresie PRL. Studenci zapoznawani są z obowiązującymi wówczas normatywnymi mieszkaniowymi, technologią wznoszenia budynków i zasadami przydziału mieszkań.

Zajęcia praktyczne z zakresu projektowania mieszkań prowadzone są jako ćwiczenia klauzurowe. Studenci wykonując je opracowują rzuty mieszkań zlokalizowane w różnych budynkach, o różnym standardzie użytkowym oraz przeznaczone do zamieszkania przez różną liczbę osób. Podstawę opracowań stanowi mieszkanie przeznaczone dla czteroosobowej rodziny o powierzchni około 70 m<sup>2</sup>. Wśród zadań klauzurowych pojawia się ono jako zlokalizowane w: budynku punktowym (mieszkanie narożne), budynku klatkowym – sekcyjnym (mieszkanie „na przestrzał”) oraz budynku galeriowym. Rozwiązywane jest również jako dwupoziomowe, zlokalizowane w różnych typach budynków wielorodzinnych. Każde z projektowanych mieszkań opracowywane jest w oparciu o doświadczenia projektowe, wynikające z opracowania domu atrialnego. Każde posiada również tak zwany element „przedłużenia” mieszkania – ogródek, balkon, logię, bądź taras zlokalizowany na dachu.

Drugi z etapów kształcenia w zakresie budownictwa wielorodzinnego dotyczy budynku. Studenci zapoznawani są z historią zamieszkiwania w domach czynszowych oraz ich charakterystycznymi, historycznymi modelami. Szczególny nacisk w tym zakresie kładziony jest na zagadnienia związane z nasłonecznieniem i przewietrzaniem mieszkań w poszczególnych typach budynków (klatkowym, sekcyjnym, punktowym, galeriowym i korytarzowym). Prezentowane są walory i wady poszczególnych układów komunikacji oraz najbardziej charakterystyczne przykłady obiektów zrealizowanych.

Wykłady poświęcone rozwiązaniom formalnym prowadzone są w oparciu o przykłady zróżnicowane pod względem stylistyki architektonicznej, co pozwala studentom zrozumieć przewartościowania poglądów estetycznych, charakterystycznych dla architektury mieszkaniowej XX i XXI wieku. Prezentowane realizacje odzwierciedlają również różny w różnych okresach sposób podejścia do własności ziemi i poczucia prywatności. Prowadzący nie wartościują konkretnych rozwiązań. Wskazują natomiast ich wady i zalety. Problematyka, która jest realizowana w czasie trwania tego kursu dotyczy również obszaru norm, przepisów prawa i zasad wynikających z tzw. dobrych wzorów. Studenci zapoznawani są z całym szeregiem zasad kierujących projektowaniem budynków wielorodzinnych. Wśród nich na czoło wysuwają się te, które dotyczą klatek schodowych. Ich złożona problematyka, związana z dostępnością przez osoby niepełnosprawne oraz komfortem użytkowania mieszkańców. Zagadnienia te dotyczą również wyposażenia i sposobu zagospodarowania działki budowlanej.

Zasadniczym tematem semestralnych opracowań studenckich jest zabudowa mieszkaniowa zlokalizowana na teoretycznej działce budowlanej – kwartale miejskim, otoczonym komunikacją. Zadanie projektowe polega na opracowaniu projektu budynku, zintegrowanego z nim garażu podziemnego oraz zagospodarowaniu terenu inwestycji (plac zabaw dla dzieci, miejsca wypoczynkowe i rekreacyjne, parkingi naziemne, miejsca gromadzenia odpadów stałych i trzepak). Wszystkie działania projektowe muszą być prowadzone w zgodzie z obowiązującymi przepisami, oraz w sposób prawidłowy pod względem budowlanym i konstrukcyjnym. Forma proponowanych rozwiązań architektonicznych każdorazowo stanowi indywidualną wypowiedź autorską. Jej zadaniem jest wpisanie się w konkretną stylistykę estetyczną, określoną przez studenta na podstawie inspiracji projektowych. Autorzy zakładają również standard materiałowy i tym samym ekonomiczny przyjętych rozwiązań. Decyzja to określa grupę docelową (target), do której inwestycja jest adresowana. Ma również bezpośrednie przełożenia na standard powierzchniowy i programowy proponowanych mieszkań.

Grafika opracowania projektowego podzielona jest na dwie części: techniczną i developerską. Studenci opracowują: rzuty kondygnacji, detale mieszkań i stref wejść do klatek

schodowych, rzut garażu podziemnego i dachu budynku oraz stosowne przekroje i elewacje, ponadto rysunek projektu zagospodarowania działki, dla której opracowywany jest bilans powierzchni. Rysunki te sporządzane są w formie koncepcyjnej. Wszystkie proponowane rozwiązania muszą być opracowane na poziomie technicznym. W czasie trwania zajęć projektowych studenci sporządzają również projekt placu zabaw i terenu rekreacyjnego. Mają one być obiektami indywidualnymi, wyposażonymi niestandardowo. Ponadto opracowują planszę reklamową promującą przygotowane opracowania. Zawiera ona widoki perspektywiczne budynku, rzuty wybranych mieszkań wraz z ich aranżacjami meblowymi, oraz schematy rzutów wszystkich kondygnacji budynku (budynków) zaprojektowanego na działce z określeniem ilości i podaniem powierzchniami poszczególnych typów mieszkań.

Ostatni z etapów kształcenia w zakresie mieszkalnictwa wielorodzinnego dotyczy sfery urbanistyki. W czasie wykładów i seminariów prezentowane są teorie, które stały się podstawą kształtowania środowiska mieszkaniowego w miastach od połowy wieku XIX do chwili obecnej. Prezentowane są również europejskie i polskie realizacje z tego okresu. Szczególna uwaga zwrócona jest na wielorodzinne osiedla mieszkaniowe, zrealizowane w Polsce (w tym w Lublinie po II wojnie światowej). Na tle zasad programowania zespołów mieszkaniowych z okresu PRL (w tym zasad kształtowania Strukturalnej Jednostki Mieszkaniowej), prezentowane są współczesne metody projektowania. Analizy historycznych osiedli dotyczą ich kompozycji urbanistycznej, układu komunikacyjnego, wyposażenia usługowego i programu terenów rekreacyjnych. Prowadzone zajęcia mają na celu zainspirowanie studentów do własnych, krytycznych analiz realizacji współczesnych. W tym odniesienia się do tak zwanych „osiedli za murami”, współczesnych gett wydzielanych w strukturach miejskich.

Kurs kończy się opracowaniem makiety „współczesnego miasta”, złożonej z szeregu prac poszczególnych autorów. Studenci sami decydują o wyborze „sąsiedztwa” swych opracowań projektowych (makiety kwartałów zabudowy w skali 1:200). Wspólnie (w oparciu o szacowaną liczbę mieszkańców) opracowują program usług i wskazują optymalne miejsca ich lokowania. W wyniku dyskusji studenci oceniają zaproponowane przez siebie formy w kontekście propozycji kolegów. Doświadczenie to odpowiada rzeczywistym realizacjom prowadzonym przez deweloperów, którzy na sąsiednich działkach, w oparciu o takie same zapisy planu miejscowego (wytyczne do projektu kursowego), kreują skrajnie różne rozwiązania stylistyczne. Dotyczy to w szczególności typu budynków oraz ich wysokości. Podsumowanie tych dyskusji stanowią próby sformułowania zapisów miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego – takie, które będą gwarantowały ład przestrzenny oraz wyposażenie odpowiadające potrzebom społecznym mieszkańców.

## PRACE DYPLMOWE

Absolwenci szkół architektury w toku swej dydaktyki opracowują obecnie dwa projekty dyplomowe inżynierski i magisterski. Prace związane z mieszkalnictwem stanowią tematy często podejmowane. Wśród najczęściej realizowanych opracowań wymienić należy: domy jednorodzinne, rezydencje, zespoły zabudowy pośredniej, rodzinne domy dziecka i domy specjalne (na przykład interwencyjne lub rosnące) – na poziomie inżynierskim oraz: budynki i zespoły zabudowy wielorodzinnej a także domy studenta, hotele i więzienia – na poziomie magisterskim.

Dyplom inżynierski to opracowanie techniczne, wieńczące cykl dydaktyczny studiów I stopnia. Przyszły inżynier opracowuje projekt dyplomowy składający się z dwóch integralnych części: praktycznej (rysunkowej) oraz części teoretycznej (opisowej). Zakres opracowania projektu jest zbliżony do sposobu prezentacji dokumentacji technicznej składanej do pozwolenia na budowę. Rysunki projektu w tym: orientacja, projekt zagospodarowania działki, rzuty, przekroje, elewacje i detale wzbogacone są o widoki perspektywiczne. Opracowanie prezentowane jest na planszach i stanowi spójną całość. Projekt uzupełnia model. Część

teoretyczna każdorazowo zawiera: wprowadzenie w tematykę pracy, opis lokalizacji projektu oraz analizy uwarunkowań projektowych. Integralną część pracy stanowi opis techniczny do projektu zagospodarowania działki oraz projektu budynku.

Dyplom magisterski zamykający II stopień studiów to opracowanie wyrażające klarowną ideę twórczą oraz rozwiązujące skomplikowane problemy projektowe. Mieszczą się one w obszarze urbanistyki lub funkcji obiektu. Program przestrzenny autor opracowuje bazując na analizie współczesnych budynków o zbliżonej funkcji. Główne wytyczne formalne definiowane są w oparciu o inspiracje projektowe. Dyplomant powinien wykazać ich związek z własną pracą. Opracowanie pisemne wykracza poza zakres pracy inżynierskiej. Wzbogacone jest o szerokie studia literatury tematu z obszaru teorii architektury, oraz dziedzin i dyscyplin związanych z problematyką pracy. Ich celem jest zdefiniowanie założeń i idei projektowych. W oparciu o przeprowadzone studia bibliograficzne dyplomant uzasadnia i argumentuje własne decyzje projektowe. Dowodzi tym samym umiejętności świadomego działania projektowego, w zgodzie z przyjętymi wartościami. Opracowanie dyplomowe, podobnie jak projekt inżynierski, przedstawiane jest w formie plansz, modelu oraz opisu. Istotnym elementem jest poziom opracowania graficznego, jego czytelność, kompletność oraz merytoryczna zgodność z ideą projektową. Zadanie to przygotowuje absolwenta do pracy w zawodzie architekta, w szczególności do udziału w konkursach architektonicznych.

## PODSUMOWANIE

Zaprezentowany model kształcenia w zakresie projektowania obiektów mieszkaniowych, wypracowany na Wydziale Budownictwa i Architektury Politechniki Lubelskiej praktykowany jest od szeregu lat, w zasadzie od początku dydaktyki w zakresie architektury w Politechnice Lubelskiej. Kolejne etapy kształcenia rozwijają wiedzę studenta. Kolejne zadania projektowe stawiają nowe, coraz to bardziej złożone wyzwania. Przy ich realizacji każdorazowo poszerzany jest zakres problemowy, stopień opracowania technicznego oraz graficznego projektu.

Efekty przyjętej metody kształcenia weryfikuje rynek. Opinie pracodawców zatrudniających absolwentów WBiA PL są tego najlepszym dowodem.

## PIŚMIENNICTWO

- Cybis J., 2006. *Kształcenie architektoniczne – indoktrynacja czy neutralność estetyczna?*, [w:] Nauka – Architektura – Edukacja, praca zbiorowa pod redakcją: J.C. Żarnowieckiej i A. Owerczuka, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok .
- Kłopotowski M., 2006. *Dom. O projekcie idealnym studenta II roku*, [w:] Nauka – Architektura – Edukacja, praca zbiorowa pod redakcją: J.C. Żarnowieckiej i A. Owerczuka, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok.
- Kucza-Kuczyński K., 2006. *Rozterki nauczyciela architektury*, [w:] Nauka – Architektura – Edukacja, praca zbiorowa pod redakcją: J.C. Żarnowieckiej i A. Owerczuka, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok.
- Kuryłowicz E., 2006. *Architektura na tle kultury. Miejsce teorii krytycznej w nauczaniu projektowania architektonicznego w interpretacji Pracowni Projektowania i Teorii Architektury na WA PW* [w:] Nauka – Architektura – Edukacja, praca zbiorowa pod redakcją: J.C. Żarnowieckiej i A. Owerczuka, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok.
- Wilamowska M. (red.), 2000. *Dom przyszłości*. Konkurs Wydawnictwa MURATOR i Fundacji DOM DOSTĘPNY, Wydawnictwo MURATOR, Warszawa.
- Włodarczyk J.A., 1997. *Żyć znaczy mieszkać. Dom naszych pragnień i możliwości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa – Kraków.



## THE HOUSING INDUSTRY IN DIDACTICS

**Abstract.** In the Faculty of Civil Engineering and Architecture at the Lublin University of Technology, teaching of the object designs – residential areas- is a multistage tutoring process covering three basic design tasks (flat, house, multi-occupied building) With each realization, the scope of a problem as well as a degree of technical and graphic insight are being extended. Residential objects (different in function size) are also often chosen to be a subject of the theses on engineering and master’s level. Below is a methodology of teaching the abovementioned issues at the Lublin University of Technology

**Key words:** multi-occupied building, atrial house, detached house, flat, complex of detached houses, multi-occupied building development.

## REKLAMA W SZTUCE, SZTUKA W REKLAMIE A PRZESTRZEŃ PUBLICZNA

Agnieszka Chęć-Małyszek

Katedra Architektury, Urbanistyki i Planowania Przestrzennego, Wydział  
Budownictwa i Architektury, Politechnika Lubelska

Department of Architecture, Urban and Spatial Planning, Faculty of Civil  
Engineering and Architecture, University of Lublin

e-mail: a.chec-malyszek@pollub.pl

**Streszczenie.** Dawniej reklama była prymitywnym porozumieniem producenta i konsumenta. Od początku XX wieku reklama rozpowszechniła się na skalę masową. Powszechność wpływu reklamy na życie człowieka nabrała socjokulturowego wymiaru. Mówi się już nie tylko o tym, że reklama zmienia życie człowieka ale również, że kształtuje jego osobowość. Celem reklamy jest zazwyczaj przekazywanie informacji o produkcie, przekonywanie odbiorców o jego zaletach, wywoływanie zainteresowania i pobudzanie pragnienia posiadania towaru. Stosując jednak reklamę, należy pamiętać o fakcie dwoistej jej natury: z jednej strony ma ona charakter sztuki kreatywnej, z drugiej strony chodzi o jej skuteczność i efektywność oddziaływania. Poniższy artykuł jest próbą ukazania cienkiej granicy pomiędzy tym co uznawana jest za dzieło sztuki a tym co jest komercją. Jest przedstawieniem zmian jakie zaszły w sztuce, które przyczyniły się do zatarcia granic pomiędzy tym co twórcze i odtwórczy, tym co publiczna tym co nią nie jest.

**Słowa kluczowe:** reklama, sztuka, przestrzeń publiczna, architektura, dzieło sztuki, kicz

### WPROWADZENIE

Sztuka w reklamie czy reklama w sztuce? Jaki charakter ma sztuka w dzisiejszych czasach? Co możemy nazwać sztuką a co już reklamą? Gdzie jest granica pomiędzy nimi? Powszechnie staje się zjawisko obcowania ludzi ze sztuką, właśnie przez reklamę, która stała się nieodzownym elementem naszego życia. Możemy ją spotkać na każdym kroku w sklepie, telewizji, na plakacie czy w skrzynce na listy; niemal „atakuje” nas ze wszystkich stron. Z kolei sztuka od lat była, jest i będzie wykorzystywana w reklamie choć pozostaje pytanie w jak dużym stopniu oraz jaki ma to cel?

### POJĘCIE SZTUKI I REKLAMY

Sztuka wywodzi się już od czasów starożytnych gdzie oznaczała wszelką twórczość wykonywaną według pewnych reguł pojmowanych w sposób techniczny, a nie artystyczny. Czas odrodzenia to wyzwolenie dla sztuki i nowe jej zrozumienie a koniec XVII wieku to już pełna świadomość tego, że w sztuce ważna jest nie tylko wiedza ale i umiejętności. To co w wieku XVII nazwano sztukami pięknymi w XVIII wieku nazwano po prostu sztuką. Pojęcie sztuk pięknych odnosiło się wyłącznie do sztuk plastycznych, muzyki czy teatru a w późniejszym okresie dołączyły do nich malarstwo, rzeźba i architektura. Wiek XX dla sztuki to podważenie poglądu o jej nienaruszalności oraz pojawienie się niepewności, która pozostaje po dzień dzisiejszy.

Pojęcie reklamy od lat podlega ciągłym zmianom. Początkowo stosowna była w postaci kamiennych napisów i szyldów na ścianach budynków, pełniących funkcję komunikacyjno-informacyjną. W starożytnej Grecji pojawiły się pierwsze reklamy pisane, które informowały o wydarzeniach kulturalnych i sportowych. Dopiero wynalezienie druku przez Gutenberga zrewolucjonizowało reklamę. W tym czasie powstały pierwsze reklamy graficzne w prasie. Początkowo niewiele miała wspólnego z obecną reklamą, były to raczej ogłoszenia zawierające

nazwę i informacje o produkcie, rzadko towarzyszył im rysunek czy hasło. Koniec wieku XIX i początek XX to zmiana wyglądu reklam, wraz ze zwiększaniem się możliwości technicznych, reklamy stały się bardziej skomplikowane i ciekawsze. Lata dwudzieste to już masowe powstawanie agencji reklamowych, aż do chwili obecnej. Tworzone przez nie reklamy stała się nieodzownym elementem ludzkiego życia. O ile w latach pięćdziesiątych pojmowano reklamę jako wyłączny czynnik towarzyszący aktowi kupna i sprzedaży, o tyle w latach sześćdziesiątych jawi się ona jako kompleksowe zjawisko kulturotwórcze rozpowszechniające produkt jaki i sposób życia. Według najczęściej przytaczanych definicji reklamy American Marketing Association: *1* *Reklam jest każdą płatną formą nieosobistej prezentacji i popierania idei dóbr oraz usług przez ściśle określoną, zainteresowaną osobę* a w innej definicji jawi się jako *zespół środków w celu zainteresowania i zachęcenia do zakupu określonych towarów i usług*. Obecnie reklama pełni funkcję prezentacji, wpływa na popyt, utrzymuje rynek zbytu i pojawia się praktycznie wszędzie.<sup>2</sup> Z powyższych definicji wynika iż reklama jest wielofunkcyjna, gdyż pełni zarówno ekonomiczną, kulturową i estetyczną funkcję, co umożliwiła rozpatrywanie jej jako sztuki. Z jednej strony reklamę możemy zaliczyć do sztuki użytkowej i choć wykorzystuje ona sztukę do swoich celów nie należy do żadnej dziedziny sztuki. Zatem możemy śmiało stwierdzić, że reklama pełni kilka funkcji co daje możliwość rozpatrywania jej zarówno w aspekcie kulturowym jak i estetycznym.

### REKLAMA W SZTUCE, SZTUKA W REKLAMIE

Reklama, na przestrzeni dziesięcioleci, przestała być po prostu funkcjonalnym przekazem mającym informować o danym produkcie, a stała się artystyczną formą wyrazu. Pewne jej złożenia, jak przedstawienie w sposób zachęcający produktu i nakłonienie do jego zakupu, nie uległy zmianie. Coraz większa konkurencja na rynku reklamy spowodowała, że zaczęto szukać nowych, innowacyjnych rozwiązań dla reklamy czego wytworem stały się małe dzieła sztuki. Zabiegi te doprowadziły do tego, iż reklama uznana została za taką samą formę sztuki jak rzeźba czy malarstwo. Ale póki co, nawet najbardziej artystyczne reklamy nie są traktowane jako dzieła sztuki głównie z powodu ich komercyjnego wymiaru.

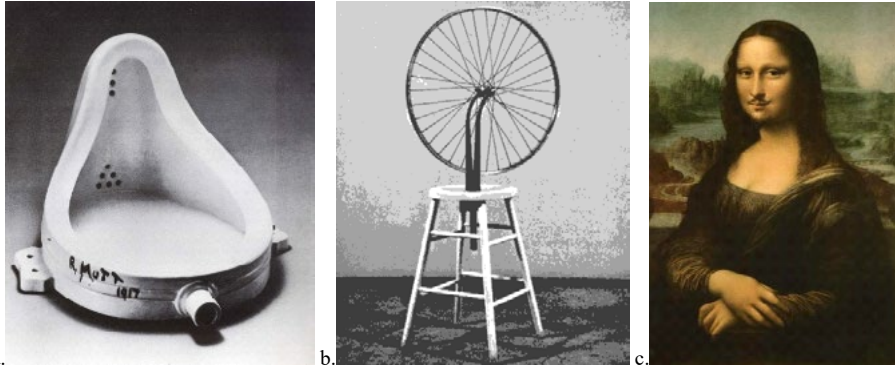
Sztuka utraciła swe tradycyjne znaczenie, światopogląd wraz z wszystkimi kierunkami artystycznymi w momencie narodzin awangardy. Zaczęła wkraczać w codzienność wykorzystując powszechnie przedmioty codziennego użytku, podobnie jak to robi reklama. Jednym z pierwszych artystów, który zrewolucjonizował pojęcie sztuki był Marcela Duchamp i wystawiony przez niego w 1917 roku w Nowym Jorku pisuar zatytułowany „Fontanna”. Dzieło okrzyknięte zostało mianem skandalu i wywarło na zwiedzających spore wrażenie. Marcel Duchamp dokonywał w ten sposób rewolucyjnej zmiany w pojmowaniu sztuki, także w relacjach pomiędzy sztuką i rzeczywistością. Duchamp uważał, że *rzecz spełniająca funkcję użytkową nie może stać się dziełem sztuki, ponieważ służy do czegoś innego niż jej podziwianie jednak jeżeli tę samą rzecz umieścimy w muzeum, wyeksponujemy, oddzielimy od odbiorców muzealnym sznurem i nadamy jej tytuł, nieoczekiwanie przeistoczy się ona w przedmiot estetyczny*.<sup>3</sup> Zatem najważniejsze znaczenie ma nie sam przedmiot lecz otoczenie w jakim występuje czy się znajduje. Poprzez taką artysta pokazuje, że granica między sztuką a nie-sztuką jest bardzo płynna i umowna.

---

1 Kuśmierski S., *Reklama jest sztuką*, Warszawa 2000, s. 57.

2 *Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*, Warszawa, s. 487.

3 Tomkins C., *Duchamp. Biografia*, Poznań 2001, s. 97.



Ryc. 1 a. Rzeźba „Fontanna 1917 Marcel Duchamp – Muzeum Sztuki w Filadelfii.; b. Koło rowerowe 1913 Marcel Duchamp – *Museum of Modern Art*. Nowy York; c. Mona Lisa 1965 Marcel Duchamp – Norton Simon Museum  
 Fig. 1 a. Fountain 1917 by Marcel Duchamp-Philadelphia Museum of Art: Fountain; b. Bicycle Wheels by Marcel Duchamp- Philadelphia Museum of Art.; c. Mona Lisa 1965 by Marcel Duchamp- Norton Simon Museum

Duchamp po przez swoją twórczość wymierzył policzek w sztukę klasyczną, zawłaszczając i wykorzystując obraz „Mona Lisa” Leonarda da Vinci w świecie reklamy masowej. Jest to świetny przykład pasożytnictwa, którego dopuściły się znane marki firm, oparty na efekcie niezgodności i zestawianiu niepasujących do siebie elementów. Efektem tych reklam, które przez prostą technikę fotomontażu parodiują znany obraz jest tylko i wyłącznie kicz. Dziś co prawda zyskujący coraz większe znaczenie. Jak pisze Stanisław Kuśmierski w książce „Reklama jest sztuką”: „kicz ma swoją wielomilionową publiczność i dlatego reklama nie mogła przejść obok niego obojętnie. Jeśli go świadomie wykorzystuje do swoich celów i dba o określony poziom, to nie jest to wcale najgorsze”<sup>4</sup>

W erze pop-kultury sztuka i reklama wzajemnie się przenikają. Symbolem tego procesu są prace Andy’ego Warhola, w których wykorzystał wizerunek produktów konsumpcyjnych obecnych w przeciętnym, amerykańskim domu. Prace te charakteryzuje, silny kontrast kolorystyczny oraz techniką serigrafii. Artysta traktował wszystko co malował przedmiotowo i bez zbędnych emocji. Puszka Coca-Coli, zupa pomidorowa Campbell, Proszek Brillo czy banknoty dolarów miały dla niego taką samą wartość jak podobizny ludzi mu współczesnych. Najbardziej znane prace Andy’ego to puszka zupy Campbell’s i Coca-Coli oraz pudełko proszku Brillo. Przedmioty przedstawione jak o małe dzieła sztuki, które rozpoczynają erę reklamy. Andy Warhol jako pierwszy artysta zgodził się na współpracę z marką Absolut i stworzył dla nich projekt będący jednym z najlepszych przykładów wykorzystania w reklamie motywów artystycznych. Dzięki jego twórczości marka zbudowała indywidualny styl kampanii reklamowych, tworząc z butelki Absolut ikonę popkultury.

4 Kuśmierski S., *Reklama jest sztuką*, Warszawa 2000, s. 90–101.



Ryc. 2 a. Puszka zupy Campbell's,; b. Puszka Coca-Coli; c. Pudełko proszku Billo; d. Projekt dla marki Absolut – Andy Warhol  
 Fig. 2 a. Campbell's soup cans; b. Coca-Cola cans; c. Brillo Box powder;  
 d. Project for the brand Absolut – Andy Warhol projects

Andy Warhol tworzył sztukę, która po przez dobór „zwykłych” produktów, stawała się reklamą posiadającą cechy dzieła sztuki. Wśród innych artystów, znajdziemy wiele przykładów gdzie dzieło sztuki zostaje wykorzystane w reklamie danego produktu. Zabieg ten ma na celu zwrócić na dany produkt uwagę, jednocześnie podkreślając jego wyjątkowość. Poza reklamami inspirowanymi pop-artem możemy znaleźć kampanie, których podstawą stały wielkie dzieła znanych artystów sprzed wielu lat. *Art of Renaissance* – Christiana Louboutina, słynne dzieło Van Gogha – reklama sieci sklepów Ikea czy Volkswagen.



Ryc. 3 a. kampania Christiana Louboutina – *Art of Renaissance*; b. Van Gogh reklama sieci sklepów Ikea; c. Surrealistyczny billboard dla Volkswagena  
 Fig. 3 a. Campaign Christian Louboutin – *Art of the Renaissance*; b. Van Gogh Ikea advertising network; c. Surrealistic advertisement for Volkswagen

Znani artyści, którzy w swojej twórczości wykorzystują znane dzieła sztuki to David LaChapelle i Oliviero Toscani, uznawani za wizjonerów billboardów reklamowych. Dla przykładu David LaChapelle „beatyfikował” Michaela Jacksona, a czarnoskóremu raperowi Kanye Westowi założył koronę ciemniową „Pasja Chrystusa”. W swoich pracach często opiera się na motywach religijnych.

Z kolei Oliviero Toscani, włoski fotograf reklamowy, uważany jest za przedstawiciela nurtu reklamy szokującej. Jego twórczość spowodowała, że reklama stała się sztuką pozbawioną jakichkolwiek zasad. Toscani od samego początku twórczości nie poddawał się klasycznym stereotypom rządzącym reklamą. Jako przykład możemy podać jego pracę dla producenta jeansów „Jezus” a sławę przynosi mu współpraca z producentem odzieży Benetton.



Ryc. 4. Przykłady plakatów reklamowych, które w niekonwencjonalny sposób promują znane produkty lub marki  
 Fig. 4. Examples of advertisements which promote in an unconventional way product known or poppies

Styl zapoczątkowany przez Andy'ego Warhola, choć obecny w sztuce i kulturze od tak dawna, po dzień dzisiejszy wykorzystywany jest w reklamie. Popularne jest zwłaszcza korzystanie z kolorowych, kontrastowych portretów sławnych ludzi. Reklama, która wykorzystuje wizerunek znanej i poważanej osobistości w sposób niekonwencjonalny dziś już nikogo nie dziwi i nie szokuje, ale w czasach Warhola było czymś innowacyjnym. Takie przykłady wykorzystywania w dzisiejszej sztuce i reklamie stylu pop-art można mnożyć, ale styl ten wykorzystywany jest jednak nie tylko w reklamie, sztuce, ale również w projektowaniu ubrań, rzeczy codziennego użytku czy wystroju wnętrz. Wydaje się, że na dobre zagościł w naszej kulturze, co wcale nie dziwi, ponieważ jego przekaz jest dość prosty i zrozumiały dla przeciętnego odbiorcy. Zatem można stwierdzić, że reklama wykorzystuje sztukę do swych celów i mimo jej aspiracji do żadnej z dziedzin sztuki nie należy. Pasożytuje na dziełach wielkich artystów, budując dystans konsumentów. Zabiegi te mają na celu odwoływanie się do znanego autorytetu i uznanych wartości, wzbudzając w odbiorcy pozytywne emocje i skojarzenia. Sztuka staje się więc źródłem wielu wartościowych inspiracji do tworzenia oryginalnych reklam.

W historii możemy znaleźć wiele przykładów, które pokazują, że reklama jedynie wykorzystuje sztukę do swych celów. Jako przykład możemy podać firmę Red Bull – obraz Michała Anioła czy Samsung – dzieło Van Gogha. Twórcy tych reklam chcąc przyciągnąć uwagę widza posłużyli się efektem niezgodności, po przez zestawienie ze sobą niepasujących elementów.



Ryc. 5. a. Plakat reklamowy Red Bull wykorzystujący obraz Michała Anioła;  
 b. Plakat reklamowy firmy Samsung wykorzystujący dzieło Van Gogha  
 Fig. 5 a. Advertising poster Red Bull using the image of Michelangelo;  
 b. Advertising poster firmy Samsung uses the work of Van Gogh

Natłok reklamy powoduje iż mamy wrażenie, że sama przychodzi do odbiorcy, z kolei sztuka stała się domeną wąskiej grupy koneserów. Nikogo nie dziwi wystawienie kontrowersyjnego dzieła w galerii, które w silny sposób oddziaływane na odbiorcę. Z uwagi na miejsce oraz fakt iż jest to dzieło artysty – nie szokuje. Z kolei to samo dzieło pokazane publicznie na ulicy wywołuje oburzenie czy nawet bulwersuje prowadząc do głośnej dyskusji na ten temat. To właśnie charakteryzuje reklamę, że jeśli o niej mówią to znaczy że trafiła do odbiorcy. Z kolei w przestani publicznej znika dystans pomiędzy prezentowanym obrazem a odbiorcą, który mamy w stosunku do dzieła sztuki znajdującego się w galerii. Artysta nie musi tłumaczyć się ze swojej twórczości jeśli dzieje się to w galerii. I tak obraz, na którym przedstawi kilka kolorowych plam czy kwadratów jest nazwany sztuką i to nie dlatego, że namalował go sławny malarz, ale dlatego, że został umieszczony w galerii. Kwalifikacja dzieła poza galerią jako przedmiotu sztuki nie jest już taka łatwa.

Reklama ze względu na posiadane cechy sztuki użytkowej ma z nią ścisły związek. Jednak czy można nazwać ją sztuką? W książce „Rynek sztuki” M. Golka uwidacznia zasadnicze różnice pomiędzy reklamą a sztuką. Według niego *...sztuka ma przesłanie artystyczne, intelektualne czy społeczne. Po drugie, motywy tworzenia sztuki bywają (choć nie zawsze) bezinteresowne. Po trzecie, reklama musi być zawsze czytelna i zrozumiała, musi być oparta na kodzie powszechnie dostępnym, musi być zawsze przekładana na język werbalny – a więc musi nadawać się do opowiedzenia, o co w danym wypadku chodzi. Aby tak się stało, musi wykorzystywać najbardziej uzasadnione w kulturze, uniwersalne konwencje znaczeniowe. Poza tym wolno wszystko: wykorzystywać metafory, skróty, symbole, itp., tyle że muszą być one zrozumiałe. Tymczasem sztuka nie musi, a nawet nie powinna zdaniem wielu twórców i estetów nie powinna być w pełni i jednoznacznie czytelna. Musi ona zawierać pewien element niejasności. Poza tym cechą sztuki jest niepowtarzalność jej wytworów, gdy tymczasem właściwością reklamy jest programowe stosowanie powtórzeń nieraz tysiącach znaków, symboli, plansz, itp.:. Ta powtarzalność jest jej istotą. Dzięki niej wpływa się na zachowanie odbiorcy: albo słowo albo obraz, albo dźwięk. Nawet w filmie czy w teatrze te nośniki znaczeń, choć zespolone, zachowują własną tożsamość. Tymczasem w reklamie mamy zawsze kod mieszany: wzrokowo-werbalny i audialny.* 5

Kryteria te wydają się być trafne, jednocześnie przedstawiają cechy jakie reklama musi posiadać aby można ją było nazwać sztuką. Reklama zbliża się do sztuki w momencie gdy zaczynają w niej dominować funkcje estetyczne, wizualne czy komunikacyjne. Z kolei aby można ją było nazwać sztuką musi posługiwać się środkami twórczymi jak obraz, słowo czy wartość estetyczna. W końcu twórcami reklam są plastycy, graficy, fotograficy i muzycy, którzy na co dzień obcuja ze sztuką. Reklamę można nazwać sztuką wtedy gdy końcowy efekt pracy nad nią jest trudno przewidzieć. Zatem reklama może być tak samo nieprzewidywalna jak sztuka – a to właśnie jest jej istotą.

Marshall McLuhan, słynny kanadyjski teoretyk komunikacji, powiedział kiedyś, że *Reklama jest najwspanialszą formą sztuki XX wieku.* W powyższym stwierdzeniu możemy doszukać się prawdy, ze względu na to, iż sztuka nie posiada swojej ścisłej definicji co powoduje, że reklama może przybierać formę sztuki. Reklama jest wytworem przemyślanym i udoskonalonym przez artystę.

W dzisiejszych czasach trudno jest zauważyć cienką granicę pomiędzy artystą a nie artystą, pomiędzy sztuką a nie sztuką. Można mówić, że reklama to po części sztuka, która zawsze wzbudzała kontrowersje niezależnie od tego, czy mówi się o niej dobrze, czy źle. Najważniejsze dla reklamy, jest to że się o niej mówi, bo to jest jej istotą, czyniąc ją wyjątkową i niepowtarzalną. Celem jej jest pozyskanie jak największego grona odbiorców, które będzie

---

5 Golka M., *Rynek sztuki*. Warszawa 1993, s. 10.

o niej mówić. Może również występować jako sztuka sprzedaży lub być na tyle wykreowana, że sama stanie się sztuką. A więc nie każda reklama jest sztuką, chociaż posługuje się środkami artystycznymi, wymaga wyczucia estetyki i przygotowania artystycznego. Reklama, która może być uważana za sztukę, powinna zawierać w sobie nie tylko wartości ekonomiczne, ale też takie, które kształtują świat jednostki, wpływając na jej codzienne zachowanie – właśnie wtedy można traktować jako sztukę. Niektórzy uważają, że wykorzystanie w reklamie dzieła sztuki stworzonego przez wielkiego artystę jest profanacją, jednak twórcy reklam mają w tym swój określony cel. Przede wszystkim przez ten zabieg odwołują się do znanego autorytetu czy wartości, wzbudzając w odbiorcy pozytywne skojarzenia. Sztuka może być pod tym względem źródłem wielu wartościowych inspiracji do tworzenia oryginalnych reklam po przez swoje walory estetyczne i koncepcyjne. Coraz częściej mówi się też, że to nie artysta tworzy sztukę, ale sztuka tworzy artystę a media promują jego twórczość.

Sztuka od zawsze była nieograniczonym źródłem inspiracji, nieustannie przejawiającym się w wielu dziedzinach naszego życia. Jest doskonałym komentarzem do otaczającego nas świata. Projektanci mody, malarze, graficy, fotografowie, a także specje od reklamy i marketingowcy w swojej pracy niezmiennie korzystają z dorobku kulturalnego ludzkości. Ci ostatni nie raz zachwycili nas oryginalnym i interesującym przełożeniem danego dzieła na swoje potrzeby. Dzięki temu zyskiwało nowe znaczenie.

A więc możemy przyjąć, że to media tworzą sztukę, bo pośrednio wpływają na kształt twórczości artystów od nich zależnych. Granica pomiędzy sztuką a nie sztuką jest bardzo cienka, dodatkowo sami artyści coraz chętniej angażują się w tworzenie reklam ze względu na dużą publikę. Sztuka dociera do mas właśnie dzięki reklamie, która po przez swój ogromny zasięg sama przychodzi do odbiorcy. Jednak obcowanie ze sztuką osobiście ma o wiele silniejszy przekaz niż odbiór tej samej sztuki przez Internet czy telewizję.

Reklama z kolei to nieustanny dialog obrazu z przypadkowymi widzami. Jednocześnie komunikuje się ona z odbiorcą pełniąc rolę informacyjną, zachęcającą i doradczą. Prawda jest taka, że niektórzy ludzie nigdy by nie dowiedzieli się o istnieniu pewnych dzieł malarskich, muzycznych czy poetyckich gdyby nie reklama. Na tej podstawie możemy śmiało stwierdzić, że powszechność reklamy i wykorzystanie przez nią dzieł wielkich artystów przyczyniło się do rozpowszechnienia sztuki.

Zatem reklama i sztuka przenika się wzajemnie będąc dla siebie źródłem inspiracji jednocześnie uzupełniając się wzajemnie. Sztuka jest jedną z płaszczyzn, w której tworzy się gust, smak, kreuje styl i powstają trendy. Reklama spełnia dokładnie te same funkcje.

## REKLAMA W PRZESTRZENI PUBLICZNEJ

Również architektura i sztuka od zawsze żyły w symbiozie, inspirując się nawzajem. Dyscypliny te pozostają w dialogu i delikatnie się ze sobą stykają. Definicją i funkcją architektury jest ciągła zmiana, która przychodzi wraz z rozwojem sztuki nowoczesnej.

Reklama w przestrzeni publicznej stanowi nieodłączną część życia społecznego, jednocześnie pełni bardzo istotną rolę – informacyjną. Możemy powiedzieć że stan przestrzeni publicznej świadczy o kulturze kraju i poziomie rozwoju estetycznego zamieszkującego go społeczeństwa. W mediach takich jak radio czy telewizja, istnieją regulacje określające liczbę i sposób nadawania reklam, ale brak ich w przestrzeni publicznej. Obcując na co dzień z wizualnym chaosem, zaczynamy traktować go jako stan normalny i przestajemy go dostrzegać. Nie wnosząc sprzeciwu, godzimy się na nieporządek i bylejakość w otaczającej nasz przestrzeni, tracąc przy tym poczucie harmonii. W dużych miastach tablice reklamowe pokrywają większość ścian budynków tworząc bałagan, którzy przysłaniają krajobraz miasta. Dodatkowo całe budynki pokryte są gigantycznymi reklamami, który nie dość że przysłaniają architekturę budynku dodatkowo psują ogólny wizerunek miasta. Drogi wylotowe z miast oblepione są tysiącami tablic reklamowych. Słupy trakcyjne, latarnie, pokryte są ogromem plakatów



i ulotek. Mało tego, reklamy coraz śmielej pojawiają się tam, gdzie szukamy ciszy i spokoju, w miejscach wypoczynku: na plażach, stokach narciarskich, terenach zielonych czy trasach turystycznych. Wskakują nam przed oczy, gdy jesteśmy na stacji benzynowej, łapiemy uchwyt w autobusie, zamykamy się w kabinie publicznej toalety, czy kładziemy monety na szklanej podkładce przy kasie w sklepie. Reklama zewnątrz narzuca wszystkim kontakt wzrokowy, rozpraszając uwagę powoduje, zagrożenie dla ruchu drogowego.

Z drugiej zaś strony reklama miejska w umiejętny sposób wkomponowana w przestrzeń w postaci billboardów, neonów czy świetlnych ekranów może być integralną częścią architektury, dodawać miastu życia, kolorytu i swoistego wielkomiejskiego rytmu.<sup>6</sup>

Okazują się jednak, że tylko bardzo silnie wykrystalizowane przestrzenie publiczne są w stanie zapanować nad żywiołem reklam na elewacjach. Niektóre mogą być nawet zbawienne dla źle zaprojektowanej architektury. Katastroficzne dla sztuki jest z kolei obecność reklamy na elewacjach zabytkowych czy w krajobrazach otwartych terenów. Wszystko to prowadzi do upadku wizualnych i estetycznych wartości przestrzeni publicznej. Wielko powierzchniowa reklama, przysłaniająca elewację zabytkowych budynków, odbiera również ludziom jedyną możliwość identyfikacji danego obiektu jak i orientacji w terenie. Trudo zatem dostrzec w przestrzennym chaosie reklamowym takiego ich rozmieszczenia aby nie wpływały na ludzkie zachowania. Według Gehla, *podstawowym znaczeniem dla atrakcyjności życia w mieście jest przestrzeń publiczna rozumiana jako miejsce opcjonalnych, swobodnych, bezinteresownych zachowań jak spacerów czy wypoczynku ale również jako przestrzeń społeczna kontaktów międzyludzkich, jak również innych form aktywności życia w mieście.*<sup>7</sup> Nadmiar reklamy zakłóca spokój oraz społeczne, swobodne relacje międzyludzkie.

Reklama jest złożonym zjawiskiem współczesnej kultury masowej, a jej wpływ na ludzkie życie można by porównać z oddziaływaniem treści religijnych, czy mitologicznych na człowieka.<sup>8</sup>

Przed nachalną reklamą brak jest ucieczki a co z autentyczną sztuką w przestrzeni publicznej? Gdzie można ją spotkać po za galeriami i muzeami?

Przez ostatnie kilka lat w miastach pojawia się coraz więcej projektów artystycznych w przestrzeni publicznej. Sztuka w przestrzeni publicznej traktowana jest jako obszar debaty społecznej, jest jednym ze sposobów zabierania w niej głosu krytycznego, jak również promującego poszczególne wydarzenia z życia społecznego.

Obecnie coraz mniej słyszy się głosy sprzeciwu, które podważały by prawo obecności sztuki w przestrzeni publicznej. Wbrew prognozom niektórych teoretyków, nie straciła ona całkowicie znaczenia swojej funkcji. Nawet w coraz większym stopniu przestrzeń publiczna staje się tożsama ze sferą publiczną.<sup>9</sup>

Zastanówmy się teraz i spróbujmy odpowiedzieć na pytanie czy istnieją w przestrzeni miejskiej granice dla artystycznych poczynań oraz innych działań poruszających społecznie istotny problem. Na ile artyści mogą działać w przestrzeni publicznej, aby nie wymagało to zgody zamieszkujących tam osób?

---

6 Remisko B., 2010. *Wizualne zaśmiecanie miast*, s. 30–38.

7 Gehl J., 2009. *Życie między budynkami. Użytkowanie przestrzeni publicznych*, Kraków, s. 9–14.

8 Bażański E., 2004. *Kulturowe uwarunkowania percepcji reklamy*, Wrocław, s. 212.

9 Nawratek, 2008. K., *Miasto jako idea polityczna, korporacja ha!art*, Kraków, s. 74.

*Przestrzeń publiczna to obszar, w którym działania skierowane są przede wszystkim na zbudowanie porozumienia między jego użytkownikami*<sup>10</sup> W przypadku koncepcji agonistycznych – przestrzeń publiczna jest naznaczona konfliktem i walką o hegemonię. *Przestrzenie publiczne – mają zawsze charakter warstwowy i są hegemonicznie ustrukturywane. Dana hegemonia wynika ze specyficznego połączenia wielości różnych przestrzeni, a to oznacza, że walka hegemoniczna obejmuje również próbę stworzenia innej formy połączenia między przestrzeniami publicznymi.*<sup>11</sup> Istotny jest tutaj wpływ sztuki, która przez fakt interwencji w przestrzeni publicznej ma polityczny charakter. Możemy zatem stwierdzić że miejskie przestrzenie publiczne rządzą się innymi regułami niż te w przestrzeni prywatnej, ponieważ związane są z produkcją i reprodukcją porządku demokratycznego.

Istnieje też szereg przestrzeni, które nie są jednoznacznie nie sklasyfikowane. Należą do nich podwórka, osiedla zamknięte, osiedlowe place zabaw czy fasady prywatnych budynków, których to publiczny status zmienia się w zależności od tego, jak się z nich korzysta, oraz czy są publicznie dostępne. Na przykład murale o tematyce politycznej powodują że dany budynek zabiera głos w debacie publicznej czy politycznej, stając się przestrzenią działań artystycznych.

W sposób dynamiczny przesuwają się granice pomiędzy tym co nazywamy publicznym, od tego co nią nie jest a przestrzeń miejska traci swój publiczny charakter. Jednak Brugman podkreśla, że *przestrzeń publiczna jest nie tylko użytkowana, ale jest również przedmiotem dyskusji różnych aktorów społecznych (mieszkańców, organizacji, władz miasta), w których przeplatają się interesy publiczne i prywatne. W wizji miasta Brugmana nie istnieje granica pomiędzy tym, co prywatne i publiczne. Miasto jest złożonym systemem, a granica ta jest płynna. Przestrzenią życia społecznego nie jest przestrzeń publiczna tylko obszar, w którym mamy do czynienia z tak zwaną „sztuką w przestrzeni publicznej.”*<sup>12</sup>

Na tej podstawie możemy sądzić, że każda przestrzeń społecznie użytkowana (prywatna czy miejska) może stać się przestrzenią publiczną, a tym samym wejść w obszar debaty publicznej. Zatem możemy zadać sobie pytanie, czy artysta powinien wkraczać, w każdą przestrzeń, którą uzna za wartościową dla odtworzenie swojej sztuki nie licząc się z oporami lokalnych mieszkańców? Odpowiadając na to pytanie z perspektywy sztuki zapewne była by ona twierdząca, gdyż jedną z cech sztuki jest przekraczanie granic oraz penetracja nowych obszarów. Jak pokazały badania z końca 2010 na temat wpływu sztuki w przestrzeni publicznej roku, tego typu działania nie powinny stać się elementem spornym. Istnieje kilka przykładów warszawskich projektów np.: Guma (2010) Pawła Althamera, które pokazują że często dana społeczność potrzebuje czasu aby oswoić się z danym obiektem. Jak się potem okazuje początkowa niechęć społeczna zanika a dany obiekt zostaje uznany i na stałe wnika w otoczenie.<sup>13</sup>

Pozytywny stosunek do sztuki w miejskiej przestrzeni publicznej, możliwy jest jeśli swoją obecnością podnosi ona jakość lub nadaje nową tożsamość miejscu tworząc nowy profil danej dzielnicy. Z kolei pojawienie się sztuki w przestrzeni miejskiej nie powinno wpływać na zmianę profilu społecznego danej dzielnicy.

Duża część projektów artystycznych wkraczających w przestrzeń publiczną ma negatywny wydźwięk, ale druga ich część prowadzi do polepszenia jakości przestrzeni i wzmocnienia więzi sąsiedzkich. Artystyczna interwencja w przestrzeń publiczną ma pozytywne skutki, jeśli

10 Ibid.

11 Mouffe Ch., *Agonistyczne przestrzenie publiczne i polityka demokratyczna*, [w:] Krzysztof Wodiczko, Pomnikoterapia, Warszawa 2005, s. 10.

12 Brugman J., *Welcome to Urban Revolution. How Cities Are Changing the World*, Thomson Press, London 2009, s. 231.

13 Erbel J., K. Herbst, *Sztuka w przestrzeni publicznej. Raport z badania*, [w:] *Liberated Energy*, J. Baranowska, P. Sztarbowski, Warszawa 2011, s. 154–171.

posiada elementy długofalowego procesu i opiera się na pracy z lokalną wspólnotą. Takie inicjatywy uświadamiają mieszkańców, że warto działać i pracować dla poprawy otoczenia oraz że mogą oni mieć wpływ na wygląd, infrastrukturę i charakter miejsca, w którym żyją.

Można uznać, że artyści i artystki nie mają obowiązku współpracy z daną wspólnotą, na której terenie działają. Nie powinni jednak ignorować negatywnych skutków swoich działań a projekty poruszające kwestie społeczne powinny mieć ciąg dalszy, przyczyniając się do re-witalizacji społecznej danej okolicy.

## PIŚMIENNICTWO

- Bażański E., 2004. *Kulturowe uwarunkowania percepcji reklamy*, Wrocław s. 212.
- Brugman J., 2009. *Welcome to Urban Revolution. How Cities Are Changing the World*, Thomson Press, London s. 231.
- Erbel J., K. Herbst, 2011. *Sztuka w przestrzeni publicznej. Raport z badania*, [w:] Liberated Energy, J. Baranowska, P. Sztarbowski, Warszawa, s. 154–171.
- Gehl J., *Życie między budynkami. Użytkowanie przestrzeni publicznych*, Kraków 2009, s. 9–14.
- Golka M., 1993. *Rynek sztuki*. Warszawa, s. 10.
- Mouffe Ch., 2005. *Agonistyczne przestrzenie publiczne i polityka demokratyczna*, [w:] Krzysztof Wodiczko, Pomnikoterapia, Warszawa, s. 10.
- Nawratek, K., 2008. *Miasto jako idea polityczna, korporacja ha!art*, Kraków, s. 74 oraz s. 260–261.
- Nowa Encyklopedia Powszechna PWN, Warszawa, s. 487
- Remisko B., 2010. *Wizualne zaśmiecanie miast*, s. 30–38.
- Tomkins C., 2001. *Duchamp. Biografia*, Poznań, s. 97.
- Kuśmierski S., 2000. *Reklama jest sztuką*, Warszawa, s. 57 oraz s. 90–101.
- [http://takeme.pl/toread/publikacja/216/Katastrofa\\_estetyczna\\_Reklama\\_w\\_przestrzeni\\_publicznej](http://takeme.pl/toread/publikacja/216/Katastrofa_estetyczna_Reklama_w_przestrzeni_publicznej); data odczytu: 21.10.2015 r.
- [http://www.wiadomosci24.pl/arttykul/sztuka\\_w\\_reklamie\\_czy\\_reklama\\_w\\_sztuce\\_71082.html](http://www.wiadomosci24.pl/arttykul/sztuka_w_reklamie_czy_reklama_w_sztuce_71082.html); data odczytu: 18.11.2015 r.
- [http://sztuka.dlstudenta.pl/arttykul/Pop\\_art\\_Sztuka\\_w\\_reklamie,104111.html](http://sztuka.dlstudenta.pl/arttykul/Pop_art_Sztuka_w_reklamie,104111.html); 11.11.2015 r.
- <http://www.wykop.pl/ramka/2412236/sztuka-w-reklamie-reklama-w-sztuce/>; data odczytu: 11.12.2015 r.
- <http://marketingwpigulce.pl/sztuka-w-sluzbie-marketingu/>; data odczytu: 11.11.2015 r.
- <http://www.survival.art.pl/122> data odczytu; 07.11.2015 r.

## ADVERTISEMENT IN ART, ART IN ADVERTISEMENT IN CONTEXT OF PUBLIC SPACE

**Abstract:** Formerly the advertisement was a primitive agreement between the producer and the consumer. Since the beginning of the twentieth century advertising spread on a massive scale. The universality of the impact of advertising on human life took on the sociocultural dimension. It is said not only that advertising is changing a person's life but also that shapes his personality. The purpose of advertising is typically provide information about the product, to convince consumers of its benefits, causing interest and stimulate the desire to have the goods. However, using advertising, be aware of the fact that its dual nature: on the one hand, it has the character of creative arts, on the other hand, in terms of its effectiveness and efficiency impacts. The following article is an attempt to show the fine line between what is considered art has and what is commercialism. It is a representation of the changes that have taken place in the arts, which contributed to blur the boundaries between what is creative and imitative, what is public and what is not.

**Keywords:** advertising, art, public space, architecture, work of art, kitsch

## FIZYCZNA PRZESTRZEŃ SZKOŁY – WSPÓŁCZESNE KIERUNKI PROJEKTOWE

Wojciech Kocki<sup>2</sup>, Jacek Bogucki<sup>1</sup>, Bartłomiej Kwiatkowski<sup>2</sup>

<sup>1</sup>Warszawska Wyższa Szkoła Humanistyczna im. Bolesława Prusa

<sup>2</sup>Politechnika Lubelska, Wydział Budownictwa i Architektury, Katedra Architektury,  
Urbanistyki i Planowania Przestrzennego Politechniki Lubelskiej.

**Streszczenie.** Współczesne kierunki projektowe obiektów szkolnych znacząco zmieniły się od lat osiemdziesiątych uwzględniając sposób użytkowania oraz poszukiwanie wartości dodanych, niezwiązanych bezpośrednio z nauką ale stwarzających pretekst do przebywania w przestrzeni obiektu i indywidualizowania jej w zależności od potrzeb. Duże znaczenie dla projektantów mają osiągnięcia naukowe psychologii środowiskowej badającej kształtowanie przestrzeni i jej interakcje z człowiekiem.

**Słowa kluczowe:** szkoła, psychologia środowiskowa, projektowanie, fizyczna przestrzeń, kierunki projektowe

Postępujące zmiany ekonomiczne, społeczne, kulturowe oraz technologiczne stawiają przed współczesną szkołą coraz ważniejsze zadania. Szkoła powinna stać się miejscem kształtowania osobowości człowieka odpowiednio przygotowanego do funkcjonowania w nowoczesnej i zmieniającej się przyszłości. Znany futurolog amerykański Alvin Toffler wskazywał, iż w nowoczesnym społeczeństwie „Edukacja powinna wynikać z obrazu przeszłości zarazem (...) w oparciu o teraźniejszość kształtować obraz świata jutra” Znany futurolog amerykański Alvin Toffler wskazywał, iż w nowoczesnym społeczeństwie „Edukacja powinna wynikać z obrazu przeszłości zarazem (...) w oparciu o teraźniejszość kształtować obraz świata jutra”<sup>1</sup> Myślenie o przyszłości nie powinno wzbudzać u młodych ludzi obaw, pesymistycznych myśli, poczucia zagrożenia – powinna jawić się jako zadanie i wyzwanie, które podejmie w oparciu o posiadaną wiedzę i umiejętności<sup>2</sup>.

Realizacja tak ważnego zadania spoczywa na systemie szkolnym, którego definicje najczęściej akcentują aspekty instytucjonalne. Znany polski pedagog W. Okoń, system oświatowy określa jako „ogół szkół i przedszkoli wraz z nauczycielami, uczniami (studentami), programami, bazą lokalowo – terenową, instytucjami finansującymi szkoły i innymi instytucjami społecznymi i kulturalnymi”<sup>3</sup>. O ile w literaturze pedagogicznej można znaleźć ogromną ilość prac dotyczących problematyki dydaktyki i wychowania uczniów, kształcenia oraz funkcjonowania zawodowego nauczycieli, analiz programów nauczania, problematyki organizacji systemu wsparcia szkoły przez inne instytucje a nawet finansowania szkół, o tyle bardzo nieliczne są prace poświęcone zagadnieniom związanym z rolą i znaczeniem fizycznej przestrzeni szkoły (w definicji Okonia określanej mianem bazy lokalowo – terenowej) w procesie edukacji, podczas gdy oddziaływanie fizycznej przestrzeni na człowieka staje się w chwili obecnej jednym z najważniejszych czynników, branych pod uwagę w wszelkiego rodzaju pracach projektowych i architektonicznych. Zjawisko to zauważa znany polski pedagog A. Nalaskowski (pionier w dziedzinie badań nad fizyczną przestrzenią polskiej szkoły), pisząc „To zdumiewające, ale poza nielicznymi wyjątkami zawartymi w niewielu pozycjach pedagogicznych problem gmachu szkolnego praktycznie nie istniał. Przy czym muszę dodać, że przez

---

1 Toffler 2000

2 Borowik 2010

3 Okoń 1984

problem gmachu szkolnego rozumiem zarówno jego bryłę, jak i zawartą w niej przestrzeń, otaczającą go infrastrukturę i drogi doń wiodące, stanowiące zespół bodźców oddziałujących codziennie na dziecko”<sup>4</sup>. Problem fizycznej przestrzeni szkoły i jego związku z procesem dydaktyczno-wychowawczym wydawał się być w naszym kraju, niedostrzeganym i trochę „niewartym” głębszej – w tym naukowej- refleksji.

Tymczasem w krajach zachodnich stanowił przedmiot dociekań i badań, szczególnie ze strony psychologów. Poznaniem natury owego oddziaływania zajmuje się między innymi dziedzina psychologii zwana psychologią środowiskową. Główne kierunki rozważań teoretycznych oraz praktycznych w ramach psychologii społecznej dotyczą poznania związku pomiędzy fizycznym środowiskiem człowieka a jego funkcjonowaniem emocjonalnym, społecznym oraz intelektualnym<sup>5</sup>. Istnienie takiego związku dostrzegane jest w bardzo wielu aspektach funkcjonowania człowieka, w tym również w dziedzinie szeroko pojmowanej edukacji. Jak pisze A. Bańka, twórca pierwszego w naszym kraju opracowania dotyczącego psychologicznych aspektów owego związku, „współczesna psychologia tym się charakteryzuje, że świadomie zmierza do rozwiązywania problemów edukacji, pracy, rehabilitacji, zdrowia, rekreacji i rozwoju człowieka w ścisłym związku z rozwiązywaniem problemów jakości środowiska.”<sup>6</sup>

W sposób naturalny więc, problematyka dotycząca znaczenia psychologii środowiskowej w rozwoju i modernizacji oświaty znalazła się w kręgu zainteresowania instytucji zajmujących się edukacją. Zagadnienia istotne dla środowiska uczenia się w XXI wieku zostały zdefiniowane przez OECD, w dokumentach dotyczących planowania i projektowania budynków i infrastruktury dla celów edukacyjnych (OECD/PEB). Czołowi architekci i specjaliści z dziedziny edukacji, zwrócili uwagę na 7 aspektów, wymagających głębokiej refleksji w nowoczesnych społeczeństwach: projektowanie szkoły w zmieniającym się świecie; wpływ nowych technologii na projekt szkoły; zwiększony dostęp do edukacji poprzez odpowiednio zaprojektowaną szkołę; zaprojektowanie przyjaznych przestrzeni uczniom i nauczycielom, komfortowych budynków szkolnych; włączenie w projektowanie szkoły wszystkich zainteresowanych; obiekty oświatowe jako narzędzie edukacyjne; zapewnienie wysokiej jakości projektu szkoły<sup>7</sup>. Nowocześnie zaprojektowane, (w oparciu o wyżej wymienione zagadnienia) szkoły mogą przyczynić się w dużym stopniu do podniesienia jakości edukacji i osiągnięcia stawianych przed nią celów i zadań. Zagadnienia te nie dotyczą tylko i wyłącznie problematyki nauczania i procesu wychowania w czasie zajęć lekcyjnych ale obejmują również działalność pozalekcyjną szkoły, a w szczególności zagadnienia związane z zagospodarowaniem w sposób prawidłowy czasu wolnego dzieci i młodzieży. J. Izdebska przedstawia czas wolny dziecka jako „okres, który pozostaje mu po wypełnieniu obowiązków szkolnych, domowych, czynności organizacyjno-porządkowych, związanych z zachowaniem zdrowia i higieny, czas, w którym może ono wykonywać czynności według swego upodobania, związane z wypoczynkiem, rozrywką i zaspokajaniem potrzeb wynikających z własnych zainteresowań. Czas wolny obejmuje także okres, w którym wypełniają one dobrowolnie przyjęte obowiązki społeczne”<sup>8</sup>. Ogromne znaczenie zagospodarowania czasu wolnego młodych ludzi, można rozpatrywać w 3 aspektach: „aspekt socjologiczny – dziecko w zasadzie czas wolny powinno spędzać w grupie rówieśników; czas spędzony wyłącznie w samotności uniemożliwiłby mu bardzo ważną rzecz: porównanie własnego postępowania, swoich czynów z innymi; aspekt psychologiczny – intensywnie rozwijająca się psychika dziecka wymaga wciąż nowych bodźców, wrażeń. Rozwijającej się psychice

---

4 Nalaskowski 2013

5 Gilford 2007

6 Bańka 2002

7 OECD 2006

8 Izdebska 1978

nie wystarczy nauka szkolna i praca. Dziecko pragnie samodzielnie poszukiwać interesujących je rzeczy, zjawisk. W miarę wzrostu odkrywa i krystalizuje osobiste zamiłowania, próbuje samodzielnie określić swoje zainteresowania i uzdolnienia. W zajęciach czasu wolnego dużą rolę odgrywają potrzeby: rozrywki, przyjemności i zadowolenia po trudach nauki, wysiłku umysłowego. Radość zabawy przynosi dziecku odprężenie fizyczne i psychiczne. Radosna zabawa, umiejętnie i rozumnie kierowana, wnosi do dziecięcej psychiki elementy wychowawcze i kształcące, które przyczyniają się do jej prawidłowego rozwoju; aspekt pedagogiczny – pedagogiczna wartość czasu wolnego polega na tym, że stwarza on sytuacje, w których dzieci i młodzież przejawiają inicjatywę, aktywność, umiejętność organizowania sobie zajęć wykraczających poza program ich codziennych obowiązków, a występujących jako odrębne, wolne momenty dnia, z którymi trzeba i należy coś począć. W wolnym czasie dzieci i młodzież mają szansę na przejawianie własnej inicjatywy i samodzielności. Jednym z dodatknych elementów pedagogicznych aspektów czasu wolnego jest dochodzenie przez samo dziecko do zrozumienia konieczności samowychowania, stałego podnoszenia swoich umiejętności oraz ich doskonalenia”<sup>9</sup>.

Investycja w dobrze opracowaną przestrzeń fizyczną przynosi więc wiele korzyści dla procesu edukacji. W chwili obecnej, uważa się iż „wystrój i sposób adaptacji miejsca, w jakim się ona odbywa, warunkuje:

- zdrowy rozwój dzieci,
- ich pomyślną adaptację do środowiska szkolnego,
- jakość kontaktów społecznych, budowanie atmosfery życzliwości,
- stworzenie możliwości uczenia się rozumienia otaczającego świata,
- stymulowanie samodzielnych działań dziecka, budujących jego wiedzę i umiejętności.”<sup>10</sup>

Niestety w naszym kraju brakuje dokumentów określających zasady projektowania przyjaznych (uwzględniających dokonania psychologii środowiskowej szkół), które mogłyby być podstawą oceny szkoły lub wyznaczać kierunki jej modernizacji. Głównymi wymogami branymi pod uwagę w takich wypadkach są przepisy BHP<sup>11</sup> określające (choć za często „miękkim” życzeniowym językiem, dla przykładu „Wskazane jest zapewnienie dzieciom sali rekreacyjnej do wypoczynku i zabaw ruchowych.”

Niezwykle istotnym elementem, wpływającym na funkcjonowanie szkoły jest jej lokalizacja i interakcja z otoczeniem. Odpowiednie usytuowanie budynku może znacząco wpłynąć na komfort dojazdu oraz dojazdu do głównego wejścia, komunikację z traktami pieszymi oraz najbliższymi przestrzeniami publicznymi w formie placów, parków bądź pasów zieleni. Główne czynniki, które wpływają na komfort psychiczny uczniów (jak dowodzą badania Petera Baretta oraz Yufan Zhanga, *Design Implications for Primary Schools*)<sup>12</sup> to jakość nasłonecznienia, akustyka wewnątrz, temperatura oraz jakość powietrza. Odpowiednie zorientowanie budynku względem stron świata oraz właściwa proporcja pomiędzy ilością przeszkleń a powierzchnią pomieszczenia wpływa na komfort nauczania – jasne wnętrza z dużą ilością światła słonecznego potrzebnego dla zdrowej pracy oka wpływają korzystnie na prawidłowa ostrość przedmiotów. Drugim z istotnych czynników kształtujących jakość fizycznej przestrzeni jest jej akustyka. Analizy lokalizacji budynku mogą w znacznym stopniu wspomóc proces projektowy między innymi wskazaniem obszarów narażonych na niepożądany stopień hałasu. Jakość akustyczna oraz możliwość kontrolowania poziomu hałasu w pomieszczeniu to główne czynniki wpływające na komfort jego wykorzystywania. Pomieszczenia prawidłowo odizolowane od źródeł nadmiernego hałasu mogą znacznie wpłynąć na jakość komunikacji oraz na

---

9 Matyjas 2003

10 Skorodzień 2013

11 Cichy, Strumińska-Doktór 2010

12 Barrett, Zhang 2009

poziom nauki i pracy. Izolacją akustyczną mogą być rozwiązania materiałowe (elewacyjne bądź wewnętrzne tj. materiały pochłaniające w dużym stopniu hałas wykorzystywane jako wykończenie posadzki, ściany lub sufitu, zasłon okiennych, mebli) a także rozwiązania funkcjonalne rzutu obiektu poprzez lokalizację toalet, pomieszczeń pomocniczych, oraz korytarzy po stronie narażonej na nadmierny hałas – mogą spełniać rolę bariery wyciszającej. Kolejnym czynnikiem prowadzącym do podniesienia jakości przestrzeni jest temperatura. Właściwa orientacja względem kierunków świata jest ściśle związana z położeniem geograficznym danego obiektu. Decydującym czynnikiem jest słońce oraz zysk energetyczny promieniowania słonecznego jak i właściwe rozwiązania materiałowe, rodzaj szklenia, jego właściwości, ilości tafli szklanych oraz zastosowania dodatkowych powłok zewnętrznych absorbujących promienie słoneczne. Ostatnim z głównych czynników wpływających na fizyczną przestrzeń szkoły jest jakość powietrza. Odpowiednie analizy lokalizacyjne ukazujące arterie komunikacyjne oraz stopień natężenia ruchu samochodowego i kierunki przewietrzania danego regionu mogą wspomóc proces projektowy poprzez możliwie jak największe wyeliminowanie kontaktu stref pomieszczeń nauki ze źródłami zanieczyszczeń.

Istotnymi elementami w kształtowaniu zagospodarowania terenu oraz decyzji lokalizacyjnych odnośnie obiektu szkoły jest jego odległość od otaczających go innych obiektów tj. budynków zamieszkania zbiorowego, osiedli jednorodzinnych jak również otwarcie widokowych, przestrzeni pieszych i odległości od granicy działki, chodników oraz możliwości wizualnych, odległości widza od obiektu. Odległość ta może w znacznym stopniu ukazać budynek w dwóch różnych perspektywach jak opisuje to Jan Gehl, „Otwarcie dla dwustronnej wymiany doświadczeń nie jest jedynie kwestią szkła i okien, lecz także kwestią odległości. Wąskie parametry ludzkich doświadczeń zmysłowych odgrywają rolę w determinowaniu tego, czy wydarzenie jest otwarte, czy zamknięte. Biblioteka z dużymi oknami, cofnięta o 10 do 15 metrów od ulicy i biblioteka z oknami bezpośrednio wychodzącymi na ulicę stanowią ilustrację tych dwóch sytuacji. W jednym przypadku zobaczyć można budynek z oknami, w drugim – użytkowaną bibliotekę.”<sup>13</sup>

Specyfika obiektów szkolnych odnosi się w znacznym stopniu do możliwości wykorzystania budynku zarówno w czasie lekcyjnym jak i poza nim. W polskim systemie szkolnictwa uczeń w wieku 7 lat zaczyna swoją edukację i przez kolejne 12 lat, 10 miesięcy w roku będzie uczęszczał na zajęcia lekcyjne. Okres ten jest kluczowym ze względu na rozwój osobowościowy, edukacyjny oraz twórczy. Szkoła poprzez jej architekturę, sposób kształtowania przestrzeni i jej jakość może umożliwić uczniom korzystanie z niej w sposób swobodny, nie narzucając konkretnego sposobu wykorzystania a jedynie tworząc do tego pretekst.

W obiektach takich jak szkoła w Zurichu autorstwa Christiana Kereza, przestrzeń szkoły precyzuje jej przeznaczenie w minimalnym stopniu. Rzuty kondygnacji zostały opracowane w taki sposób aby zarówno przestrzenie korytarzy jak i sali lekcyjnych, komunikacji oraz przestrzeni do spędzania wolnego czasu bądź dodatkowej pracy z nauczycielami były ze sobą jak najbardziej połączone – granice pomiędzy przestrzeniami o konkretnym przeznaczeniu zacierają się co umożliwia twórcze jej wykorzystywanie. W celu uzyskania przestronności wnętrza, wielkość sali lekcyjnych została ograniczona do wymaganego minimum. Sale lekcyjne „zawieszono” w trójpoziomowej, stalowej konstrukcji kratownicowej umożliwiającej swobodne aranżowanie przestrzeni w jej wnętrzu. W budynku przewidziano dodatkowe funkcje publiczne jak audytorium oraz biblioteka. Dostęp do tych funkcji zapewnia droga usytuowana na zewnątrz budynku po jego obwodzie. Jest to ciąg komunikacyjny niezależny od wewnętrznej komunikacji przeznaczonej głównie dla uczniów. Na poziomie parteru utworzono szerokie na ponad dziesięć metrów nadwieszenie ograniczone szklanymi taflami, które np. może być wykorzystane jako bezpieczny, zadaszony plac zabaw. Jednym z najważniejszych,

niekonwencjonalnych zabiegów projektowych było umiejscowienie sali gimnastycznej na najwyższym poziomie, tworząc tym samym odizolowaną przestrzeń sportową, odizolowaną od miejsc pracy oraz nauki. W projekcie Christian'a Kereza zastosowano nowe tendencje projektowe ściśle związane z ewolucją systemów nauczania, sposobów w jakich może być ono realizowane oraz mentalności społeczeństwa zarówno przełamującej bierny system nauczania jak i akcentującej czynne uczestniczenie z zajęciach szkolnych, twórcze wykorzystywanie przestrzeni nie precyzującej formy spędzania w niej czasu i stwarzającej niemal nieograniczone możliwości jej wykorzystania.

Kolejnym przykładem szkoły umożliwiającej wykorzystanie jej atrium w dowolny sposób jest Orestad College w Kopenhadze. Bryła budynku o powściągliwej formie z zewnątrz, zbliżonej do sześcianu ze szklanymi żyłkami na elewacji oferuje kilkukondygnacyjne atrium, w którym miejsca pracy, biblioteka, sale oraz przestrzenie wypoczynkowe zostały rozlokowane jako bryły o różnej geometrii w taki sposób, że stały się jedynie elementami w jednej wspólnej przestrzeni. We wnętrzu obiektu uczniowie mogą odnaleźć wiele miejsc nie poddanych konkretnym funkcjom a umożliwiających twórcze ich wykorzystanie.

Zarówno szkoła w Zurichu jak i w Kopenhadze są przykładami obiektów manifestujących całkowicie odmienne podejście do wczesnej edukacji oraz współczesnych możliwości dostępu do materiałów naukowych bądź informacji. Dynamicznie rozwijająca się informatyzacja społeczeństwa umożliwia kilkunastoletnim uczniom znaleźć się w dowolnym miejscu na ziemi w kilka sekund, spacerować ulicami Paryża będąc w Lublinie, oglądać największe aglomeracje miejskie Stanów Zjednoczonych z lotu ptaka nie wychodząc z domu. Postęp cyfrowy sprawia również możliwość kontaktu z drugą osobą, niezależnie od jej odległości, poprzez wiadomości tekstowe, e-mail, skype itp. oraz jej całodobową dostępność komunikacyjną. Te rozwiązania oraz dostęp do informacji wpływ na system edukacji co skutkuje na rozwiązania projektowe odpowiadające na współczesne im wymogi oraz tendencje społeczne.

Jakość przestrzeni, kolor, ilość światła oraz inne czynniki nieustannie odbierane są przez nasze zmysły, kształtują samopoczucie oraz tworzą tło do warunków pracy, nauki bądź wypoczynku. *Człowiek tworząc architekturę wpływa na siebie samego. Skala pomieszczeń, wielkość budynku, kształt przestrzeni wywołują emocje i wpływają na samopoczucie użytkowników. Nasze zmysły reagują na wszystkie bodźce odbierane od otoczenia stworzonego przez architekta*<sup>14</sup>.

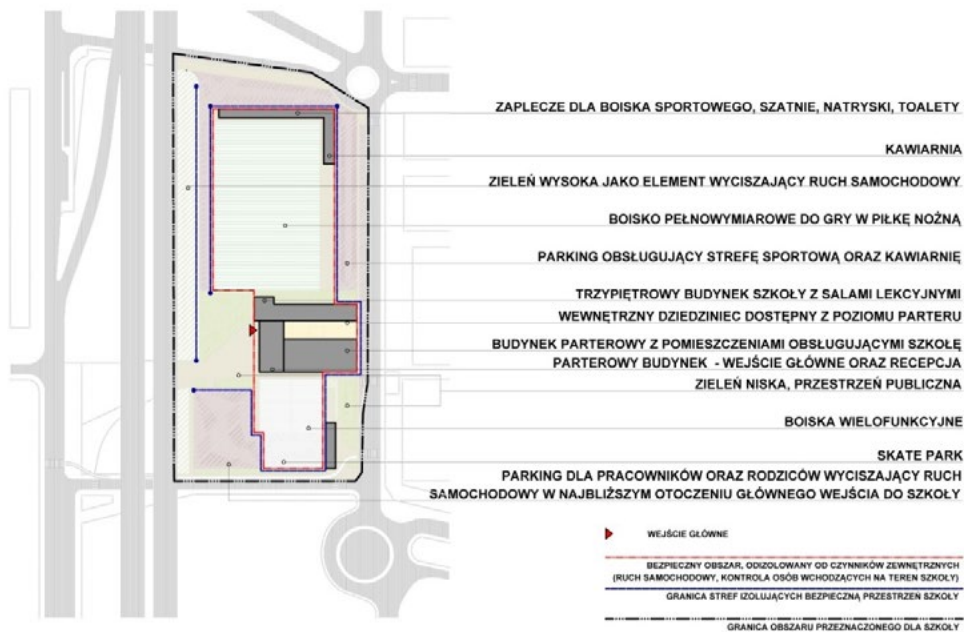
Wpływem bodźców zewnętrznych środowiska oddziałujących nieustannie na człowieka zajmuje się psychologia architektury interpretująca zmiany zachodzące w człowieku pod wpływem różnych czynników tj pobudzenie bądź blokowanie ludzkiej aktywności, pomoc bądź utrudnienie realizacji wybranych celów a także wpływ na samopoczucie i zachowanie człowieka. Wszystkie powyższe reakcje oraz stany emocjonalne człowieka są ściśle związane z otoczeniem w jakim w danej chwili przebywa. Anna Bać w swojej pracy doktorskiej opisuje wyniki badań niemieckiego profesora Christiana Rittelmeyera, które udowadniają powiązanie pomiędzy rozwiązaniami architektonicznymi a reakcją uczniów. Badania polegały na zamknięciu uczniów w wąskim i ciasnym pomieszczeniu oraz poddaniu analizie ich samopoczucia. Reakcje badanych uczniów były skrajnie różne. Pierwsza grupa odczuwała niekorzystne samopoczucie objawiające się napięciem mięśni, zaburzeniami rytmu oddechu oraz chęci jak najszybszego wydostania się z przestrzeni, w której zostali zamknięci. Druga grupa badanych odczuwała korzystne samopoczucie powiązane ze znalezieniem się w przestrzeni bezpiecznej, przytulnej. Wyniki tych badań jednoznacznie potwierdzają, że fizyczna przestrzeń, w której znajduje się człowiek może wywierać ogromny wpływ na jego stan emocjonalny, *„istotny jest zatem dobór rozwiązań architektonicznych zgodnych z omówionymi „prawidłowościami i sensem działania zmysłów”*<sup>15</sup>.

---

14 Pabich 2013

15 Bać 2003





Ryc. 1 Schemat analityczny zagospodarowania terenu szkoły podstawowej w Cornelia de Llobregat w Barcelonie, Hiszpania, (opr. Wojciech Kocki)

Fig. 1 Analytic Diagram of site plan of elementary school in Cornelia de Llobregat in Barcelona, Spain, (aut. Wojciech Kocki)

Przykładowym, współczesnym obiektem szkoły, który posiada wiele rozwiązań projektowych wpływających na bezpieczeństwo uczniów jak i stwarzający możliwości ich rozwoju w czasie pozalekcyjnym jest szkoła podstawowa w Barcelonie, w dzielnicy Alameda.

Układ funkcjonalny zagospodarowania niewielkiej działki (standardowej wielkości dla tego typu stref miejskich) dla szkoły w Cornelia de Llobregat jest zwartym oraz czytelnym rozplanowaniem zarówno niezbędnych jak i dodatkowych funkcji towarzyszących budynkowi.

Obiekt zaprojektowano w formie dwóch brył różniących się pod względem funkcjonalnym, połączonych za pomocą wewnętrznego dziedzińca. Budynek został otoczony różnego rodzaju funkcjami: od strony północnej trawiastym boiskiem do gry w piłkę nożną wraz zapleczem sanitarnym, zespołem szatni, trybunami oraz kawiarnią, od strony wschodniej ciągiem zieleni wysokiej na poziomie boiska, przestrzenią publiczną w formie niewielkiego skweru będącego przedpołem dla głównego wejścia do szkoły, od strony południowej usytuowano dwa, mniejsze, dodatkowe boiska oraz skate park, parking dla rodziców przywożących dzieci do szkoły oraz pas zieleni niskiej zamykającej przestrzeń parkingu, od strony wschodniej znajduje się chodnik oraz droga rowerowa wraz z parkingiem na poziomie boiska.

Istotnym zagadnieniem w sposobie zagospodarowania działki było potraktowanie głównego wejścia jako bezpiecznej przestrzeni, odizolowanej w jak największym stopniu od ruchu samochodowego oraz płynących z tego względu niebezpieczeństw dla uczniów. Wszystkie niezbędne elementy towarzyszące infrastrukturze szkoły tworzą jednocześnie bezpieczną barierę dla budynku jak i swobodny dostęp do wszystkich elementów z poziomu parteru. Od strony wschodniej znajduje się sześciopasmowa droga ekspresowa dla której barierą akustyczną jest pas zieleni wysokiej. Wejście główne do budynku nie jest powiązane bezpośrednio z ruchem samochodowym, jedynie z parkingiem. Wszystkie wspólne pomieszczenia szkolne jak stołówka, kuchnia, sala sportowa, szatnie, pokój nauczycielski, pomieszczenia techniczne oraz

wejście główne znajdują się w parterowej części wraz z placem zabaw. Wszystkie sale lekcyjne znajdują się w trzykondygnacyjnym budynku połączonym z częścią parterową otwartą klatką schodową. Ze względu na warunki geograficzne oraz duże nasłonecznienie, doświetlenie sali zapewniono od strony północnej. Niewielki łącznik pomiędzy dwoma budynkami jest wejściem głównym mieszczącym recepcję oraz wejście do biblioteki umożliwiające bezpośredni do niej dostęp. Elewację południową trzykondygnacyjnej części tworzy rustykalna ściana zaprojektowana z ceramicznych prefabrykowanych elementów ( $300 \times 200/300 \times 22$  mm) ustawionych względem siebie pod zmiennym kątem co umożliwia w znacznym stopniu ograniczenie promieni słonecznych. Wszystkie elementy ceramiczne posiadają przeszklone, kolorowe otwory. Kolorystyka elewacji jest odmienna w zależności od kierunku obserwacji widza, od strony zachodniej przybiera kolorystykę barw chłodnych (zielonego, niebieskiego) a od strony wschodniej barw ciepłych (żółci, pomarańczy, brązów). Ten zabieg ukazuje uzyskanie dwóch rodzajów elewacji poprzez zastosowanie koloru. Elewacja wschodnia została pozbawiona otworów okiennych oraz drzwiowych zapewniając maksymalną izolację od ruchu ulicznego.

Sposób w jaki zaprojektowano budynek szkoły oraz usytuowanie względem niego wszystkich elementów zagospodarowania terenu umożliwia stworzenie bezpiecznego miejsca w którym odizolowano przestrzeń dla uczniów od ruchu samochodowego, hałasu a także poprzez wejście główne i recepcję, kontrolę osób wchodzących na teren obiektu. Przykład szkoły podstawowej autorstwa biura projektowego Mestura Arquitectos tworzy miejsce będące przykładem bezpiecznej przestrzeni dla nauki oraz spędzania czasu wykorzystując kawiarnię, bibliotekę, boiska czy *skate park*.

Podsumowując, kreowanie fizycznej przestrzeni szkolnej jako obiektu architektonicznego zależy od wielu czynników związanych z samopoczuciem człowieka, bodźców jakie odbiera poprzez zmysły i jego interakcji z otoczeniem. Psychologiczny aspekt środowiska w jakim przebywają dzieci staje się niezwykle istotnym elementem, który jak udowodniono<sup>16</sup> ma znaczny wpływ na efektywność pracy i nauki, zwiększenia jej o nawet 25%. Powiązanie różnych dziedzin naukowych, czasami pozornie bardzo odmiennych, w procesie projektowym może przyczynić się do powstania nowej jakości architektury w oparciu o min. nowe technologie, świadomość czynników wpływających na samopoczucie człowieka, dynamicznie zmieniającego się sposobu wymiany informacji oraz jej dostępu a także możliwość komunikacji międzyludzkiej. W dobie dynamicznych zmian ekonomicznych i różnic w sposobie życia ludzi, ich mentalności, tradycji i historii, architektura poprzez formę staje się odpowiedzią uwzględniającą niemal wszystkie te aspekty.

---

16 Barrett, Zhang, Moffat, Kobbacy, 2012

## PIŚMIENNICTWO

- Bać A., 2003. *Wybrane zagadnienia projektowania szkół na przykładzie realizacji Wiedeńskich lat 90 XX wieku*.
- Bańka A., 2002. *Spoleczna psychologia środowiskowa*. Warszawa, Wyd. Nauk. „Scholar”, str. 19.
- Barrett P., Zhang Y., 2009. *Optimal learning spaces, design implications for primary schools*, SCRI Research Report.
- Barrett P., Zhang Y., Moffat J., Kobbacy K., 2012. *A holistic, multi – level analysis identifying the impact of classroom design on pupils' learning*, University of Salford.
- Borowik J., 2010. COLLOQUIUM Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych AMW. Nr 2, ss. 85–94.
- Cichy D., Strumińska-Doktor A., 2010. *Poradnik do oceny procesu nauczania-uczenia się w szkole podstawowej*. Warszawa, Państwowa Inspekcja Sanitarna, str. 6.
- Gehl J., 2013. *Życie między budynkami, Użytkowanie przestrzeni publicznych, RAM*, str. 121.
- Gifford, R., 2007. *Environmental Psychology: Principles and Practice*. Colville, Optimal Books.
- Izdebska J., 1978. *Czas wolny dzieci i młodzieży*. [w:] Przeclawski K. (Red.): *Czas wolny dzieci i młodzieży w Polsce*. Warszawa, WSiP, s.23.
- Matyjas B., 2003. *Czas wolny* [w:] Różycka E. (Red.): *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku. T. 1, A-F*. Warszawa, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, ss. 561–562.
- Nair P., Fielding R., 2005. *The language of school design*, National Clearinghouse for Educational Facilities and The Knowledge Works Foundation.
- Nalaskowski A., 2013. *Szkolne gry przestrzenne*. Meritum, Nr 1 (28), ss. 5–11.
- OECD, 2006. *21st Century Learning Environment*. Wyd. OECD.
- Okoń W., 1984. *Słownik Pedagogiczny*, Warszawa, PWN, s. 295.
- Pabich M., 2013. *Mario Botta. Nikt nie rodzi się architektem*, Wyd. Politechniki Łódzkiej.
- Skorodzień A., 2013. *Małe dziecko w przestrzeni szkolnej*. Meritum, Nr 1 (28), ss. 34 35.
- Toffler A., 2000. *Szok przyszłości*. Poznań, Wyd. Zysk i S-ka, s. 402–403.

## PHYSICAL SPACE OF SCHOOL – CONTEMPORARY DESIGN IDEAS

**Abstract.** Contemporary design ideas of school buildings have dramatically changed since eighties. Including a function and searching for added value which is not strictly related with function of school but being an excuse for staying in the space of building and using it individually according to needs. Great value for design process have an environmental psychology which search for way of developing a space and its interaction with people.

**Key words:** school, design, environmental psychology, physical space

## POKOJE WYCISZEŃ – WSPÓŁCZESNE TENDENCJE PROJEKTOWANIA

Bartłomiej Kwiatkowski

Politechnika Lubelska, Wydział Budownictwa i Architektury, Katedra Architektury,  
Urbanistyki i Planowania Przestrzennego Politechniki Lubelskiej.

**Streszczenie.** W ciągu ostatniej dekady znacznie wzrosła ilość osób ze zdiagnozowanym „spektrum zaburzeń autystycznych”. Na podstawie szacunkowych danych można określić, iż w Polsce jest ponad 30 tys. osób chorych na autyzm, w związku z powyższym liczba osób, których dotyczy ten problem wynosi ponad 100 tys. w Polsce. Rosnące zapotrzebowanie na obiekty i przestrzenie publiczne dostosowane dla potrzeb tej grupy osób wymaga usystematyzowania wiedzy zakresie projektowania architektonicznego uwzględniającego wymagania osób ze spectrum zaburzeń autystycznych. W artykule przedstawiono podstawowe zasady kształtowania tzw. Pokoi wyciszeń<sup>1</sup> coraz częściej lokalizowanych w obiektach użyteczności publicznej.

**Słowa kluczowe:** autyzm, psychologia środowiskowa, projektowanie, budynki użyteczności publicznej

W roku 2014 przeprowadzono na obszarze Polski badania w ramach projektu Projekt „Od wykluczenia do integracji – w obronie podstawowych praw osób z autyzmem” realizowany przy wsparciu Szwajcarii w ramach szwajcarskiego programu współpracy z nowymi krajami członkowskimi Unii Europejskiej, w okresie od 1.01.2013 r. do 30.09.2014 r. <sup>1</sup>.

Wyniki badań oparto na danych przesłanych przez:

45% urzędów samorządów gmin/dzielnic (593 z 1310),

52% urzędów samorządów powiatów (92 z 176),

100% urzędów samorządów województw (7 z 7),

54% OPS (703 z 1310),

57% PCPR (82 z 176),

8% placówek (19 na 242)<sup>2</sup>.

W wyniku badań stwierdzono iż ani gminy, ani powiaty, ani organizacje pozarządowe nie posiadają wiedzy dotyczącej ilości osób ze spectrum zaburzeń autystycznych na obszarach ich podległym. Jednocześnie dane podawane przez różne podmioty z określonego obszaru są bardzo zróżnicowane. Do dnia dzisiejszego nie powołano w Polsce żadnej instytucji, której zadaniem byłoby zbieranie takich danych, a żadna z działających już instytucji nie podejmuje działań na rzecz ich zebrania. Jedną z metod zbierania w miarę obiektywnych danych na temat osób z autyzmem są wnioski o pomoc składane na piśmie przez rodziny osób z autyzmem, jednak rodzice rzadko składają takie wnioski, wiedząc że samorzady i tak nie mają oferty dla ich dzieci. Jedynie 9% gmin prowadzi statystyki lub szacunki odnośnie liczby dorosłych osób z zaburzeniami ze spectrum autyzmu.

Do 2010 roku zgodnie z obowiązującym orzecnictwem osoby z autyzmem otrzymywały kod oznaczający niepełnosprawność np. z powodu wad neurologicznych lub choroby psychicznej. Zmiany w polskim orzecnictwie o niepełnosprawności wprowadzone w 2010 r. polegające na wprowadzeniu specjalnego kodu oznaczającego autyzm pozwoli na przybliżenie liczby urodzeń z zaburzeniami autystycznymi w Polsce. Wprowadzenie kodu pomoże urealnić

---

1 Rymsz A. Streszczenie Raportu 2013 – Autyzm Sytuacja dorosłych [w:] Autyzm w Polsce, Biuletyn 7, jesień 2014, s. 5–23.

2 Ibidem. S. 7

szacunkowe liczby dotyczące urodzeń osób z autyzmem w Polsce, jednak nastąpi to dopiero za kilka lat.

Według danych Autism Europe 0,6 % populacji Unii Europejskiej dotkniętych jest autyzmem, co stanowi około 5 milionów osób (szacunki z 2009 r.). Z kolei z szacunków dotyczących Stanów Zjednoczonych wynika, iż jedno na 166 urodzonych dzieci jest dotkniętych tym rodzajem niepełnosprawności.<sup>3</sup> Analizując te dane, można stwierdzić, iż w ostatniej dekadzie nastąpił znaczny wzrost osób ze spectrum zaburzeń autyzmu. Wcześniej problem mało dostrzegany, dzisiaj staje się problemem ogólnospołecznym.

Podjęto już szereg działań, społecznych, samorządowych i innych, które starają rozwiązać zaistniały problem. Również w zakresie rozwiązań projektowania architektonicznego pojawiają się przykłady rozwiązań przestrzennych ułatwiających funkcjonowanie osób z zaburzeniami autyzmu.

Jednym z nieco dyskusyjnych, lecz niezbędnym, rozwiązaniem jest dołączanie do programu funkcjonalnego budynków bezpośrednio wykorzystywanych przez osoby z autyzmem, są tzw pokoje wyciszeń. Funkcją tego pomieszczenia jest zapewnienie możliwie bezpiecznego uspokojenia się osoby z zaburzeniami autyzmu, która dostała ataku agresji. W Polsce tego typu pomieszczenia najczęściej znajdują w szkołach specjalistycznych, ośrodkach szkolno wychowawczych. Bardzo często na potrzeby pokoi wyciszeń dostosowywane są pomieszczenia nie spełniające podstawowych wymogów dla celów jakim mają służyć. Bardzo często, niestety przypominają one izolatki w szpitalach psychiatrycznych z XIX wieku.

W wyniku badań ankietowych wykonanych przez autora niniejszej publikacji przeprowadzonych w okresie od 1.06.2015 do 20.12.2015, dotyczących oceny zachowań psychofizycznych osób niepełnosprawnych z zaburzeniami psychicznymi, stwierdzono iż niezwykle ważnym elementem, wspomagającym rehabilitację takich osób jest odpowiednio dobrana kolorystyka pomieszczeń oraz ich wyposażenie.

Badania w formie ankiety przeprowadzono na grupie 125 różnych osób zajmujących się osobami niepełnosprawnymi oraz z 75 osobami niepełnosprawnymi.

Wśród grupy osób zajmujących się osobami niepełnosprawnymi znaleźli się:

Z grupy nauczycieli

- 1 – terapeuta logopeda
- 2 – nauczyciel przedmiotu
- 3 – rewalidacja
- 4 – biofeedback
- 5 – nauczyciel w-f, gymnastyka korekcyjna
- 6 – terapeuta indywidualny
- 7 – nauczyciel w świetlicy
- 8 – zajęcia komputerowe
- 9 – zajęcia grupowe z rodzicami
- 10 – nauczyciel 1–3 szkoła specjalna
- 11 – wczesne wspomaganie i interwencja
- 12 – pracownia garncarska
- 13 – nauczyciel wychowawca
- 14 – nauczyciel języka obcego
- 15 – nauczyciel edukacji wczesnoszkolnej
- 16 – pomoc nauczyciela

---

3 <http://synapsis.org.pl/autyzm/>

- 17 – psycholog
- 18 – terapeuta integracji sensorycznej

Z grupy opiekunów:

- 1 – Wychowawcy
- 2 – Opiekunowie prawni
- 4 – Rodzice

Ankieta została dostarczona do różnego rodzaju ośrodków zajmujących się osobami niepełnosprawnymi intelektualnie. Otrzymano wyniki z 85 ankiet wypełnionych na terenie Polski oraz z obszaru zachodniej Ukrainy.

W wyniku analizy uzyskanych wypełnionych ankiet stwierdzono iż:

1. Kolorystyka pomieszczeń pomieszczenia powinny być malowane w kolorach pastelowych, bez akcentów kolorystycznych. Jedynie w grupie osób niedowidzących powinny się pojawić mocno jaskrawe elementy w charakterystycznych punktach pomieszczenia umożliwiającą lepszą orientację w pomieszczeniu.
2. Naświetlenie pomieszczeń – wszystkie grupy potwierdziły iż: pomieszczenia mieszkalne, pomieszczenia do nauki, pomieszczenia do rehabilitacji itd. powinny być lokalizowane na południowej ekspozycji budynku, z możliwie jak największą powierzchnią okien. Jedynie pomieszczenia takie jak „doświadczenia świata” powinny mieć ograniczony dostęp światła dziennego.
3. Wyposażenie pomieszczeń – wszystkie grupy potwierdziły iż wyposażenie tych pomieszczeń powinno być jak najbardziej minimalistyczne, wszystkie niezbędne elementy wyposażenia powinny posiadać swoje stałe miejsce, wszelkiego rodzaju pomoce dydaktyczne, pomoce naukowe itd. Jeśli są nie użytkowane powinny być chowane w szafach w stałych przeznaczonych dla nich miejscach.
4. Temperatura w pomieszczeniach – wszystkie grupy potwierdziły najbardziej optymalną temperaturę w pomieszczeniu w przedziale 21–22°C.

Przykładowym rozwiązaniem „pokoju wyciszeń”, które odpowiada wynikom przeprowadzonej ankiety jest pomieszczenie wykonane w centrum handlowym Northland w Melbourne.



Ryc. 1. Wnętrze „silent room” w centrum handlowym Northland w Melbourne  
Fig. 1. Interior of silent room in Shoppingcentre Northland in Melbourne

Układ funkcjonalny pomieszczenia umożliwia odpoczynek i powrót do równowagi psychicznej jednocześnie dwom osobom wraz z opiekunami. W programie użytkowym pomieszczenia zlokalizowano dwa aneksy do izolacji oraz niewielkie pomieszczenie socjalne.



Ryc. 2. Wnętrze „silent room” w centrum handlowym Northland w Melbourne  
Fig. 2. Interior of silent room in Shoppingcentre Northland in Melbourne

Zaproponowana kolorystyka – pastelowa bez kolorów jaskrawych również spełnia wymagania określone w trakcie analizy wyników ankiety.

Elementy wyposażenia wnętrz są również dostosowane dla potrzeb osób ze spektrum autyzmu. Spełniają przede wszystkim warunki związane z bezpieczeństwem użytkownika, jak też formą i kolorystyką odpowiednią dla tych osób.



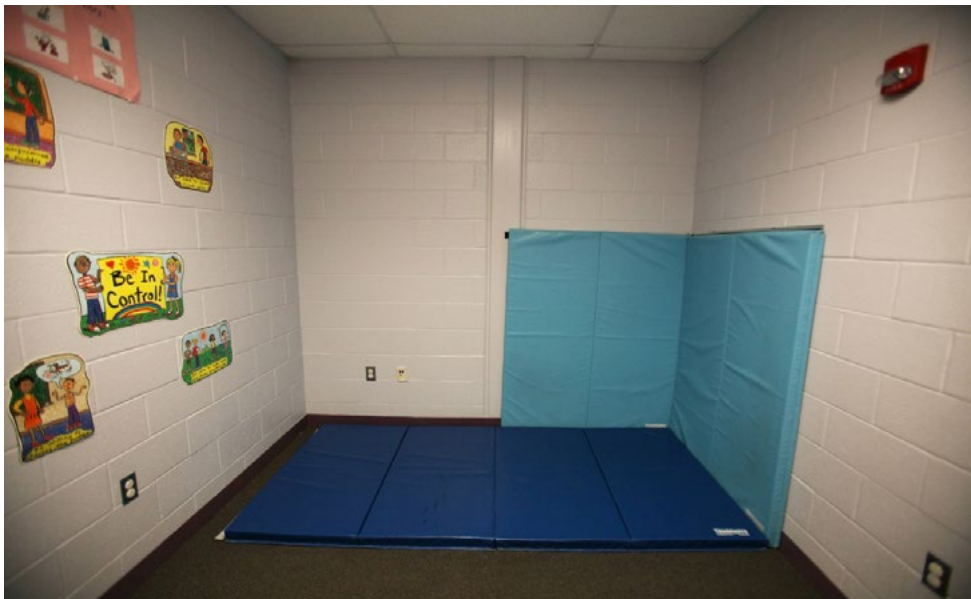
Ryc. 3. Wnętrze „silent room” w centrum handlowym Northland w Melbourne  
Fig. 3. Interior of silent room in Shoppingcentre Northland in Melbourne



Ryc. 4. Wnętrze „silent room” w centrum handlowym Northland w Melbourne  
Fig. 4. Interior of silent room in Shoppingcentre Northland in Melbourne

Również bardzo wiele rozwiązań łączy w sobie kilka funkcji , poniżej przykłady wykorzystania pomieszczenia do rehabilitacji z możliwością uspokojenia pobudzonej osoby.





Ryc. 5. Przykład rozwiązania pokoju wyciszeń w szkole w Logan-Hocking, poprzez umieszczenie materacy w narożniku pomieszczenia.  
Fig. 5. A seclusion room used in a program for children with emotional disturbances in the Logan-Hocking school district has padding on the floor and in a corner

Przedstawione powyżej przykłady są jedynie przyczynkiem do dyskusji na temat projektowania pokoi wyciszeń.



Ryc. 7. Przykład rozwiązania pokoju wyciszeń umieszczenie materacy w narożniku pomieszczenia.  
Fig. 7. A seclusion room used on the floor and in a corner

## PIŚMIENNICTWO

Rymsz A. Streszczenie Raportu 2013 – Autyzm Sytuacja dorosłych [w:] Autyzm w Polsce, Biuletyn 7, jesień 2014

### **Summary.**

In the last decade it has significantly increased the number of people diagnosed with “autism spectrum disorders”. Based on estimates, you can specify that in Poland is over. 30 thousand. people with autism, therefore the number of people affected by this problem is over 100 thousand. in Poland.

The growing demand for buildings and public spaces tailored to the needs of this group of people needs to systematize knowledge of architectural design takes into account the needs of people with autism spectrum disorders. The article presents the basic principles of the so-called shaping. “Quiet room” more often localized in public buildings.

### **Keywords**

autism, environmental psychology, design, public buildings, quiet room.

# PROPOZYCJA POPRAWY STANU ENERGETYCZNEGO W OSIEDLU MIESZKANIOWYM NA PODSTAWIE OCENY DOTYCHCZASOWYCH TERMOMODERNIZACJI WIELORODZINNYCH BUDYNKÓW PREFABRYKOWANYCH

Anna Ostańska<sup>1</sup>, Katarzyna Taracha<sup>2</sup>

<sup>1</sup>Politechnika Lubelska, Wydział Budownictwa i Architektury, Katedra  
Architektury, Urbanistyki i Planowania Przestrzennego

e-mail: a.ostanska@pollub.pl

**Streszczenie.** W opracowaniu podjęto próbę oceny dotychczasowych modernizacji na przykładzie typowych wielorodzinnych budynków prefabrykowanych zrealizowanych w systemie W-70. Zaproponowano też możliwe działania, które mogą mieć wpływ na obniżenie zużycia energii w budynkach i osiedlu.

**Słowa kluczowe:** termomodernizacja, energooszczędność, rewitalizacja

## WSTĘP

Nad potrzebą termomodernizacji w Polsce chyba już nikt nie dyskutuje, ponieważ rosnące ceny nośników energii poniekąd zmuszają właścicieli i zarządców nieruchomości do wejścia na ścieżkę oszczędzania, która powinna być efektem inwestowania. Pytanie czy zmieniło się na jak inwestować i w którym kierunku pójść? Bowiem coraz częściej rozważa się poprawę stanu energetycznego nie tylko w skali budynków, ale i osiedli mieszkaniowych.

## DANE OGÓLNE

Na podstawie literatury [Dzierżewicz 2010] stwierdzono, że system W-70 był realizowany głównie w regionie południowo-wschodnim Polski, w województwach: lubelskim, radomskim, kieleckimi krakowskim oraz w innych regionach kraju (Ryc. 1).



Ryc. 1. Lokalizacja budownictwa W-70 [Dzierżewicz 2010]  
Fig. 1. Distribution of W-70 precast concrete panel system buildings

Autorka przedstawiła już w serii artykułów [1, 2, 3, 4, 5] i monografii [Ostańska 2009] problemy związane z rewitalizacją wielkiej płyty w podejściu wieloaspektowym. Wymaga to jednak podjęcia wymiernych działań, aby móc skutecznie skorzystać z zaproponowanych autorskich rozwiązań. Jednym z poruszanych aspektów, zaliczonych do trzech podstawowych w badaniach diagnostycznych, jest stan energetyczny budynków w skali osiedla. Związany jest on ściśle z przeprowadzanymi działaniami termomodernizacyjnymi, m.in. na budynkach mieszkalnych.

W celu oceny dotychczasowych realizacji i dalszych potrzeb działań naprawczych, autorka przeprowadziła badania własne na terenie lubelskiego osiedla im. Karola Szymanowskiego będącego w zarządzie SM Czechów.

Osiedle powstało na początku lat osiemdziesiątych XX wieku, a na początku lat dziewięćdziesiątych, ze względu na błąd projektowy w analizowanym systemie, budynki mieszkalne były ocieplane metodą: *lekką suchą* za pomocą wełny lub styropianu zabezpieczonych okładziną z płyt ligno-cementowych lub *lekką mokrą* na styropianie zabezpieczonego odpowiednią wyprawą tynkarską. Na niektórych budynkach stan taki pozostał do dziś (co szczegółowo opisano w p. 2). Pod koniec lat dziewięćdziesiątych ocieplono też stropodachy granulatem z wełny mineralnej. Pomimo, że zarządca wykonał ostatnio audyty energetyczne, to większość z budynków czeka na możliwość sfinansowania realizacji. Wydaje się więc, że jest to dobry czas, aby móc szerzej rozważyć opcje termomodernizacji niż wynika to z zaleceń standardowych audytów, które dają przeważnie nie więcej niż 30% możliwych oszczędności przy czym należy podkreślić, iż są one zgodne z obowiązującymi przepisami.

## STAN BUDYNKÓW WIELKOPLYTOWYCH

Poniżej poddano analizie pięć wybranych reprezentatywnych typów budynków wielkopłytowych znajdujących się na osiedlu im. Karola Szymanowskiego w Lublinie. Wyróżniono następujące budynki: niskie do 5. kondygnacji, średniowysokie od 7 do 9 kondygnacji i wysokie od 11 kondygnacji; klatkowe – segmentowe i punktowe – z galerią wewnętrzną lub korytarzowe. Wszystkie obiekty są przynajmniej po I etapie ocieplenia (p.1), choć w ostatnich latach wykonano też w nich inne prace, takie jak wymiana oświetlenia przed klatkami i w prześwitach na LED. Wybrane do analizy budynki są obecnie w stanie:

- oczekiwania na planowaną termomodernizację,
- realizacji działań termomodernizacyjnych,
- po realizacji termomodernizacji II etapu.

Wszystkie działania termomodernizacyjne zaplanowano na podstawie audytów energetycznych wykonanych, przez osobę uprawnioną, zgodnie z obowiązującymi przepisami.

W ramach oceny technicznej dotychczasowych działań wykonano wizje lokalne, dokumentację fotograficzną i badania *in situ* oraz bezinwazyjne badania termograficzne budynków. Na tej podstawie poddano analizie stan techniczny wybranych elementów elewacji, z uwzględnieniem stanu energetycznego. Dla większości osiedlowych budynków (w tym 3 analizowane) zaplanowano w najbliższym czasie ponowne prace termomodernizacyjne, w których przewidziano usunięcie będącego w złym stanie ocieplenia I etapu, a następnie wykonanie docieplenia ścian metodą Bezspoinowego Systemu Ocieplenia (system na styropianie). Poniżej przedstawiono ocenę stanu dotychczasowych termomodernizacji na wyróżnionych typach budynków prefabrykowanych i przedstawiono wybrane termogramy, które obrazują niezlikwidowane jeszcze problemy przemarzania ścian mimo przeprowadzenia, przynajmniej jednego etapu termicznej modernizacji.

## BUDYNEK KLATKOWY NISKI PRZED PLANOWANĄ TERMOMODERNIZACJĄ

Reprezentantem tego typu obiektów jest budynek znajdujący się przy ul. Harnasie 3.

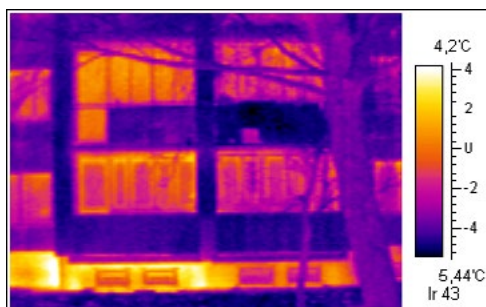
Budynek o pięciu kondygnacjach nadziemnych, podpiwniczony, zabudowa szeregowa (2 segmenty, ryc. 2), dwuklatkowy, technologia przemysłowiona, system wielkopłytyowy W-70. Rok budowy 1980. Układ konstrukcyjny poprzeczny. Ławy żelbetowe monolityczne. Ściany systemu W-70, konstrukcyjne: żelbetowe zewnętrzne warstwowe żelbet+styropian+beton, osłonowe prefabrykowane, całość ocieplona styropianem, zabezpieczonym płytami ligno-cementowymi – wykonano w latach 90. Stropy prefabrykowane kanałowe. Stropodach na płytach korytkowych, wentylowany na ściankach ażurowych, kryty papą termozgrzewalną, ocieplony płytą suprema i granulatem z wełny mineralnej. Stolarka okienna w mieszkaniach drewniana zespolona podwójnie szklona lub wymieniona na PCV, niekiedy drewniana jednoramowa z szybą zespoloną jednokomorową. Stolarka okienna na klatkach schodowych i w piwnicach PCV (ryc.3). Drzwi wejściowe aluminiowe, energooszczędne. Wentylacja grawitacyjna w kuchniach i łazienkach. C.o. i c.w. zdalaczynne z sieci miejskiej LPEC, zasilanie z grupowego dwufunkcyjnego węzła wymiennikowego w piwnicach budynku, wyposażona w automatykę pogodową. Piwnice nieogrzewane.



Ryc. 2. Dokumentacja archiwalna – w posiadaniu zarządcy  
Fig. 2. Archives stored by facility manager



Ryc. 3. Harnasie 3. Fragment budynku prefabrykowanego z 1980 r. po ociepleniu w latach 90. i częściowej wymianie stolarki okiennej  
Fig. 3. Precast panel block of flats of nineteen-eighties – insulated in nineteen-nineties, with windows partially replaced



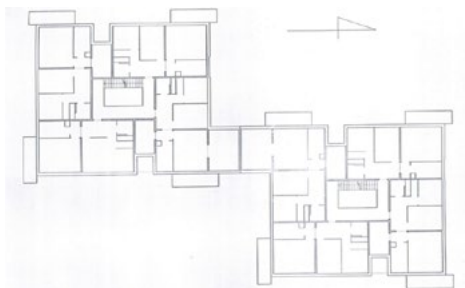
Ryc. 4. Termogram do ryc. 3. Uciezka ciepła przez cokół, zróżnicowana stolarka okienna,  $E_k = 198,17 \text{ kWh}/[\text{m}^2 \cdot \text{rok}]$   
Fig. 4. Thermal image of the same building: uninsulated basement wall, non-uniform thermal properties of windows,  $E_k = 198,17 \text{ kWh}/[\text{m}^2 \cdot \text{year}]$

Mimo ocieplenia ścian w I etapie (Ryc. 3) zauważono uciezkę ciepła przez cokół, z nasileniem na styku płyt prefabrykowanych (Ryc. 4). Ogólny stan techniczny budynku oceniono jako dostateczny.

## BUDYNEK PUNKTOWY NISKI PRZED PLANOWANĄ TERMOMODERNIZACJĄ

Reprezentantem tego typu obiektów jest budynek znajdujący się przy ul. Noskowskiego 8.

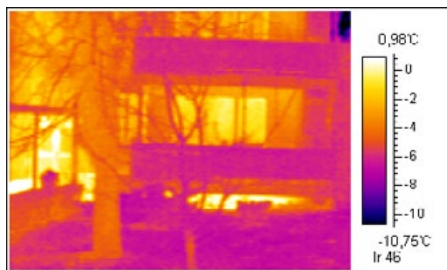
Budynek o pięciu kondygnacjach nadziemnych (Ryc.6), podpiwniczony, zabudowa punktowa (dwa segmenty stykające się ze sobą, (Ryc.5), punktowy z galeriami wewnętrznymi, technologia przemysłowiona, system wielkopłytkowy W-70. Rok budowy 1980. Układ konstrukcyjny mieszany. Ławy żelbetowe monolityczne. Ściany konstrukcyjne żelbetowe, zewnętrzne warstwowe żelbet+styropian+beton, ściany osłonowe prefabrykowane, ocieplone, styropianem zabezpieczonym wyprawą tynkarską – wykonane w latach 90. Stropy prefabrykowane kanałowe. Stropodach na płytach korytkowych, wentylowany na ściankach ażurowych, kryty papą termozgrzewalną, ocieplony płytą suprema i granulatem z wełny mineralnej. Stolarka okienna w mieszkaniach drewniana zespolona podwójnie szklona lub wymieniona na PCV, niekiedy drewniana jednoramowa z szybą zespoloną jednokomorową. Stolarka okienna na klatkach schodowych PCV i drewniana (piwnice). Drzwi wejściowe stalowe, nieocieplone. Wentylacja grawitacyjna w kuchniach i łazienkach. Centralne ogrzewanie i ciepła woda zdalacynne z sieci miejskiej LPEC, zasilanie z grupowego dwufunkcyjnego węzła wymiennikowego w piwnicach budynku, wyposażona w automatykę pogodową. Piwnice nieogrzewane.



Ryc. 5. Dokumentacja archiwalna – w posiadaniu zarządcy  
Fig. 5. Archives stored by facility manager



Ryc. 6. Noskowskiego 8. Budynek prefabrykowany z 1980 r. po ociepleniu w latach 90. i częściowej wymianie stolarki okiennej  
Fig. 6. A block at Noskowskiego 8. The building of nineteen-eighties – insulated in nineteen-nineties, with windows partially replaced



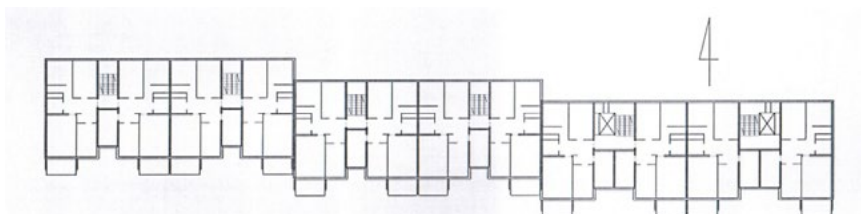
Ryc. 7. Termogram do ryc. 6. Ucieczka ciepła przez ściany, z nasileniem w strefie cokołu i wejścia,  $E_k = 231,71 \text{ kWh}/[\text{m}^2 \cdot \text{rok}]$   
Fig. 7. Thermal image of the same building: heat losses in the basement and at the entrance,  $E_k = 231.71 \text{ kWh}/[\text{m}^2 \cdot \text{year}]$

Zauważono ucieczkę ciepła całą powierzchnią ścian z nasileniem: w strefie cokołu (mimo nieogrzewanych piwnic), dodatkowo przez stolarkę zewnętrzną, szczególnie drzwi wejściowe i płyty loggi (Ryc. 7). Ogólny stan techniczny budynku oceniono jako dostateczny.

## BUDYNEK KLATKOWY WYSOKI PRZED PLANOWANĄ TERMOMODERNIZACJĄ

Reprezentantem tego typu obiektów jest budynek znajdujący się przy ul. Harnasie 19.

Budynek o pięciu- i siedmiukondygnacjach (Ryc. 9), podpiwniczony, zabudowa szeregowa (3 segmenty), dwuklatkowy (Ryc. 8), technologia uprzemysłowiona, system wielkopłytkowy W-70. Rok budowy 1983. Układ konstrukcyjny poprzeczny. Ławy żelbetowe monolityczne. Ściany systemu W-70, konstrukcyjne żelbetowe, zewnętrzne warstwowe żelbet+styropian+beton, ściany osłonowe prefabrykowane, całość ocieplona – styropian zabezpieczonym płytami ligno-cementowymi – wykonano w latach 90. (Ryc. 11) Stropy prefabrykowane kanałowe. Stropodach na płytach korytkowych, wentylowany na ściankach ażurowych, kryty papą termozgrzewalną, ocieplony płytą suprema i granulatem z wełny mineralnej. Stolarka okienna w mieszkaniach drewniana zespolona podwójnie szklona lub wymieniona na PCV, niekiedy drewniana jednoramowa z szybą zespoloną jednokomorową. Stolarka okienna na klatkach schodowych drewniana zespolona podwójnie szklona. Drzwi wejściowe aluminiowe, energooszczędne (Ryc. 10). Wentylacja grawitacyjna w kuchniach i łazienkach. Centralne ogrzewanie i ciepła woda zdalacynne z sieci miejskiej LPEC, zasilanie z grupowego dwufunkcyjnego węzła wymiennikowego w piwnicach budynku, wyposażona w automatykę pogodową. Piwnice nieogrzewane.

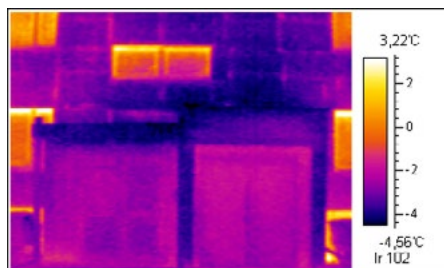


Ryc. 8. Dokumentacja archiwalna – w posiadaniu zarządcy

Fig. 8. Archives stored by facility manager

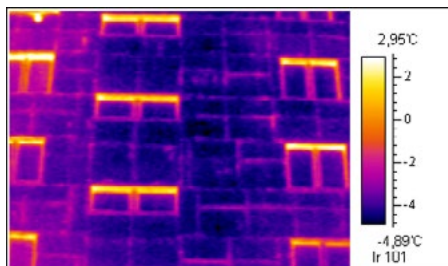


Ryc. 9. Harnasie 19. Budynek prefabrykowany z 1983 r. po ociepleniu w latach 90. i częściowej wymianie stolarki okiennej  
Fig. 9. Building at Harnasie 19, erected in 1983, – insulated in nineteen-nineties,, with windows partially replaced

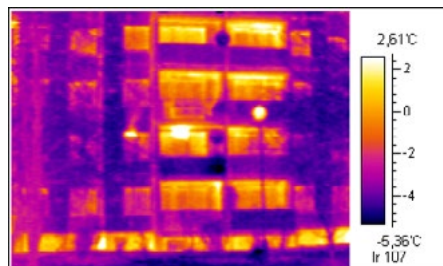


Ryc. 10. Termogram do ryc. 9. Stolarka drzwiowa zewnętrzna wymieniona. Brak intensywnej ucieczki ciepła w strefie wejściowej. 226,16 kWh/[m<sup>2</sup>·rok]

Fig. 10. Thermal image of the same building: replaced door reduced energy losses, 226.16 kWh/[m<sup>2</sup>·year]



Ryc. 11. Termogram do ryc. 9. Ucieczka ciepła przez ściany, z nasileniem w strefie cokołu i wejścia.  
 Fig. 11. Thermal image of the same building: thermal bridges in the facade, heat losses increased at the basement and at the entrance



Ryc. 12. Termogram do ryc. 8. Ucieczka ciepła przez cokół i styki połączeń płyt balkonowych w loggi dostawianej  
 Fig. 12. Thermal image of the same building: heat losses in the basement and balcony slabs

Zauważono ucieczkę ciepła całą powierzchnią ścian z nasileniem na stykach płyt osłonowych (Ryc. 11) i przez cokół, mimo nieogrzewanych piwnic. Ciepło ucieka też przez stolarkę okienną i lokalnie styk płyt loggi ze ścianą osłonową (Ryc. 12). Ogólny stan techniczny budynku oceniono jako dostateczny.

#### BUDYNEK KLATKOWY WYSOKI W TRAKCIE TERMOMODERNIZACJI

Reprezentantem tego typu obiektów jest budynek narożny znajdujący się u zbiegu ulic Harnasie 21/Zakopiańska 1 (Ryc. 14).

Budynek o siedmiu-, dziewięciu- i jedenastukondygnacjach nadziemnych, podpiwniczony, zabudowa szeregową (7 segmentów, Ryc. 13), dwuklatkowy, technologia przemysłowa, system wielopłytowy W-70. Rok budowy 1983. Układ konstrukcyjny poprzeczny. Ławy żelbetowe monolityczne. Ściany konstrukcyjne żelbetowe, zewnętrzne warstwowe żelbet+styropian+beton, ściany osłonowe prefabrykowane całość + styropian zabezpieczony płytami ligno-cementowymi. Stropy prefabrykowane kanałowe. Elewacje w trakcie ocieplania (metoda BSO). Stropodach na płytach korytkowych, wentylowany na ściankach ażurowych, kryty papą termozgrzewalną, ocieplony płytą suprema i granulatem z wełny mineralnej. Stolarka okienna w mieszkaniach drewniana zespolona podwójnie szklona lub wymieniona na PCV lub drewniane jednoramowe z szybą zespoloną jednokomorową. Stolarka okienna na klatkach schodowych drewniana zespolona podwójnie szklona. Drzwi wejściowe aluminiowe, szklone, energooszczędne. Wentylacja grawitacyjna w kuchniach i łazienkach. Centralne ogrzewanie i ciepła woda zdalaczynne z sieci miejskiej LPEC, zasilanie z grupowego dwufunkcyjnego węzła wymiennikowego w piwnicach budynku, wyposażona w automatykę pogodową. Piwnice nieogrzewane.

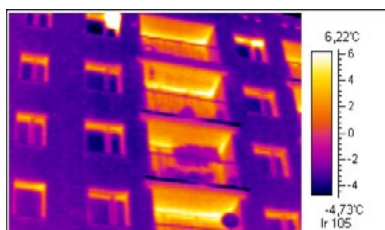




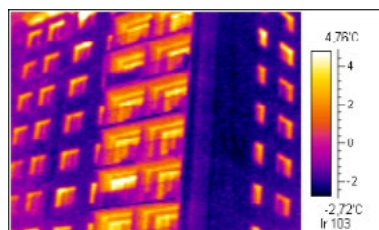
Ryc. 13. Dokumentacja archiwalna  
– w posiadaniu zarządcy  
Fig. 13. Archives stored by facility manager



Ryc. 14. Harnasie 21/Zakopiańska 1. Budynek prefabrykowany z 1986 r. po ociepleniu w latach 90. i częściowej wymianie stolarki okiennej. Widok ogólny od strony północno-wschodniej  
Fig. 14. Building at the corner of Harnasie 21 and Zakopiańska 1, erected in 1986, insulated in nineteen-nineties, with windows partially replaced – south-east view



Ryc. 15. Termogram do ryc. 13. Zwiększona ucieczka ciepła na styku logii cofniętej ze ścianą. 232,09/189,38 kWh/[m<sup>2</sup>·rok]  
Fig. 15. Thermal image of the same building: Heat losses in loggias, 232.09 kWh/[m<sup>2</sup>·year]



Ryc. 16. Termogram do ryc. 14. Narożnik północno-wschodni. Mostki przy płytach loggi dostawianych  
Fig. 16. Thermal image of the same building: Heat losses in loggias



Ryc. 17. Fragment budynku prefabrykowanego po I etapie ocieplenia. Zły stan płyt okładzinowych  
Fig. 17. Poor condition of cladding of the first stage of thermal insulation



Ryc. 18. Fragment budynku prefabrykowanego na styku I i II etapu ocieplenia. Zły stan płyt okładzinowych i stolarki okiennej, brak ocieplenia cokołu w obu etapach ocieplenia  
Fig. 18. Second stage of insulation and old cladding of the first stage. Poor condition of old cladding and basement joinery, uninsulated basement wall.

W segmentach ocieplonych w I etapie zauważono ucieczkę ciepła całą powierzchnią ścian z nasileniem na stykach płyt osłonowych. Ciepło ucieka też dodatkowo przez stolarkę okienną i styki płyt loggi ze ścianą osłonową (Ryc. 17). Natomiast w segmentach będących po II etapie ocieplenia, co prawda stwierdzono zmniejszenie ucieczki ciepła przez ściany, ale również nasilenie jej ucieczki na stykach płyt balkonowych ze ścianą osłonową. Świadczy to o nieskutecznej naprawie mostka termicznego i pozostawieniu problemu zarówno przy płytach w loggiach dostawianych (Ryc. 16), jak i cofniętych (Ryc. 15). Brak ocieplania na

cokołach (Ryc. 18) pozwala na ucieczkę ciepła przez ten element. Ogólny stan techniczny budynku oceniono jako dostateczny (w segmentach ocieplonych tylko w I etapie) i zadowalający (w segmentach po II etapie ocieplenia).

### BUDYNEK PUNKTOWY WYSOKI PO TERMOMODERNIZACJI

Reprezentantem tego typu obiektów jest budynek znajdujący się przy ul. Króla Rogera 6 (Ryc. 20).



Ryc. 19. Króla Rogera 6. Dokumentacja archiwalna – w posiadaniu zarządcy  
Fig. 19. Building at Krola Rogera 6.  
Archives stored by facility manager

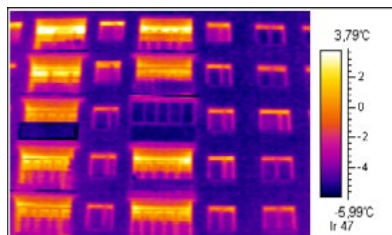


Ryc. 21. Fragment elewacji zachodniej po II etapie ocieplenia. Widok zabudowy loggia cofniętej, patrz termogram ryc. 22  
Fig. 21. West elevation after second stage of thermal insulation – recessed loggias

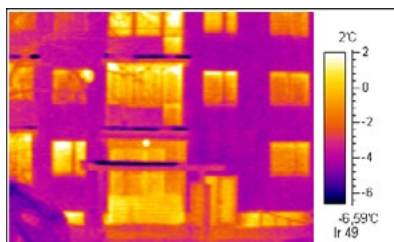


Ryc. 20. Króla Rogera 6. Budynek prefabrykowany z 1986 r. po ociepleniu w latach 90. i częściowej wymianie stolarki okiennej. Widok ogólny od strony północno-wschodniej Widok ogólny od strony południowej

Fig. 20. Building at Krola Rogera 6, erected in 1986. Insulated in nineteen-nineties, with windows partially replaced. South-east view.



Ryc. 22. Termogram do ryc. 20. Ucieczka ciepła liniowo przy balkonach 197,18/167,01 kWh/[m<sup>2</sup>·rok].  
Fig. 22. Thermal image of the same building: Heat losses at balconies



Ryc. 23. Termogram do rys. 20. Ucieczka ciepła przez cokół i stolarkę drzwiową zewnętrzną.  
Fig. 22. Thermal image of the same building: Heat losses at basement walls and windows

Budynek o jedenastu kondygnacjach nadziemnych, podpiwniczony, zabudowa wolno stojąca, punktowy z dwoma korytarzami, technologia uprzemysłowiona, system wielopłytowy W-70. Rok budowy 1981. Układ konstrukcyjny mieszany. Ławy żelbetowe monolityczne. Ściany konstrukcyjne W-70, konstrukcyjne: żelbetowe zewnętrzne warstwowe żelbet+styropian+beton, ściany osłonowe prefabrykowane. Stropy prefabrykowane W-70 kanałowe. Stropodach jednospadowy wentylowany, kryty papą termozgrzewalną, ocieplony płytą suprema i granulatem z wełny mineralnej. Stolarka okienna w mieszkaniach drewniana zespolona podwójnie szklona, cześciowo wymienione na PCV lub drewniana jednoramowa z szybą zespoloną jednokomorową. Stolarka okienna na klatkach schodowych drewniana zespolona podwójnie szklona. Drzwi wejściowe stalowe, szklone szybą zbrojoną – zimne. Wentylacja grawitacyjna w kuchniach i łazienkach. Centralne ogrzewanie i ciepła woda zdalaczynne z sieci miejskiej LPEC, zasilanie z grupowego dwufunkcyjnego węzła wymiennikowego w budynku, wyposażona w automatykę pogodową. Piwnice nieogrzewane.

Stwierdzono zmniejszenie ucieczki ciepła przez ściany z równoczesnym nasileniem ucieczki ciepła na stykach płyt balkonowych ze ścianą zewnętrzną (Ryc. 22). Sytuacja ta nie dotyczy płyty loggi zabudowanej (Ryc. 21). Świadczy to o nieskutecznej naprawie liniowego mostka termicznego i pozostawieniu problemu przy płytach w loggiach cofniętych. Ponadto stolarka drzwiowa zewnętrzna stanowi słaby punkt pod względem termicznym w całości ocieplenia II etapu, ponieważ nie jest energooszczędna (Ryc. 23). Ogólny stan techniczny budynku oceniono jako zadowalający.

## PROPOZYCJE POPRAWY STANU ENERGETYCZNEGO W OSIEDLU MIESZKANIOWYM

W tab. 1 zestawiono wymagania zapotrzebowania na energię budynków według obowiązujących przepisów.

Tabela 1. Wymagania stawiane budynkom wg kryterium wieku lub planowanego stanu energetycznego  
Table 1. Historic building code requirements and requirements for the increased thermal standard

<b>Budynek Building</b>	<b>Wskaźnik sezonowego zapotrzebowania na energię Seasonal energy demand <math>E_0</math> [kWh/m<sup>2</sup>rok]</b>	<b>Zapotrzebowanie na energię w stosunku do standardu Relative to current building code standard building [%]</b>
Inwentaryzowany, wykonany w latach 1967–1985 As originally built between 1967 and 1985	240–290	265
Inwentaryzowany, wykonany w latach 1986–1992 As originally built between 1986 and 1992	160–200	180
Standardowy Current building code standard	90–120	100
Energooszczędny Energy efficient	50–80	70
Zeroenergetyczny Zero-energy building	Blisko 0 Nearly 0	W zasadzie samowystarczalność energetyczna Practically energy autarkic

W analizowanej reprezentatywnej grupie budynków w systemie wielkopłytyowym dotychczasowe działania termomodernizacyjne powstrzymały degradację obiektów i zmniejszyły zapotrzebowanie na energię (Tab. 1). Jednocześnie zauważono możliwość poprawy stanu energetycznego osiedla poprzez likwidację błędów zestawionych w poszczególnych obiektach pozostawione nawet po kilku etapach docieplenia. W pierwszej kolejności należy poddać naprawie wyspecyfikowane miejsca problemowe, takie jak: cokoły, styk płyt balkonowych wszystkich rodzajów (loggi cofniętych i dostawianych), należy też zwrócić uwagę przy wymianie stolarki okiennej na parametry termiczne zastosowanych rozwiązań.

Niekiedy już rozważenie kilku etapów działań termomodernizacyjnych może zmniejszyć energochłonność budynków i poprawić ochronę środowiska na obszarze osiedla. Zdaniem autorki dążenie do utrzymania zeroenergetycznego wzrostu kosztów eksploatacji budynków i mediów, tj. podejmowanie działań inwestycyjnych bez wzrostu zapotrzebowania na energię pierwotną w skali osiedlowej zabudowy wielorodzinnej jest możliwe przez sukcesywne wdrażanie następujących działań<sup>4</sup>:

- zlikwidowania mostków cieplnych w budynkach i sieci dostawców energii,
- zastosowanie odnawialnych źródeł energii z możliwością wielokierunkowego przesyłu,
- instalacja kolektorów słonecznych do ogrzania c.w. i produkcji prądu minimum w skali budynku i osiedla (zbiorowo),
- zastosowanie pomp ciepła z uwzględnieniem parametrów gruntu przy wydajności pompy,
- przebudowa węzła cieplnego i instalacji w ogrzewaniu zbiorowym, np. pieców działających w technice kondensacyjnej lub pieców niskotemperaturowych,
- regulacja instalacji w mieszkaniach i zastosowanie grzejników niskotemperaturowych dla instalacji c.o. z instalacją systemów regulacji w węzłach cieplnych, np. z użyciem czujnika temperatury zewnętrznej,
- izolacja wodnej sieci grzewczej,
- instalacja baterii zlewozmywakowych z termostatem,
- zastosowanie systemów zarządzania energią (ogrzewania zbiorowego na paliwa i prąd, pomiaru indywidualnego zużycia ciepła, optymalizacji obiegu),
- instalacja kondensacyjnych systemów rekuperacji lub kontrolowanej wentylacji mechanicznej,
- instalacja świetlówek kompaktowych klasy A lub oświetlenia LED,
- zakup sprzętu AGD klasy minimum A+,
- poprawa stanu i sprawności sieci dostarczających media do osiedla i budynków.

Zarządca, w porozumieniu z mieszkańcami powinien mieć możliwość, wyboru zakresu prac i współfinansowania etapowanych działań proenergetycznych z innych źródeł finansowania niż tylko fundusz remontowy. Wymaga to jednak zmiany obowiązujących przepisów<sup>5</sup> i stworzenia organu kontroli realizacji takich inwestycji na każdym etapie działań przy kompleksowym ujęciu problemów.

This work was financially supported by Ministry of Science and Higher Education in Poland within the statutory research number S19/XX/201X.

---

4 Co potwierdza też wprowadzony mocą rozporządzenia katalog działań kwalifikowanych dających prawo do ubiegania się o *białe certyfikaty* i Polskie Towarzystwo Certyfikacji Energii, raport pt.: *Analiza możliwości wprowadzenia w Polsce systemu białych certyfikatów*, s.10–12.

5 Ustawa o wspieraniu termomodernizacji i akty wykonawcze do ustawy [Dz. U. 43/2009 poz. 346 i Dz. U. 43/2009 poz. 347].

## BIBLIOGRAFIA

- Dzierżewicz Z., Starosolski Wł., 2010. *Systemy budownictwa wielkopłytkowego w Polsce w latach 1970–1985*. Przegląd rozwiązań materiałowych i konstrukcyjnych. Oficyna a Wolters Kluwer business, s. 15–16.
- Grudzińska M., Ostańska A., 2009. *Rewitalizacja osiedli z budynkami wielkoblokowymi w aspekcie analizy energetycznej*, PRZEGLĄD BUDOWLANY NR 6/2009, miesięcznik PZLiTB, ss.37–42.
- Ostańska A., 2009. *Badania społeczne jako podstawowy aspekt rewitalizacji osiedli*, PRZEGLĄD BUDOWLANY NR 3/2009, miesięcznik PZLiTB, ss.48–53.
- Ostańska A., 2009. *Badania stanu technicznego jednym z podstawowych aspektów rewitalizacji osiedli z budynkami prefabrykowanymi*, PRZEGLĄD BUDOWLANY NR 4/2009, miesięcznik PZLiTB, ss.38–46.
- Ostańska A., 2010. *Metodyka sporządzania programów rewitalizacji dla zespołów prefabrykowanej zabudowy mieszkaniowej na przykładzie osiedla im. Stanisława Moniuszki w Lublinie* PRZEGLĄD BUDOWLANY 1/2010, miesięcznik PZLiTB, ss. 38–43.
- Ostańska A., 2011. *Ocena poprawy jakości życia w budynkach prefabrykowanych na przykładzie opinii mieszkańców*. Maszynopis 2011.
- Ostańska A., 2009. *Podstawy metodologii tworzenia programów rewitalizacji dużych osiedli mieszkaniowych wzniesionych w technologii uprzemysłowionej na przykładzie osiedla im. St. Moniuszki w Lublinie*, Politechnika Lubelska, Monografie Wydziału Inżynierii Budowlanej i Sanitarnej Vol.1, Wydawnictwa Uczelniane Lublin.
- Ostańska A., 2009. *Stan techniczny i analiza energetyczna jako podstawowe aspekty rewitalizacji osiedli z budynkami wielkopłytkowymi*, PRZEGLĄD BUDOWLANY NR 9/2009, miesięcznik PZLiTB, ss.40–47.
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 17 marca 2009 r. w sprawie szczegółowego zakresu i formy audytu energetycznego oraz części audytu remontowego, wzorów kart audytów, a także algorytmu oceny opłacalności przedsięwzięcia termomodernizacyjnego (Dz. U. 43/2009 poz. 346)
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 17 marca 2009 r. w sprawie szczegółowego sposobu weryfikacji energetycznego i części audytu remontowego oraz szczegółowych warunków, jakie powinny spełniać podmioty, którym Bank Gospodarstwa Krajowego może zlecać wykonanie weryfikacji audytów (Dz. U. 43/2009 poz. 347).
- Ustawa o wpięciu termomodernizacji i remontów z dnia 21 listopada 2008r. (Dz. U. Nr 223, poz. 1459)
- Ustawa prawo budowlane z dnia 7 lipca 1994r. Dz.U. z 2003r. nr 207, poz. 2016 z późniejszymi zmianami (art. 61. ustęp: 1 i 2).

## IMPROVING ENERGY PERFORMANCE OF A HOUSING ESTATE: ASSESSMENT OF ACTIONS TAKEN SO FAR IN PRECAST CONCRETE PANEL BLOCKS OF FLATS

**Summary.** The paper investigates into results of thermal modernisation measures taken so far in typical housing blocks of W70 precast concrete panel system. The author proposes further energy performance improvements of the building and the estate.

**Key words:** thermal modernisation of buildings, energy performance, urban regeneration

## LIBRARY AS THE HEART OF A SCHOOL. THE PROJECT OF PHILLIPS EXETER ACADEMY LIBRARY, 1965–72

Marta Pieczara

Politechnika Poznańska, Wydział Architektury, Instytut Architektury i Planowania Przestrzennego  
Poznan University of Technology, Faculty of Architecture, Institute of Architecture and Planning.

**Abstract.** Designed by the architect Louis I. Kahn, the Phillips Exeter Academy Library is renowned mostly for the quality of its inner spaces. Particularly, the image of the building's central void with its large circular openings giving an insight onto the bookshelves has almost become an archetype of the library. Following the building's design process, however, we will learn how many tangible factors participated in the actual shaping of its architecture. The uniqueness of this project relies not only on embodying the idea of the library as institution, but also on the compromises the architect took as well as on the building's adjustment to its environmental setting.

**Key words:** architectural design, concept, project, building's location, main entry, light, spatial hierarchy, structure, order of construction.

### COMMISSION

Sent by the authorities of Phillips Exeter Academy to Louis I. Kahn's architectural office, the commission to design new buildings for the library and for a dining hall was previously elaborated in detail by the specially appointed committee. In agreement with the institution's republican tradition which lays stress on the equality of all people, and with a particular regard to its unique teaching method, called Harkness after the name of one among the school's donors and relying on the lessons being carried out in the form of discussion around an oval table, the program for the new library building precisely described the characteristics of necessary spaces. Besides the most obvious indications, like for example the number of volumes to contain or the number of reading places, it also called for delivering different types of workplaces. More precisely, the architect was required to provide both collaborative group work rooms equipped with oval tables as well as four hundred individual workplaces which could be easily adjusted so as to fit the user's personal preferences. As stated in the functional program which has been sent to the architect, "the emphasis should not be on housing books but on housing readers using books". Moreover, the authors of the functional program have commented on the ingenious use of natural light and imposed using brick on the building's exterior.

### PLACE

Owing its name to the historic city of Exeter in Devon, the American town of Exeter is situated in New Hampshire, which belongs to the region known as the New England. Located nearly 20km inland from the Atlantic coast, Exeter lies on the stripe of land that slopes towards the ocean and is sculpted by the network of local rivers. Due to its location in the proximity of the ocean, Exeter benefits from a milder climate than the region's interior. Despite that, however, winters are often severe in this area and abound with snowfalls, or even snowstorms, which has obvious implications on any project situated within the region.

The town's historical origins date back to the seventeenth century and are associated with the construction of a water mill. A century later, Exeter plays an important role in the history of the United States of America, becoming the scene on which the state of New Hampshire has proclaimed its independence, being the first American state to break away from the British Crown. Since then strongly associated with the republican movement, Exeter has begun to

develop as an urban center, although it still remains a small town.<sup>1</sup> The urban development of Exeter is from the beginning closely related to the growth of the Phillips Exeter Academy, which was established in the eighteenth century along with other city-forming institutions. During more than two centuries, the dynamic development of the Academy has led to the present situation in which the terrains owned by the school do almost fully surround the town center. [Fig. 1] The main, oldest part of the campus contains most of the Academy's historic buildings, which had different uses in the past but nowadays are prevalently adapted to administrative and instructional functions. Over the years, the representative area of the campus, with the Academy's main building situated in its heart, played the role of a core around which further residences and sports equipments have been constructed. When in the 1960's it was decided to raise a new building for the library, the committee supervising the project on the school's behalf approved the selection of a plot located within the campus' central green space. Being close to the Academy's oldest buildings, the chosen location was intended to encourage students to visit the library at any convenient time, also between the classes. Moreover, the site hid a unique potential of opening a vast panoramic view over the central green space with its old trees. Simultaneously, the selected plot is located next to the former library, which has facilitated the collection's transfer to the new building.

These and other advantages resulting from the site's selection did nonetheless require a compromise to be made. It was namely necessary to demolish a house that formerly existed on the site and move another one, which was situated on a neighboring plot where the new dining hall was to be built. [Fig. 2]

### THE FIRST DESIGN PRINCIPLES

Edited by the building committee, the new library's functional program contained a number of guidelines concerning different types of workplaces as well as creating suitable conditions so as to encourage reading. They constituted an important source of reflections for the architect who made an effort to get to know the favorite ways of students to become mired in reading and to translate them into a precise, architectural form. A bench by a window, a shared large table, soft armchairs by a fireplace or even outside benches sheltered under an arcade, which the architect got photographed during his visit in Exeter, were all integrated into the project from its conception to realization, taking part in shaping the library building.

Another vital factor which influenced the Exeter library's concept was its central location within the historic part of the Academy's campus. It was directly translated into the idea of an entry from all around. Louis I. Kahn has repeatedly emphasized his intention to shape the library's entrance in such a way that would allow a visitor upcoming from any direction to take shelter within the building as quickly as possible. Being a consequence of this concept, the idea of a portico surrounding the building in its ground floor has influenced the whole architectural composition from the project's beginning to its realization.

The following important design principle resulted from analyzing the character of local architecture as well as from indicating brick as a preferred material to be used on the building's exterior. As in the entire New England, the historic architecture of Exeter is an example of the Colonial Revival of architectural styles derived from England, and in particular of Georgian Revival. Constructed in this style, the buildings of Phillips Exeter Academy are characterized by the absolute symmetry of their plans and facades, as well as by the use of traditional masonry method. Moreover, they typically have a raised ground floor level (*piano nobile*) and arising therefrom outdoor stairs leading to the entrance. The main entry is generally marked with a pediment or a portico, the finesse of which testifies to the rank of the institution housed

---

1 About 15 000 residents in 2008, according to the US Census Bureau.

within. Cornices and opening edges are usually made of white limestone, while wooden window frames, including mullions and transoms, are painted white. Other characteristic features of the concerned architectural style are guillotine windows and expressive chimneys which mark the gable walls. [Fig. 3] In his project of the library, Louis I. Kahn decided to refer to the described architectural characteristics of the place by using traditional masonry method as well as providing a raised reference level. These two decisions, which were taken during the design's first stage, have helped to define both the quality of the spaces and the architectural character of Exeter library.

Besides many important guidelines and inspirations that were suggested by the client or resulted from the site's selection, Louis I. Kahn has thoroughly reflected on the purely philosophical sense of existence of the library as an institution. Accordingly to his own philosophical approach to architectural design, Kahn has started the work on the project by asking himself a question: "*What a library should be?*" It could be defined as a temple of science, the role of which is distributing knowledge. According to Kahn, however, "A man with a book goes to the light. A library begins that way." [Latour 1991 p. 76]. This definition, which refers to the reading's primary role in the process of learning and remains rooted in the Judo-Christian tradition, perceiving the book as a sacrum and as a source of enlightenment, complements the choice of a central plan. More precisely, the library building's heart is reserved for sacrum, for the unmeasurable, timeless meaning of knowledge and it remains, from the project's outset till its achievement, a symbolic void. It is surrounded by the spaces of different uses which guarantee the library's right functioning, being at the same time subordinated in relation to sacrum. Such a principle of the space organization, resulting from the architect's philosophical considerations, has overlapped with the building's central location within the Academy's campus, which has unequivocally determined the choice of central layout.

Central and strictly symmetrical, the library's plan makes reference to the archetype of a fortified castle, whose thick walls used to protect its interior and, at the same time, housed within their width a number of different-use spaces that served the main room. This archetype, studied on an example of a medieval Scottish castle, became the foundation of Louis I. Kahn's idea known as the "castle concept" [Mastelan 2000 p. 25]. It involves designing a building's layout in such a way that all servant spaces and equipments form a ring which surrounds the main, central space. Consequently, the functional connections between these spaces impose a radial type of distribution system, just as in the case of Exeter library.

Finally, one of the first concepts that have influenced the design was the architect's intention to expose the library's collection in such a way that the books would be visible straight from the threshold. While making a reference to the famous design of the *Bibliothèque royale*, presented in 1785 by the visionary architect Étienne-Louisa Boullée, Kahn declared that no other project has better expressed "the feeling of what a library should be – you come into a chamber and there are all the books." [McCarter 2005 p. 305] The architect has therefore decided to draw inspiration from this famous vision and to design the Exeter library's central space in such a way that would indeed reveal its collection. Kahn refers to this idea as to "the invitation of books". [Ronner 1987 p. 301]

As a result of these and other reflections, Louis I. Kahn has from the beginning imagined the library's division into three functional zones. The central void is the first of them and it gathers a symbolic dimension while giving an insight onto the bookshelves. [Fig. 7] The second, intermediate zone belongs to the books and is filled with bookshelves. Finally, the third and last one extends along the building's exterior walls and is dedicated to the reading, to the work with a book. Its peripheral location allows to fully benefit from the natural light and makes Louis I. Kahn's words "A man with a book goes to the light. A library begins that way" [Latour 1991 p. 76] take the real shape.



## LOCATION AND THE CHOICE OF ENTRANCE

In attachment to the commission, the architect has received the site's drawing on which have been marked the contours of neighboring buildings, including those to be demolished or moved, as well as the position and size of the trees growing on the plot. He has also received the facade drawings of the school's main building (Academy Building), of the old library (Davis Library), which is situated right next to the selected site, as well as of the Dunbar Hall, which is one of the students' residences that form the west frontage to the central green space of the Academy's campus. Built during the first decades of the twentieth century, all of the three mentioned buildings had been designed by the architects Cram and Ferguson in the Georgian Revival style. Being in possession of such extended documentation, Louis I. Kahn took his first decisions concerning the library's situation on the site. Out of the available land he selected a place that was previously occupied by the house being demolished, saving most of the nearby trees. Referring to the main axis of the Academy's campus, which is also the axis of symmetry of its main building, the architect did at the same time determine the new trend of shaping the east frontage of the central green space. Another key decision that Louis I. Kahn took at that moment was adjusting the new library's reference level to that of the old one, what was marked in red on the Davis Library facade's drawing that the architect owned. Conscious of a great scale difference between the new and the old buildings, Kahn has furthermore decided to offset the designed new library in depth of the central green space, so as not to align with much smaller Davis Library.

Along with the choice of situation on the site the architect has made a decision concerning the location of the building's main entrance. The portico mentioned above, which surrounds the library on the ground level so as to give effect of entering from any direction, leads around the building to its main entry. From the project's first draft, it is invariably located in the library's north facade, facing the Academy's main building. [Fig. 2]

## DESIGN STAGES AND IMPLEMENTATION

The development of the Exeter library's project can be divided into three essential stages, the common denominator of which was the need of cutting costs and the resulting usable space reduction. Simultaneously, each phase has brought the architect's responses to various problems he encountered.

The project's first version, presented in May 1966, can be summarized as formalization of the design's first principles in the form of a conceptual solid, subsequently embedded in the reality of the selected plot. In this version, the building of the library was based on a square plan, the corners of which were emphasized by four massive towers. Among them, the two flanking the north facade were larger, most likely to accentuate the main entrance's situation in between. Related to this version, the building's section drawing showed its layout over eight floors, two of which were mezzanines. Furthermore, a basement was located under a part of the building's plan, while its highest storey was almost entirely occupied by a terrace. Simultaneously, the library's main level was its first floor, which is an undoubted reference to the piano nobile of the Italian Renaissance palaces. Additionally, the concerned version of the library's design was characterized by a ceremonial nature of the distribution spaces as well as by the traditional way of laying bricks. Having approved the overall concept, the client has nonetheless suggested a few modifications. Presented again in the autumn of 1966, the same version of the project had already two towers instead of four, while the building's highest floor was in the larger part occupied by additional rooms for team working as well as for storing rare books. The central void was given a pyramidal roof while its walls were made independent from the slabs and gave an insight onto the bookshelves through enormous circular openings. Moreover, the architect had until then elaborated his design of a workplace mounted on the

outer walls and equipped with sliding shutters, allowing the user to adjust the quantity of light falling on his desk so as to fit his personal preference. Visible from the outside, the differently positioned shutters do also make the facade alive and more welcoming.

Despite its overall acceptance, the first version of the library was nevertheless criticized for its high cost as well as for its maladjustment to the region's climate conditions. Trying to respond to these complaints, Louis I. Kahn promised to revise the project. In the first place, he reduced the building's surface, replaced some of the used brick with concrete and minimized the use of other expensive materials. Besides, the architect gave up the idea of both the roof terrace and the towers containing outdoor stairs. Instead, he redefined the inner communication, service and sanitary ducts, shaping them into the form of corner towers. Kahn also proposed to bevel the building's corners, most probably with an intention to visually reduce its width. During the second phase of the design the architect has also dealt with a very difficult task of adapting the building's scale to the environment. At the time, Exeter authorities implemented the new town zoning code banning buildings over three stories [Brownlee 1991 p.392]. Even though the client has successfully obtained an exemption from that requirement, Louis I. Kahn had already taken, on his own initiative, the effort to fit his project of a nine-level library into its historical context, despite a significant height difference when compared to the local three- to four-storey building standard. To be more specific, the architect has tried to hide the real number of floors behind the facade with two-storey height openings, whose proportions were derived from the local architectural models (Fig. 5). In consequence, a half of the library's floors are mezzanines. Owing to such solution, the nine-level interior of the library is hidden under the formal appearances of a four-storey building.

The third and final project stage was marked by further cost cutting and the resulting compromises. The architect tried though to resign only from these elements whose lack would not affect the already established building's character. First of all, he decided to reject the idea of a paved plaza in front of the entrance as well as all groundworks resulting from the site plan. He also resigned from the stone lintels. However, Louis I. Kahn has strongly refused to the client's suggestion to remove the first mezzanine, which would negatively affect carefully polished facade proportions. In order to save the mezzanine, the architect suggested to reduce his own fees [Wickersham 1988 p.143/144]. During the design's final stage Kahn has also modified the central void's roofing, which is since then covered with a slab, carried by the two double storey high beams crossed in the center. [Fig. 9] This modification has also resulted in the diagonal arrangement of the pillars supporting the central space's walls and roofing. Last but not least, the architect has refined the form of the entrance lobby, which now overruns a portion of the peripheral portico's surface, becoming more spacious and comfortable. [Fig. 4]

## LIGHT

According to the architect's device, the quality of natural light defines the character of differently used spaces. In case of the Exeter library two essential types of daylight can be distinguished. First one is strictly related to the functionality of the peripheral spaces, adjacent to the building's outer walls and containing individual workplaces. Most suitable for reading, white daylight penetrates into the interior through large windows. In the workplaces situated directly under the windows the light's intensity can be controlled by means of sliding shutters. [Fig. 8] Further in the library's depth where the mezzanines are situated, however, light coming through the windows has already been diffused by the building's structure and does not require any monitoring tools to be installed. The other kind of natural light, entirely different from the previous one, comes from the narrow window slits situated just below the ceiling of the central, multi-storey space. [Fig. 9] This sort of light, slightly blue and deprived of the glaring capacity, is restricted to be used in the central void only and it emphasizes its symbolic character.

## STRUCTURE AND THE ORDER OF CONSTRUCTION

The library's structure consists of a poured concrete central core and the surrounding brick periphery. The duality of used materials has helped the architect to express the intentionally differentiated nature of the two structures. Louis I. Kahn calls them "doughnuts" [Ronner 1987 p.301] and explains their different purposes. Specifically, the concrete core is designed to protect the books from light, while the outer "doughnut" is meant to stay independent from books. Moreover, it ought to be mentioned that the outer, brick envelope plays an important role when it comes to referring to the context, successfully blending into the local architecture.

Resulting from the use of two different materials, the order of construction is diverse for the concrete interior and for the brick exterior. For fear of cracking at the junction of the two structures, it was decided to accomplish the monolithic inner structure at first. Only after its completion the surrounding brick periphery was realized. Determining its first impression, the building's facades are built of "Eno" brick, manufactured at the local brickyard. It is precisely the same sort of brick of which the Academy's historical buildings were raised. Furthermore, the architect has decided to apply the traditional method of laying bricks, using also brick lintels as well as reducing the cross section of the pillars between openings with each successive row of windows.

## SUMMARY

Louis I. Kahn, who had "never lost his love of the old buildings" [Wiggings 1997 p.12], as he said himself, has used the contextual analysis as a foundation to develop some of the design tools which reliably helped him to realize projects that were modern and, at the same time, related to their surroundings. One of these tools is facade, independent of the building's inner structure and being adjusted to its contextual frame. Precisely refined during the Exeter library project, starting from the openings' proportions and ending at masonry method, Louis I. Kahn's facade speaks the same language as its historical neighbors do, without being alien to the functionality housed inside. On the contrary, the building's function plays an important role in transferring the ideological principles of the architectural concept.

## BIBLIOGRAPHY

- Bibliothèques, 1993/94. EPFL-DA-Atelier de 2ème année, Cahier N°4, Lausanne.
- Brownlee D., De Long D., 1991. *Louis I. Kahn. In the Realm of Architecture*, Rizzoli, New York. p. 392
- GA (Global Architecture), 1975. *Louis I. Kahn. Indian Institute of Management, Ahmedabad, India, 1963*, Exeter Library, Phillips Exeter Academy, Exeter, New Hampshire, USA, 1972, ADA Edita, Tokyo.
- Latour A., 1991. *Louis I. Kahn: Writings, Lectures, Interviews*, Rizzoli, New York. p. 76
- Mastelan P. [red.], 2000. *Louis I. Kahn. Silence and Light*. Actualité d'une pensée, Cahiers de théorie 2/3, Presses polytechniques et universitaires romandes, Lausanne. p. 25
- McCarter R., 2005. *Louis I. Kahn*, Phaidon, London. p. 305
- Ronner H., Jhaveri Sh., 1987. *Louis I. Kahn. Complete Work 1935-74*, Second Revised and Enlarged Edition, Birkhäuser, Basel Boston. p. 301
- Trentin A., 2010. *Louis I. Kahn*, th. Piot Ch., Actes Sud, Arles.
- Wickersham J., 1988. *The Making of Exeter Library*, The Harvard Architecture Review nr 7. p. 143/144
- Wiggings G.E., 1997. *Louis I. Kahn. The Library at Phillips Exeter Academy*, Van Nostrand Reinhold, New York. p. 12
- Wurman R.S. [red.], 1986. *What Will Be Has Always Been: The Words of Louis I. Kahn*, Access Press i Rizzoli, New York.

## ILLUSTRATIONS

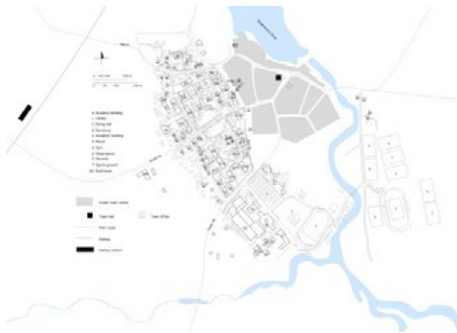


Fig. 1. Campus of the Phillips Exeter Academy  
Ryc. 1. Kampus Akademii Philips Exeter,

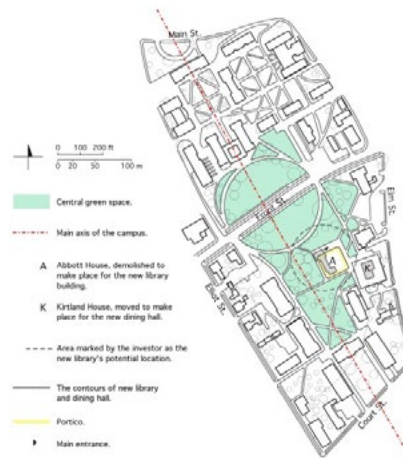


Fig. 2. The library's situation  
Ryc. 2. Usytuowanie biblioteki,



Fig. 3. Typical buildings of the Academy.  
The Georgian Revival style.  
Ryc. 3. Typowy przykład budynku Akademii,

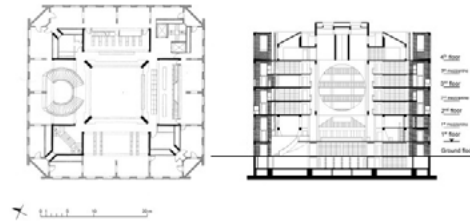


Fig. 4. The library design's final version,  
November, 1968. A plan of the first floor  
(*piano nobile*) and a section.

Ryc. 4. Rzut parteru oraz przekrój  
ostatecznej wersji projektu biblioteki.

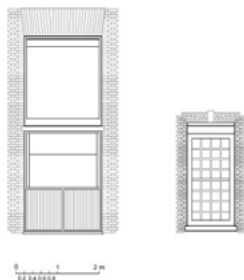


Fig. 5. Windows from the *piano nobile* of  
the library (left) and the Academy's main  
building (Academy Building, right).  
Ryc. 5. Okna *piano nobile* biblioteki (lewy)  
oraz głównego budynku Akademii (prawy)



Fig. 6. View of the library, 2010.  
Ryc. 6. Biblioteka, 2010.



Fig. 7. "Invitation of books". An opening in the central void's wall, giving an insight onto the bookshelves, 2010.

Ryc. 7. Otwarcie widokowe jako otwór w ścianie umożliwiający widok regałów z książkami.



Fig. 8. Individual workplaces, 2010.

Ryc. 8. Indywidualne miejsca do pracy.



Fig. 9. The central void's roofing, 2010.

Ryc. 9. Widok centralnej części dachu, 2010.

## BIBLIOTEKA SERCEM UCZELNI. PROJEKT BIBLIOTEKI PHILLIPS EXETER ACADEMY, 1965–72.

**Streszczenie.** Zaprojektowany przez architekta Louisa I. Kahna, budynek biblioteki Phillips Exeter Academy słynie głównie z jakości zawartych w jego wnętrzu przestrzeni. Zwłaszcza obraz jego centralnej pustki, z jej potężnymi, okrągłymi otworami dającymi wgląd na regały książek, stał się już niemal archetypem biblioteki. Śledząc proces twórczy, jednakże, dowiemy się, jak wiele namacalnych czynników zewnętrznych wzięło udział w rzeczywistym kształtowaniu architektury tego budynku. Niepowtarzalność tego projektu polega nie tylko na ucieleśnieniu idei biblioteki jako instytucji, ale również na powziętych przez architekta kompromisach oraz na dostosowaniu się do otoczenia.

**Słowa kluczowe:** projektowanie architektury, koncepcja, projekt, usytuowanie budynku, wybór wejścia, światło, hierarchia przestrzeni, struktura, porządek konstrukcji.

## PLACEMAKING DE LOUIS I. KAHN

Marta Pieczara

Politechnika Poznańska, Wydział Architektury, Instytut Architektury  
i Planowania Przestrzennego, Politechnika Poznańska

Faculty of Architecture, Institute of Architecture and Planning, Poznań University of Technology

e-mail: marta.pieczara@alumni.epfl.ch

**Résumé.** Défini comme «la fabrication des lieux», le *placemaking* repose non pas seulement sur un vocabulaire architectural recherché, mais aussi sur une union harmonieuse de l'architecture et du site. Pour Louis I. Kahn, le rôle que le territoire joue dans ses projets contribue aussi au développement de sa méthode. Les différents endroits dans lesquels il construit lui offrent une source des réflexions générales. Tout au long de sa carrière, Kahn élabore une série de principes que nous pouvons définir comme ses «outils» du *placemaking* et qui sont inhérents à sa méthode.

**Mots-clés:** *placemaking*, lieu, territoire, caractère urbain, méthode de projet, mise en place.

### INTRODUCTION

Le terme de *placemaking*, qui signifie littérairement la fabrication des lieux, désigne l'art de créer les espaces uniques qui attirent des êtres humains en leur offrant le sentiment d'appartenir à la société. «Les lieux sont des espaces dont nous nous rappelons, dont nous nous soucions et qui font partie de notre vie». [Lyndon, Moore, 1994, p.xii] Au travers de *placemaking*, les architectes ont ainsi pouvoir de «situer une personne (utilisateur) dans le contexte collectif et individuel». [Goldhagen, 2001, p.207]

La préoccupation de concevoir les lieux uniques et non pas seulement l'architecture domine l'œuvre mature de Louis I. Kahn. Cependant, ce qui nous intéresse le plus, c'est le fait que *placemaking* suppose une réunion harmonieuse de l'architecture et du lieu. [Goldhagen, 2001, p.205] Nous pouvons ainsi présumer que, au-delà d'une réalité sociale, l'architecte prend en considération aussi de différents aspects de l'environnement: la géographie, la végétation et l'histoire du lieu, pour en donner quelques exemples fondamentaux.

Aux yeux de Louis I. Kahn, le processus de projet, ou alors le test de la validité de la forme, consiste à faire face au mesurable, aux contingences. Parmi ces conditions mesurables, les éléments de l'environnement sont beaucoup plus importants pour l'architecte que le budget et le programme. Telle est l'indication que nous donne August Komendant, l'ingénieur qui a travaillé avec Kahn pendant dix-huit ans. D'après ses dires, «the timing and assignment to the students very often ran parallel to his own assignments. [...] Kahn's assignment to students was not just to design a building but a building in an environmental setting». [Komendant, 1975, p.177] Si l'architecte donnait aux étudiants certains des sujets sur lesquels il travaillait personnellement, en soulignant l'importance de l'environnement, nous pouvons présumer que ce dernier jouait un rôle aussi important dans ses propres projets. Et, par conséquent, les idées de l'architecte étaient vérifiées dès lors qu'elles avaient pris leur orientation dans le contexte et lorsqu'elles étaient matérialisées au travers du processus de design. Il s'ensuit une question concernant le rôle que les éléments contextuels peuvent jouer dans ce processus, envisagé par Kahn comme test de la validité de la forme. Le but de cet écrit sera donc d'examiner sa méthode de travail avec un regard particulier sur l'intégration de ses projets dans leur cadre environnemental. La question à laquelle on essaie de répondre est sur quels éléments du lieu Kahn s'interroge-t-il pour mettre en œuvre le *placemaking*? Et ensuite, quel est le rôle de ces éléments? Est-ce qu'ils peuvent inspirer l'architecte, l'influencer? L'objectif de ce texte est ainsi d'identifier et

de définir ceux parmi les outils de la conception spatiale utilisés par Louis I. Kahn qui sont liés à l'analyse du territoire. Nous allons les appeler ses *outils de placemaking*. Pour mieux comprendre leur fonctionnement, nous allons suivre leur évolution au travers de différents projets.

## OBJETS D'ÉTUDE

Le corpus d'étude se limite aux six projets réalisés, sélectionnés en fonction de leur caractère public et institutionnel en relation étroite avec l'espace public (la forme urbaine), jusqu'à offrir un certain symbolisme. Les projets choisis sont: les laboratoires RichardsGoddard de Philadelphie, PA (1957-64); le Salk Institute de La Jolla, CA (1959-65); First Unitarian Church de Rochester, NY (1959-67); Erdman Hall Dormitories de Bryn Mawr, PA (1960-65); Phillips Exeter Academy Library d'Exeter, NH (1965-71) et Kimbell Art Museum de Forth Worth, TX (1966-72).

Toutes ces six œuvres sont élaborées après le projet de Trenton Bath House (1954-1957) au cours duquel Kahn conçoit une manière universelle de répondre à la question de la hiérarchie spatiale. Il s'agit du concept opératoire des espaces servants et servis (ang. *servicing and served spaces*) qui est devenu sa première méthode de conception spatiale. S'ensuivent d'autres concepts théoriques que Kahn développe au cours de sa carrière. En tant que professeur, Kahn les explique aux étudiants à Yale et, plus tard, à Philadelphie. En outre, tous les projets sélectionnés ont le caractère public et institutionnel. Ce choix se justifie par l'intérêt que ce texte porte à la notion du *placemaking* et à la responsabilité sociale dont Kahn se charge. Puisqu'il s'adresse au grand public, le *placemaking* s'applique plutôt aux institutions qu'à d'autres fins. De ce fait, le contenu contextuel des projets de Kahn devrait être plus lisible dans le cas des institutions. En outre, les dates d'élaboration des projets choisis sont également importantes. C'est à partir des années 50 que Kahn commence de concevoir des lieux uniques, ce qui entraîne la référence aux principes du *placemaking*.

Principalement, le corpus d'étude se constitue des dessins, de la littérature, des archives, des cartes, de l'imagerie satellite et de la photographie aérienne.

## MÉTHODE

Pour chacun des six projets sélectionnés, la recherche procédait tout d'abord par l'analyse de l'environnement et de son histoire. Dans cette catégorie, le premier sujet étudié était le territoire: sa morphologie, l'hydrographie, la végétation, le réseau de transport ainsi que son climat. Ensuite, nous nous sommes concentrés sur le caractère urbain du lieu. En relation avec l'histoire de la ville, nous avons suivi le développement de sa structure urbaine. Un regard plus attentif est porté sur les espaces représentatifs et sur les espaces verts. Nous nous sommes intéressés aussi à l'architecture du lieu, aux styles et matériaux prédominants ainsi qu'à la composition du quartier.

Deuxièmement, nous avons abordé toutes les questions concernant le développement de l'œuvre, comprenant toutes les phases du projet: de l'étape conceptuelle à la réalisation. Les plus importantes parmi les notions abordées sont: le concept; le type et l'archétype; la mise en place et le choix de l'entrée; le seuil; la distribution; l'usage; l'application du concept des espaces servants et servis; la lumière; la structure; l'ordre constructif et le choix des matériaux.

Quant à l'instrument utilisé, outre l'analyse écrite, des études graphiques ont été effectuées. Ce travail de dessin a pour but de localiser le projet concerné dans son territoire, ce qui était peu analysé dans les publications existantes sur l'architecte. Dans la mesure du possible, nous avons essayé de recréer l'état du contexte lors de l'édification.

## RÉSULTATS

Dès que la partie analytique a été faite, nous avons pu procéder à l'analyse des rapports entre l'œuvre et son contexte. Sur la base de notre recherche, nous avons identifié les différents outils que l'architecte a mis en œuvre pour réaliser les lieux uniques :

### APPROPRIATION DE L'ÉCHELLE

Pour Louis I. Kahn, l'emplacement d'un projet dans le territoire n'est pas une décision immédiate ni définitive. Au contraire, l'adéquation du projet au site est, pour lui, un long processus d'apprentissage. Au cours de ce processus, l'architecte met en œuvre une méthode d'appropriation de l'échelle du lieu. L'objectif de cette longue étude est d'identifier et de s'approprier dans la mesure du possible les richesses du territoire. En d'autres mots, Kahn veut faire sien le territoire. Il choisit les lieux les plus importants des sites pour les transformer ensuite en termes de concepts architecturaux. L'appropriation des lieux particuliers, spécifiques, est pour Kahn l'un des moyens de créer des œuvres uniques.

La volonté de tester le potentiel du lieu détermine le développement du projet, surtout dans sa phase initiale. Souvent, cette volonté amène l'architecte à expérimenter un hors d'échelle, comme dans le cas du Salk Institute (Ill. 1). Pourtant, cette «déformation» de l'échelle lui sert de méthode pour acquérir une compréhension du lieu. L'intérêt qu'il porte à la qualité du site coïncide avec la recherche de l'adéquation entre cette qualité et le sens de l'objet architectural. Pour le Salk Institute de La Jolla, la reconnaissance archétypique du site apporte le concept de trois groupes fonctionnels : les laboratoires sur la plaine, le Meeting House sur la falaise et les résidences au bord du canyon (Ill. 1).

La décroissance de l'échelle du projet au fil des phases est simultanée avec l'étude du territoire. Kahn commence sa première approche de l'appropriation du lieu avec une vision globale, dans laquelle il cherche à identifier des éléments qui peuvent être transformés en termes de concepts architecturaux. De l'autre côté, ces mêmes éléments peuvent lui servir de repères d'échelle, tout en étant le fondement de la compréhension du lieu. C'est par exemple le cas du musée Kimbell où à l'intention de croiser la rue Will Rogers East correspond un étirement de la composition d'une limite de la parcelle à l'autre. Ensuite, une réduction graduelle d'échelle du bâtiment, opérée toujours par rapport à l'ancienne rue, mène à la version finale (Ill. 2).

### ANALYSE DU CARACTÈRE URBAIN

La documentation du territoire recueillie par l'architecte constitue en même temps une riche source d'informations sur le caractère urbain du lieu. La forme urbaine constitue pour Louis I. Kahn une source d'inspiration et, avant tout, des repères importants qui déterminent souvent les premiers principes du projet. Avant tout, Kahn s'intéresse à la typologie de l'architecture locale. Simultanément, il cherche des règles de composition dans la forme urbaine du lieu et s'interroge sur la question de l'alignement et sur le concept d'îlot. Conjointement, il réfléchit au gabarit.

Pour la bibliothèque d'Exeter, par exemple, Kahn reprend le type caractéristique local pour composer le nouveau bâtiment selon le même ordre : le socle, les trois niveaux et le couronnement. Malgré la différence considérable du gabarit, la bibliothèque renvoie ainsi au caractère historique du lieu, y compris l'échelle. Pour le musée Kimbell de Fort Worth, ensuite, l'architecte interprète le type pavillonnaire caractéristique du quartier pour proposer un bâtiment de même typologie. Simultanément, la forme urbaine inspire les deux caractères différents d'entrée que l'architecte propose : «une entrée d'arbres» du côté du parc et une «back door» du côté de la rue.



## CHOIX D'ACCÈS

Pour parvenir au choix de l'entrée, Kahn s'inspire du contexte de plusieurs manières. Tout d'abord, il étudie les différentes possibilités d'accès. Il identifie les routes principales et des rues secondaires qui desservent le site et il choisit l'endroit d'accès pour les voitures. S'ensuivent les décisions concernant la localisation du parking et de l'accès des services. Conjointement, le choix de l'entrée principale piétonne dépend de plusieurs autres aspects. Outre le programme qui contient souvent les indications concernant le nombre souhaité des entrées ainsi que leur caractère, l'architecte examine attentivement tous les éléments du contexte qui peuvent indiquer l'entrée et il n'hésite pas à en profiter pour perfectionner le projet. Par exemple, le fonctionnement très apprécié du musée Kimbell est étroitement lié à la façon dont l'architecte a utilisé la pente pour séparer les deux accès différents (Ill. 3).

## USAGE DE LA PENTE

Aux yeux de l'architecte, l'usage de la pente constitue l'un des moyens de s'approprier les lieux privilégiés du site, de profiter le plus possible de ses qualités. L'interdépendance du bâtiment avec la morphologie du territoire est donc, pour Kahn, d'une importance fondamentale pour réussir le *placemaking*. Louis I. Kahn n'hésite pas de se servir de la topographie du site pour créer une architecture qui s'intègre au territoire, qui en bénéficie au maximum et qui l'exprime en même temps. C'est pour exprimer la pente qu'il choisit de mettre la résidence Erdman de Bryn Mawr exactement sur la cassure du terrain. Simultanément, l'architecte se sert de la dénivellation naturelle pour modifier la perception de l'échelle du bâtiment. Identique à la résidence Erdman, la coupe du musée Kimbell de Fort Worth est également conçue pour exprimer la pente (Ill. 3). Dans ce projet, l'architecte s'inspire de la morphologie du terrain pour définir les principes de la distribution et de la hiérarchie spatiale (un niveau représentatif et un niveau servant).

## CHOIX DU TYPE: CENTRALITÉ OU ENFILADE?

Avant de faire le choix du type, l'architecte prend en considération non seulement les modèles architecturaux sous-jacents au thème du projet, mais aussi certains critères contextuels. Outre la vision conceptuelle relative au dessin de l'objet, le choix du type provient ainsi d'une coïncidence de plusieurs éléments, comme la localisation et la forme du site, ses rapports avec l'environnement urbain ou encore les inspirations locales. Cependant, ce qui est le plus important, Louis Kahn s'intéresse énormément à la notion d'idéalité du type par rapport au lieu. Par une mise en contexte réfléchie, l'architecte cherche à avaliser le type choisi.

Pour démontrer cette proposition, il faut d'abord classer les projets sélectionnés selon leurs types architecturaux. Les trois groupes typologiques essentiels qu'on peut distinguer sont fondés soit sur la notion de centralité, soit sur la notion d'enfilade, ou encore sur une combinaison de ces deux notions. Parmi les projets analysés, le type parfaitement central est représenté par la bibliothèque d'Exeter, tandis que le musée Kimbell constitue un exemple de l'enfilade.

Pour la bibliothèque d'Exeter, d'abord, la localisation dans les limites de l'espace vert central du campus conforte le choix du type central. De ce type provient ensuite le caractère distributif périphérique du bâtiment. La notion de centralité, qui apparaît tout au début du projet de la bibliothèque, exprime non seulement les principes conceptuels du projet, mais aussi le caractère de sa localisation. Dans le cas du musée Kimbell, le choix du type fondé sur l'enfilade facilite l'exploitation du site en pente. Notamment, il permet à l'architecte de profiter pleinement de la morphologie du territoire pour définir le caractère distributif transversal du musée et pour renforcer la liaison entre son projet et le contexte urbain. Malgré toute la différence typologique, la bibliothèque d'Exeter et le musée Kimbell illustrent ainsi une même

démarche que l'architecte fait pour assurer des bons rapports entre ses projets et leurs environnements. Dans ces deux exemples, les deux lieux singuliers amènent l'architecte à choisir deux types différents. Le choix du type est, pour Louis Kahn, le premier pas pour exprimer sa compréhension du territoire à travers un projet.

## PAYSAGE

Aux yeux de Louis I. Kahn, le paysage, compris comme expression de la morphologie du territoire revêtu de végétation, est l'un des éléments les plus importants du lieu. Nous pouvons observer que le terme du paysage rassemble les différentes formes de la représentation du territoire. Selon le caractère de la zone, le paysage peut être urbain, naturel ou mixte. La manière de voir la nature est aussi importante que la qualité du paysage. Outre la morphologie du terrain et le caractère urbain, Louis Kahn concentre son attention sur la qualité de la végétation. Il s'intéresse énormément aux différents essences d'arbres, à leur feuillage et à leur couleur.

Pour Louis Kahn, le paysage constitue l'un des éléments fondamentaux de ses projets. D'entre les six bâtiments analysés, tous peuvent servir d'exemple. Pour les laboratoires médicaux de Philadelphie, d'abord, le jardin botanique existant contribue à la notion de l'îlot qui est l'un de premiers principes du projet. À Exeter, la bibliothèque s'inscrit entre les grands arbres du parc dans lequel le bâtiment se situe. Avec l'architecture du lieu, la végétation forme l'environnement de référence pour le projet de Kahn. Pour l'église unitarienne de Rochester, ensuite, l'architecte se concentre sur la question de la vue de l'église depuis des différents endroits du site et des environs. Des différentes plantations autour de l'église sont prévues pour modifier la visibilité du bâtiment projeté. Pour le musée Kimbell, les deux rangées d'arbres de l'ancienne rue supprimée constituent l'élément principal de l'aménagement du site. Conjointement, la notion du jardin influence le choix de l'entrée représentative et la définition du caractère distributif. Pour la résidence de Bryn Mawr, ensuite, Louis Kahn se sert du parc préexistant pour donner l'air naturel à l'emplacement du projet. Pour le Salk Institute de La Jolla, enfin, la notion de regarder le paysage influence la forme et la disposition des ouvertures. À la même notion correspond également l'idée de la plaza centrale qui joue un rôle crucial en termes d'appropriation du paysage. Aux yeux de l'architecte, la plaza constitue une scène pour contempler la vue sur le canyon et sur l'océan. À travers cet espace Kahn pense théâtraliser le paysage (Ill. 4).

## SOLEIL ET LUMIÈRE

Pour Louis I. Kahn, l'intensité du soleil constitue un élément du territoire pas moins important que sa morphologie. L'étude de son importance nécessite pourtant un classement par région géographique. Pour généraliser, nous pouvons distinguer trois zones principales dans lesquelles l'architecte a travaillé: le nord-est des États-Unis, le sud-ouest des États-Unis et les zones tropicales ou subtropicales du monde.

L'observation de la lumière du lieu est, pour Louis I. Kahn, le fondement pour développer les différents outils de contrôle. Tout d'abord, la lumière des villes de la Nouvelle Angleterre, qui est comparable à celle des villes italiennes, pousse l'architecte à étudier les possibilités de modifier l'ensoleillement des espaces à travers l'ouverture. Kahn différencie la lumière au moyen de différents types d'ouverture, de leur taille et, enfin, à travers des installations, comme des jalousies. Simultanément, il s'intéresse considérablement à la question de la fonctionnalité des espaces de l'ouverture. Dans ses premiers projets réalisés au nord-est des États-Unis, l'architecte cherche ainsi un rapport entre l'ouverture et l'activité de l'espace. Pour les laboratoires médicaux Richards de Philadelphie, par exemple, Kahn envisage une relation entre les bureaux des chercheurs et les grandes ouvertures rectangulaires. Dans les projets suivants, il relie la question d'éclairage avec le concept opératoire des espaces servants et

servis et développe sa vision de l'espace servant qui cherche à maîtriser la lumière. Pour l'église unitarienne de Rochester, l'architecte entreprend un discours concernant la fonctionnalité de l'espace de l'ouverture qui aura des conséquences importantes pour ses travaux futures. Notamment, il envisage d'exploiter la lumière au moyen d'un mur extérieur en forme d'une série de niches dans lesquelles il installe des postes de lecture. Sur la base de cette idée, Kahn développe plus tard le concept des postes de travail alignés sur la façade du bâtiment, comme par exemple dans la bibliothèque d'Exeter et dans la résidence de Bryn Mawr.

Tandis que la périphérie du bâtiment se caractérise par l'entrée directe du soleil, les espaces centraux se voient attribuer une lumière zénithale indirecte se projetant sur les surfaces intérieures des murs. Ce caractère de la lumière correspond au caractère représentatif et à l'usage collectif de ces espaces. Kahn pense exprimer par ce choix leur importance symbolique. En d'autres mots, la distinction de la lumière constitue pour Louis Kahn un moyen d'exprimer les différents caractères des espaces. La lumière zénithale est utilisée, par exemple, dans le sanctuaire de l'église unitarienne de Rochester, dans les espaces centraux de la résidence de Bryn Mawr et dans le vide central de la bibliothèque d'Exeter.

### FAÇADE. CHOIX DES MATÉRIAUX

Pour résumer la question du choix des matériaux, il faut d'abord identifier les deux facteurs importants qui s'y superposent. L'un concerne la réponse à l'environnement, tandis que l'autre est lié au choix de l'ordre structurel. Souvent, Louis Kahn se sert de matériaux différents pour montrer le rôle primaire ou secondaire des éléments structuraux. Tandis qu'un matériau représente la structure portante, l'autre s'applique à la structure portée. Il est important pour lui de rendre visible cette distinction à travers le choix des ouvertures. En règle générale, Kahn utilise les ouvertures pour séparer la structure porteuse de la structure portée. Aux deux matériaux fondamentaux que l'architecte choisit pour la structure primaire et secondaire s'ajoute souvent un matériau de parement.

Constituant la façade du bâtiment, le matériau de parement, ou parfois de la structure secondaire, est sélectionné pour rapprocher le nouveau bâtiment à son environnement. Avant tout, Kahn s'interroge sur le type de matériau commun au lieu et sur sa tonalité. Ainsi, Kahn choisit la brique pour les lieux où ce matériau est couramment utilisé, comme par exemple dans le nord-est des États-Unis ou sur le sous-continent indien. Deuxième exemple: dans le quartier pavillonnaire de Fort Worth où plusieurs institutions sont réalisées en calcaire, Kahn décide d'exprimer le caractère institutionnel du musée Kimbell par le travertin. Ou encore, dans le cas du Salk Institute, Kahn fait tout pour ajuster la tonalité du béton à l'ambiance de la côte du Pacifique. Le choix définitif du parement n'est pas tout simplement une conséquence directe des préférences personnelles ni d'une évaluation subjective de la valeur d'un matériau. À chaque fois, la sélection des matériaux procède d'une analyse du contexte, où le caractère du lieu est un critère important. Le traitement de la façade, qui sert à maintenir des relations avec le lieu, évoque une notion sous-jacente de l'opposition extérieur – intérieur.

### CONCLUSION

Pour Louis I. Kahn, la maîtrise du *placemaking* coïncide avec une volonté de s'approprier les sites: leur géographie, leur topographie, leur paysage. Pour créer des lieux uniques, l'architecte recourt à ce qu'il a appris pendant un voyage en Italie, où les villages côtiers lui ont servi de premier exemple de *lieux*. Prenant en considération la qualité de la lumière naturelle, il cherche à harmoniser l'architecture avec le site. Pour atteindre l'effet désiré, il étudie la relation entre territoire et bâtiment non seulement par le dessin, mais aussi au moyen de maquettes. Pour le Salk Institute, par exemple, Kahn commande des maquettes à différentes échelles. L'une des maquettes, représentant le site avec la falaise de la côte Pacifique, permet à

l'architecte d'étudier la qualité paysagère du projet. Loin du site, dans l'atelier de Philadelphie, cette maquette rend compréhensibles certaines références historiques que le projet évoque. Ainsi, par exemple, la référence à l'Acropole n'est pas seulement une inspiration formelle. Elle englobe également l'unité des bâtiments avec leur localisation; un élément que l'architecte érigera en concept.

Les différents *outils de placemaking* que Louis Kahn engage pour créer les lieux uniques ont évolué sous l'effet de son expérience. D'un projet à l'autre, l'architecte perfectionne sa méthode et il définit une série de règles selon lesquelles il agit. À l'instar des principes qui s'appliquent à la conception spatiale, ceux qui concernent l'appropriation du territoire jouent un rôle significatif dans le développement de l'œuvre de Louis I. Kahn. L'importance que l'architecte leur attribue, même si moins évidente, n'est pas inférieure à celle qu'ont les concepts théoriques et opératoires, comme le principe des espaces servants et servis. L'épreuve de l'échelle du territoire, l'usage de la pente et la notion de la façade sont ainsi les uns de plusieurs principes sur lesquels Louis Kahn fonde sa méthode, et ils évoluent au fil de l'expérience professionnelle de l'architecte.

## DISCUSSION

Étant une réponse à la crise de l'architecture civique dans l'après-guerre, le *placemaking* de Louis Kahn est promoteur de ces tendances postmodernes qui s'opposent à la culture de masse. Tout d'abord, la volonté de restituer la signification sociale de l'espace public pousse certains architectes à la recherche d'une nouvelle monumentalité. L'importance qu'un groupe d'architectes de l'après-guerre attribue au monument d'architecture et à sa capacité de représenter l'identité sociale fait référence à l'application du modèle linguistique dans le champ des sciences humaines. Se développant sur cette base, la théorie de la sémantique de l'espace urbain s'enrichit du concept de repère (ang. *landmark*). Souvent attribué à une institution, le rôle de repère urbain inspire la quête de la nouvelle monumentalité. Conjointement, naît la notion de lieu avec lequel les hommes peuvent s'identifier. Déjà dans les années cinquante, les architectes britanniques Alison et Peter Smithson prennent comme objectif la restitution du lieu, ce qu'ils pensent nécessaire pour «relier de nouveau l'homme à sa maison, à sa communauté, à sa ville». [Ksiazek, 1993, p.419]

Cet intérêt porté au monument, compris comme un repère urbain et social, s'accompagne de la naissance de deux modèles esthétiques: le nouvel humanisme et le régionalisme. [Ksiazek, 1993] Tandis que le premier recourt au langage de la Renaissance italienne dans lequel il reconnaît le potentiel de restituer à l'architecture sa valeur institutionnelle, le second cherche la source d'inspiration dans la spécificité de la région. Fréquemment cité pour l'intérêt qu'il porte au langage classique hérité de sa formation Beaux-Arts, Louis Kahn s'inspire également du caractère particulier de la région. Tout en fondant son vocabulaire sur les principes classiques de composition, l'architecte s'ouvre aux influences locales pour enrichir sa méthode et pour relier ses projets au contexte. Et, à travers une longue et fine étude, il sait intégrer les grands types architecturaux dans l'environnement contemporain. Enraciné dans l'époque marquée par la recherche d'une nouvelle monumentalité, le *placemaking* de Louis Kahn est ainsi imprégné tant du nouvel humanisme que du régionalisme.

Issu de cette dernière tendance et proche de la démarche de Louis I. Kahn est le régionalisme critique. Prôné par Frampton, Tzonis et Lefaivre, ce courant cherche à unir l'apport du Mouvement moderne avec l'héritage local. Tout en s'opposant à l'imitation exacte des formes de l'architecture vernaculaire, il s'inspire des conditions caractéristiques du lieu: de son climat et de la lumière, mais aussi de son héritage culturel et bâti, y compris le choix des matériaux. Le régionalisme critique se met pour objectif d'élaborer «une synthèse consciente de la civilisation universelle et de l'héritage culturel du monde». [Frampton, 1983] Dans cet équilibre réside la conception d'un lieu identifiable, défini par Frampton comme *place-form*. S'opposant

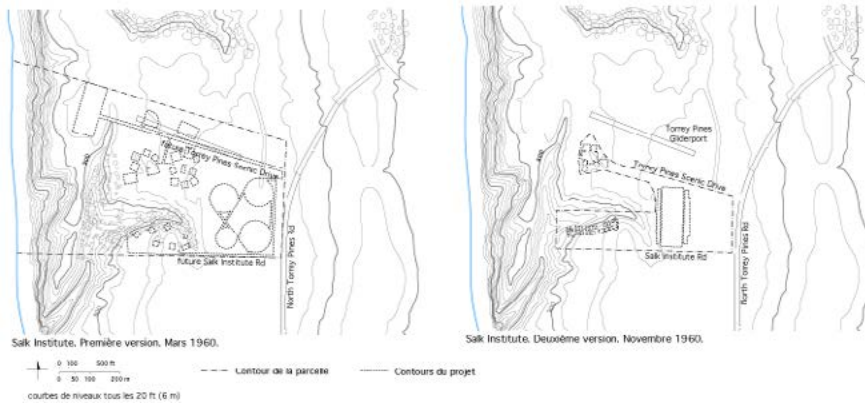
au développement infini d'une structure urbaine indifférente, associée au concept de mégapole, le lieu constitue un repère non seulement urbain, mais aussi en termes de conscience sociale. Le rôle que joue la mémoire collective dans le concept de lieu est souligné par Aldo Rossi. D'après sa vision, le lieu se définit non seulement à travers son espace-temps, mais aussi par son histoire humaine: «Et donc ce qui fait du *locus* même un fait singulier déterminé par l'espace et le temps, par sa dimension topographique et par sa forme, par le fait d'être le lieu d'une histoire ancienne et récente, par sa mémoire». [Rossi, 2001, p.145]

Nourri de l'expérience de Louis I. Kahn, le régionalisme critique développe la notion de lieu. Supposant l'intégration de l'architecture à son environnement, le concept s'enrichit d'un élément humain important, ce qui est la mémoire collective. Étant des espaces inscrits dans la conscience de ses habitants, les lieux constituent une réponse que certains architectes de l'après-guerre adressent à la crise de l'identité sociale.

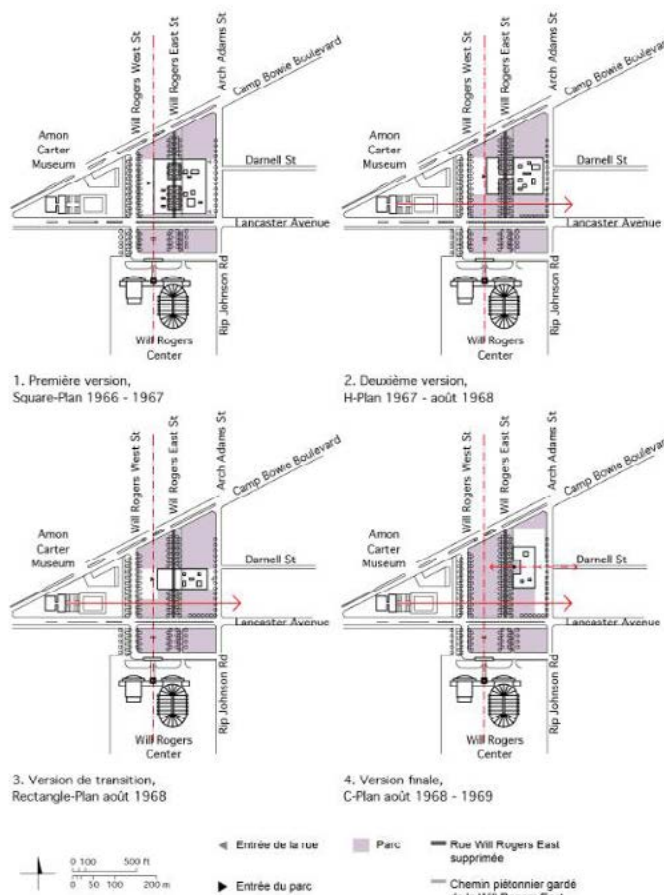
### BIBLIOGRAPHIE

- Brownlee D., De Long D., 1991. *Louis I. Kahn. In the Realm Of Architecture*, Rizzoli, New York.
- Frampton K., 1983. *Towards a Critical Regionalism: Six Points for an Architecture of Resistance*, [dans:] *The Anti-Aesthetic. Essays on Postmodern Culture*, réd. Foster H., The New Press, New York.
- Goldhagen S. Williams, 2001. *Louis Kahn's Situated Modernism*, Yale University Press, New Haven, CT.
- Komendant A.E., 1975. *18 years with architect Louis I. Kahn*, Aloray Publisher, Englewood, NJ.
- Ksiazek S., 1993. *Architectural Culture in the Fifties: Louis Kahn and the National Assembly Complex in Dhaka*, [dans:] *Journal of the Society of Architectural Historians*, Vol. 52, No. 4.
- Latour A., 1991. *Louis I. Kahn: Writings, lectures, interviews*, Rizzoli, New York.
- Lyndon D., Moore Ch.W., 1994. *Chambers for A Memory Place*, with illustrations by the authors, The MIT Press, Cambridge, MA.
- Ronner H., Jhaveri Sh., 1987. *Louis I. Kahn. Complete Work 1935-74*, Second Revised and Enlarged Edition, Birkhäuser, Basel.
- Rossi A., 1966. *L'architettura della città*, (trad. fr. *L'Architecture de la ville*, Infolio éditions, Gollion 2001).
- Venturi R., 1996. *Iconography and Electronics. Upon a Generic Architecture. A View from the Drafting Room*, The MIT Press, Cambridge MA.

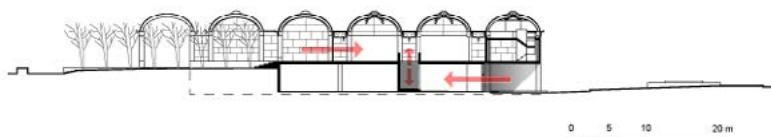
## ILLUSTRATIONS



III. 1. Salk Institute, La Jolla CA. L'appropriation de l'échelle du site au travers de phases du projet.  
Ryc. 1. Instytut Salka, La Jolla CA. Przystwojenie skali miejsca poprzez kolejne fazy projektu.



III. 2. Musée Kimbell, Fort Worth TX. L'appropriation de l'échelle du site au travers de phases du projet.  
Ryc. 2. Muzeum Kimbell, Fort Worth TX. Przystwojenie skali miejsca poprzez kolejne fazy projektu.



Ill. 3. Musée Kimbell, Fort Worth TX. Version finale, *CPlan*. Coupe transversale montrant les deux entrées et la distribution principale.

Ryc. 3. Muzeum Kimbell, Fort Worth TX. Wersja ostateczna projektu, tzw. *CPlan*. Przekrój poprzeczny ukazujący dwa wejścia oraz główną oś dystrybucji.



Ill. 4. Salk Institute, La Jolla CA. Plaza centrale. Théâtralisation du paysage.

Ryc. 4. Instytut Salka, La Jolla CA. Plac centralny. Teatralizacja krajobrazu.

### PLACEMAKING WEDŁUG LOUISA I. KAHNA

**Streszczenie.** Definiowany jako „tworzenie miejsc”, *placemaking* opiera się nie tylko na stosowaniu wyszukanego języka architektonicznego, ale również na harmonijnym połączeniu architektury z jej miejscem położenia. W twórczości Louisa I. Kahna, rola jaką w jego projektach odgrywa teren i otoczenie nie ogranicza się jedynie do wpływu na formę pojedynczych budowli, ale przyczynia się jednocześnie do rozwoju jego indywidualnej metody pracy. Różne miejsca, lokalizacje, w których Kahn osadza swoje kolejne budowle stanowią źródło uniwersalnych refleksji związanych z wykonywaniem zawodu architekta. W ich efekcie Louis I. Kahn wypracował na przestrzeni swojej kariery szereg zasad projektowych, które nazwać możemy jego „narzędziami *placemaking*’u” i które nierozzerwalnie składają się na jego metodę projektową.

**Słowa kluczowe:** *placemaking* („tworzenie miejsc”), miejsce, teren, kontekst urbanistyczny, metoda pracy, realizacja projektu.

## KOMPOZYCJA ARCHITEKTONICZNA W DYDAKTYCE

Elżbieta Pytlarz

Katedra Architektury, Urbanistyki i Planowania Przestrzennego Wydział  
Budownictwa i Architektury Politechniki Lubelskiej

e-mail: h.landecka@pollub.pl, e-mail: e.pytlarz@pollub.pl

**Streszczenie:** Artykuł jest prezentacją programu nauczania przedmiotu „Podstawy projektowania architektonicznego – kompozycje” studentów pierwszego roku kierunku architektura Wydziału Budownictwa i Architektury Politechniki Lubelskiej. Przykładowe prace studenckie zamieszczone w tekście są ilustracją wyników procesu dydaktycznego.

**Słowa kluczowe:** architektura, kompozycja, forma, funkcja, interpretacja, styl, kontekst, percepcja

### WPROWADZENIE

Na realizację programu dydaktycznego poświęconego kompozycji architektonicznej przewidziano zajęcia realizowane na pierwszym roku studiów kierunku architektura Wydziału Budownictwa i Architektury Politechniki Lubelskiej. W pierwszym i drugim semestrze zajęcia podzielone są na blok wykładów oraz blok ćwiczeń.

Program zajęć opracowany został w zespole autorskim: dr inż. arch. Maciej Kłopotowski, mgr inż. arch. Elżbieta Pytlarz i wdrożony do dydaktyki studiów stacjonarnych w 2009 r.

Celem przedmiotu prowadzonego w semestrze pierwszym jest uzyskanie przez studentów wiedzy w zakresie podstawowych zagadnień z dziedziny kompozycji architektury, urbanistyki i planowania przestrzennego oraz wiedzy o kontekście kulturowym i przyrodniczym jako czynniku kształtowania formy przestrzennej a także nabycie umiejętności w zakresie kształtowania form architektonicznych determinowanych funkcją, stylem i kontekstem. Celem przedmiotu prowadzonego w drugim semestrze jest uzyskanie przez studentów wiedzy z zakresu podstaw percepcji architektonicznej, uzyskanie umiejętności analizy i interpretacji kompozycji przestrzennych oraz umiejętności kształtowania form o zadanych cechach. W ramach ćwiczeń projektowych realizowane są projekty oraz zadania klauzurowe wykonywane na zajęciach. W artykule przedstawiono sposób realizowania przyjętych założeń dydaktycznych oraz przykładowe projekty wykonane przez studentów pod kierunkiem nauczycieli prowadzących w semestrze pierwszym – zimowym. Projekty archiwizowane są w postaci zdjęć. Wszystkie przedstawione tutaj rysunki wykonane zostały przez prowadzącą zajęcia – Elżbietę Pytlarz – autorkę artykułu.

### PODSTAWOWE POJĘCIA

Architektura.

Istnieje wiele definicji słowa „architektura” – od krótkiego sformułowania: *1. Sztuka kształtowania przestrzeni, wyrażająca się w projektowaniu, wznoszeniu i artystycznym kształtowaniu wszelkiego rodzaju budowli. 2. Kompozycja, układ, konstrukcja budowli*<sup>1</sup> – do subiektywnych i wręcz emocjonalnych określeń takich jak: *To obsesja*<sup>2</sup>.

„Architekt” natomiast to: *1. Specjalista w dziedzinie architektury. 2. twórca, organizator*<sup>3</sup>  
Ten rzeczownik wielokrotnie z upodobaniem używany jest współcześnie do określenia działań

---

1 Sobol E., *Podręczny słownik języka polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN Sp. z o.o., Warszawa 1996, s. 21.

2 Budak A. (red.), *Antologia Co to jest architektura? Tom II*, praca zbiorowa, Manggha, Kraków 2008, s. 15.

3 Sobol E., *op. cit.*



takich na przykład, jak: „architekt programu uzdrowienia, budowy systemu itd.” Wobec tego, można stwierdzić, że słowo straciło wyłączone powiązanie z pierwotnym znaczeniem, czyli sztuką tworzenia przestrzeni. Przytoczę jeszcze kolejną, bardzo prostą odpowiedź na pytanie: „czym jest architektura?”

„Architektura jest sztuką tworzenia za pomocą metod i środków budowlanych, przestrzeni funkcjonalnych (...) odpowiadających grupowym i indywidualnym potrzebom ludzi”.<sup>4</sup>

Skoro, według podstawowych definicji zawartych m.in. w podanych wyżej źródłach, architektura jest sztuką, rodzi się pytanie – czym jest „sztuka”?

„Sztuka to piękno widziane przez artystę”, lub – „piękne jest to, co kto lubi, co się komu podoba”.<sup>5</sup>

Definicja ta niewątpliwie jest znakiem czasów, zwłaszcza w zakresie takiej sztuki, jak architektura współczesna, która dawno odeszła od jakichkolwiek wcześniejszych kanonów estetyki, a hasłowy „złoty podział” przestał już mieć jakiegokolwiek znaczenie w projektowaniu architektonicznym.

Kompozycja.

Ogólne znaczenie słowa „kompozycja” określone jest w podstawowych dostępnych źródłach, czyli w słownikach drukowanych i wirtualnych:

„Kompozycja – 1. <układ, budowa dzieła sztuki; samo dzieło sztuki; w ogóle: całość, która powstała z elementów składowych.> 2. <nauka, teoria komponowania dzieł sztuki, zwłaszcza muzycznych>”.<sup>6</sup>

W tym objaśnieniu, jak też w innych, odwołanie do muzyki jest podstawowym wytłumaczeniem słowa „kompozycja”.<sup>7</sup>

Kompozycja – słowo, pochodzące od łacińskiego „composito” znaczy zestawienie, łączenie i tak powinno być rozumiane w dziedzinie architektury – kompozycja architektoniczna – to nazwa określająca dzieło architektury, czyli sposób powiązania elementów tego dzieła (linii, płaszczyzn, brył, akcentów plastycznych, detali, elementów elewacji...) ale też skali i proporcji tak, aby stworzyć całość zgodną z zamierzeniem twórcy dzieła. W przytoczonych definicjach nie ma wzmianki o estetyce, czy o pięknie. Kompozycja zatem jest indywidualnym dziełem twórcy. Odbiór kompozycji jest subiektywny i stąd rodzi się problem nauczania przedmiotu. Niewątpliwie nowatorskim, oryginalnym podejściem do kompozycji w architekturze jest transpozycja muzyki na architekturę – połączenie dziedzin na pozór obcych sobie, a jednak bliskich, chociażby ze względu na rytm występujący w tych dziełach.

„Muzyka i architektura posiadają wiele cech wspólnych, szczególnie gdy będziemy je porównywać pod względem zasad kompozycyjnych, a zwłaszcza przy wprowadzeniu wspólnego czasu percepcji tych kompozycji. Podstawowe zasady kompozycyjne mające odniesienie do muzyki, sztuk wizualnych i architektury można pokazać za pomocą pewnych modeli i symulacji. Są nimi między innymi: grafiki muzyczne, wizualizacje malarskie, graficzne i przestrzenne, impresje i barwne kolaże, oraz transpozycje”.<sup>8</sup>

Kompozycja – dzieło absolutnie subiektywnie oceniane – może być uznane za piękne, lub nie. Wobec tego twórcy programu przyjęli wartościowanie prac semestralnych jako wynik oceny prowadzonej podczas prezentacji prac przez ich autorów przed nauczycielem i grupą studentów. W toku dyskusji zgłaszane są uwagi oraz wnioski. W ostatecznym podsumowaniu

4 Bussagli M., *Architektura, style, techniki, materiał, budowe, twórcy*, Świat Książki, Warszawa 2007, s. 7.

5 Estreicher K., *Historia sztuki w zarysie*, PWN, Warszawa 1988, s. 6.

6 Sobol E., *op.cit.*, s. 349.

7 Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, MUZA SA, Warszawa 1999, s. 270.

8 Satkiewicz – Parczewska A., *Autorska Metoda Transpozycji Muzyki na Architekturę*, w: „Przestrzeń i Forma” nr 20/2013, PAN oraz Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny, Szczecin 2013.

nauczyciel wskazuje błędy, których nikt nie potrafił dostrzec. Wydaje się, że przyjęta metoda postępowania w zakresie wartościowania prac jest na tyle konstruktywna, że studenci – autorzy prac – mają możliwość równoległej oceny wszystkich projektów oraz zakwalifikowania swojego dzieła na odpowiednim poziomie. Podsumowując – prezentacja, obrona i ocena „dzieła” odbywa się z udziałem jego autora

#### Forma.

„Forma i kształt” to określenia o szerokim znaczeniu ale bliskoznaczne, synonimiczne.<sup>9</sup> Forma zespala części w całość, wobec tego jest bliska pojęcia kompozycji.

Stanley Abercrombie – krytyk, projektant XXI w. – uznaje, że kształt (forma) architektury jest czymś innym, niż kształt (forma) w architekturze<sup>10</sup>. Według tego kryterium istnieje podział dzieła architektury na jego części przestrzenne – zewnętrzną (elewacja, bryła) i wewnętrzną, czyli architekturę wnętrza zaprojektowaną przez twórcę dzieła.

#### Funkcja.

Wyjaśnienie słowa to: 1. „czynność, działanie, rola” (...), 2. „zależność”<sup>11</sup>

Funkcjonalizm – „ w architekturze i sztuce: kierunek, według którego centralnym zagadnieniem jest funkcja użytkowa dzieła sztuki, budynku lub jego wnętrza”<sup>12</sup>.

Temat funkcji nie jest chętnie podejmowany przez badaczy architektury. Czy dzieło architektoniczne ma swoją formą informować o funkcji, którą w sobie zawiera? W dobie kreowania architektury fałszu<sup>13</sup> często nie da się rozróżnić zespołu zabudowy apartamentowej od obiektów kryjących funkcję biurową.

#### Interpretacja.

Znaczenie słowa to: „wykładnia, wyjaśnienie, wytłumaczenie, komentowanie czegoś; sposób odtworzenia...”<sup>14</sup> Każdy projekt architektoniczny, w odróżnieniu od dzieł malarskich, literackich, muzycznych, rzeźbiarskich i wielu innych – wymaga, poprzez przedstawienie przekonujących argumentów – wytłumaczenia idei (pomysłu). Prezentacja projektu jest elementem dydaktyki, wobec tego, od pierwszego semestru zajęć „Podstawy projektowania – kompozycji”, wdrażana jest umiejętność interpretacji dzieła.

#### Styl

Styl w architekturze to zbiór zdefiniowanych prawideł, jakim podlega kompozycja dzieła architektonicznego. Wyraźnie rozpoznawane style od starożytności (joński, dorycki, koryncki), przez średniowiecze (romański, gotycki), renesans (inspiracja sztuką klasyczną), okres od XVI do XVIII wieku (manieryzm, barok, rokoko), wiek XIX (połączenie historyzmu z modernizmem, eklektyzm jako przemieszanie różnych stylów) aż do czasów współczesnych, gdy niejednokrotnie trudno jest określić styl, gdyż nowe tendencje nie podlegają jakiegokolwiek klasyfikacji<sup>15</sup>. Kontekst – inaczej otoczenie, sąsiedztwo, tło. Bardzo ważny aspekt w projektowaniu formy architektonicznej, ostatnio często pomijany na rzecz chaosu przestrzennego.

Percepcja – inaczej postrzeganie, rozpoznanie za pomocą zmysłów. Architektura sensualna przemawia do odbiorcy nie tylko efektami wizualnymi, w poznawanie włączane są pozostałe zmysły – głównie dotyk, słuch i węch, co sprawia, że architektura zaczyna mieć inne, nowe znaczenie<sup>16</sup>.

### 3. Projekty – semestr I.

9 Basista A., „Kompozycja dzieła architektury”, Universitas, Kraków 2006, s.27.

10 Basista A., *op. cit.*, s. 27.

11 *Op.cit.*, Sobol E. s. 217.

12 *ibidem*, s. 217.

13 Krier. L., „Architektura Wybór czy Przeznaczenie”, Wyd. Andreas Papadakis, Wielka Brytania 1998, s. 31.

14 *Op.cit.*, Kopaliński W., s. 234.

15 Bussagli M., „Architektura...”, *op.cit.*, s.107.

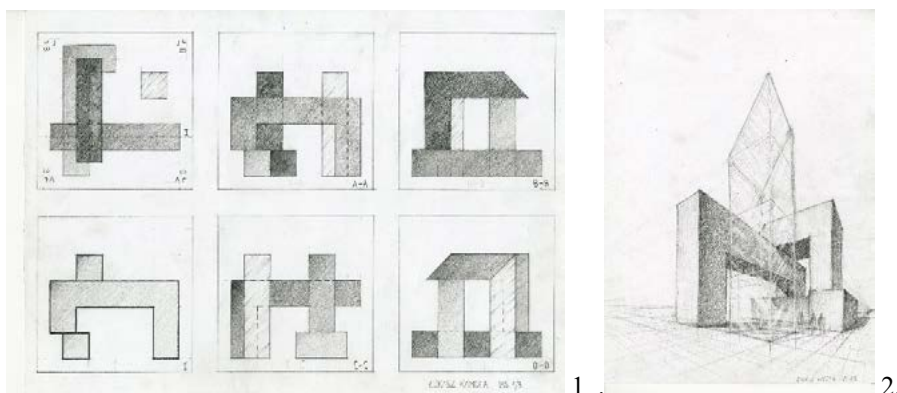
16 Pallasmaa J., „Oczy skóry. Architektura i zmysły”, Instytut Architektury, Kraków 2012, s. 81.

### 1. Modelowanie prostych kompozycji przestrzennych – kompozycja 4 brył.

Cel ćwiczenia projektowego – przygotowanie do prawidłowego rejestrowania graficznego formy przestrzennej (rzut, przekrój, widok).

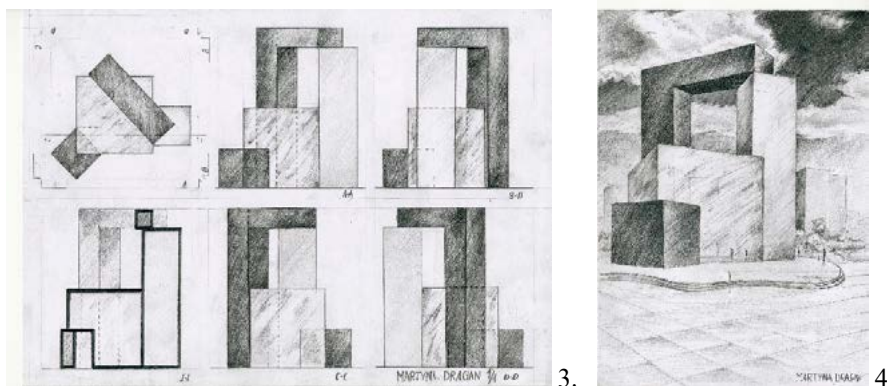
Kompozycję złożoną z 4 brył ( jedna bryła jest ze szkła, pozostałe z innego materiału) należy przedstawić w postaci makiety, rzutu, 4 widoków, przekroju oraz perspektywy. Format arkusza – A3.

Przeprowadzenie tego ćwiczenia przygotowuje studentów do zapisu graficznego kolejnych projektów semestralnych a prowadzącemu zajęcia daje pierwszą informację o poziomie grupy.



Ryc. 1., 2. Autor: Łukasz Kamola, R.A.2014/2015 Szklana bryła jest wyraźnie wyróżniona – stanowi akcent kompozycji

Fig. 1., 2. Author: Łukasz Kamola, R.A.2014/2015 Glass block is significantly highlighted – the accent of the composition



Ryc. 3., 4. Autor: Martyna Dragan, R.A.2015/2016 Szklana bryła gra nadrzędną rolę – zspala trzy pozostałe

Fig. 3., 4. Author: Martyna Dragan, R.A.2015/2016 Glass block plays superior role – unites three others

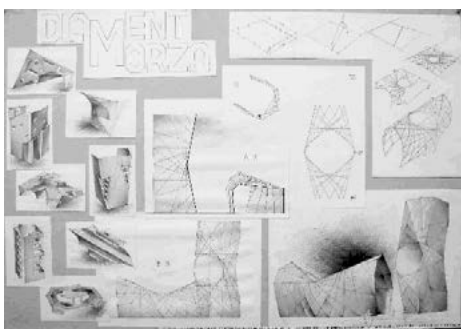
### 2. Modelowanie kartki papieru – architektura i funkcja.

Cel ćwiczenia projektowego – intuicyjne kształtowanie form przestrzennych z płaszczyzny, właściwe kojarzenie formy, funkcji i skali obiektu architektonicznego. Z arkusza brystolu formatu A4 lub z jego części ( kwadrat), poprzez nacięcia i zagięcia kartonu, należy wykonać model abstrakcyjnej ale skojarzonej z konkretną funkcją formy architektonicznej. Model ma być samonośny, przy czym nie wolno wykorzystywać jako podstawy płaszczyzn

powstających na skutek zaginania kartki (oparcie tylko na krawędziach i wierzchołkach). Arkusz ma pozostać w całości – bez odrzucania nacinanych fragmentów. Nie należy zaginać arkusza w taki sposób, by powierzchnie powstałe na skutek zagięć, dotykały do siebie. Projekt należy przedstawić w postaci rzutu, przekroju, widoków oraz perspektywy z poziomu człowieka, dodatkowo należy zilustrować „metodę postępowania”. Projekt ma być przedstawiony na arkuszu brystolu o wymiarach 100×70 cm. Student może pokazać dwie formy o podobnej stylistyce – z tej samej „rodziny”. Zaprojektowanemu obiektowi (obiektom) należy nadać abstrakcyjną nazwę oraz przypisać mu funkcję użytkową z tym, że funkcja może być jeszcze teraz nieznaną – futurystyczną.

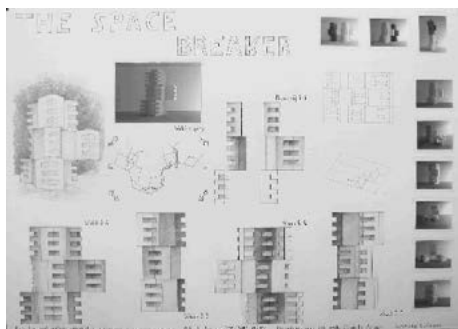
**Ćwiczenie niezwykle rozwija** kreatywność i abstrakcyjne myślenie. Zapis graficzny jest pierwszą próbą atrakcyjnego przedstawienia projektu a prezentacja – nauką umiejętności przekazania własnej idei.

Modelowanie kartki odbywa się na zajęciach. Studenci wykonują wiele form, które – po wspólnej z nauczycielem analizie – są odrzucane albo przeznaczone do przedstawienia w postaci zapisu graficznego.



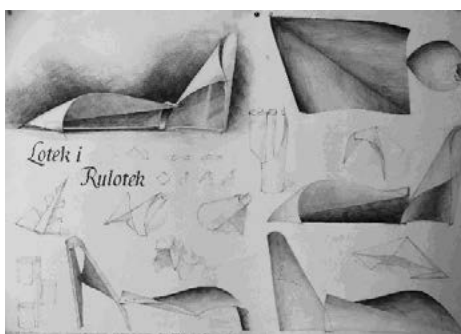
5.

Ryc. 5. Autor: Krzysztof Mazur, R.A.2009/2010, Obiekt użyteczności publiczne  
Fig. 5. Author: Krzysztof Mazur, R.A.2009/2010, Public utility structure



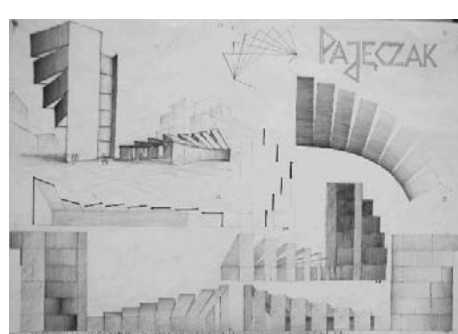
6.

Ryc. 6. Autor: Filip Leśniewski, R.A.2011/2012, Domy wielorodzinne  
Fig. 6. Autor: Filip Leśniewski, R.A.2011/2012, Multi – family houses



7.

Ryc. 7. Autor: Angelika Gałań, R.A.2012/2013, Lotnisko z wieżą kontroli lotów  
Fig.7. Author: Angelika Gałań, R.A.2012/2013, Airport with the control tower



8.

Ryc. 8. Autor: Łukasz Kamola, R.A.2013/2014, Apartamentowiec z usługami  
Fig. 8. Author: Łukasz Kamola, R.A.2013/2014, Apartment building with services

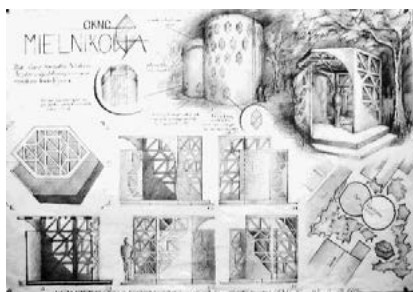
### 3. Altana – architektura i styl

Cel ćwiczenia projektowego – próba prawidłowego wkomponowania małej formy architektonicznej towarzyszącej obiektowi o wyraźnej stylistyce.

Należy zaprojektować współczesną altanę, która zostanie ustawiona w ogrodzie obok jednego z pięciu domów: do wyboru.

1. Konstantin Mielnikow, dom własny, ZSSR, Moskwa, Kriwoarbackij Pieriełok 10, (1927–1929)
2. Gerrit Rietveld, dom pani Schröder, Holandia, Utrecht, (1924)
3. Frank Lloyd Wright, „Dom nad wodospadem”, Pennsylvania, (1935–1939)
4. Frank Gehry, dom własny, USA, California, Santa Monica, (1977–1979)
5. Herzog & de Meuron, Rudin House, Francja, Leymen, (1997)

W celu wykonania zadania projektowego należy przeprowadzić analizę architektury domu. Projekt ma być przedstawiony w formie graficznej na arkuszu o wymiarach 100×70 cm za pomocą rzutu, elewacji, przekroju, widoków (skala 1:10, 1:20 lub 1:25), perspektywy oraz makiety. Grupa podzielona jest na 5 zespołów – wybór przynależności do konkretnej grupy zależy od chęci i świadomości studenta. W pierwszym kroku odbywa się prezentacja referatów opracowanych grupowo (referat w grupie 3-osobowej). Po analizie obiektu, przy którym ma powstać altana, studenci przedstawiają koncepcję nauczycielowi prowadzącemu zajęcia. Jeśli korekta jest pomyślna – projekt realizowany jest za pomocą zapisu graficznego oraz przedstawiany w formie makiety, jeśli nie – odsyłany jest do ponownej korekty.

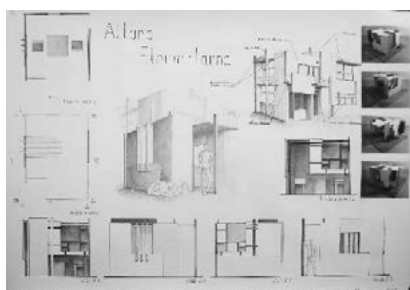


9.

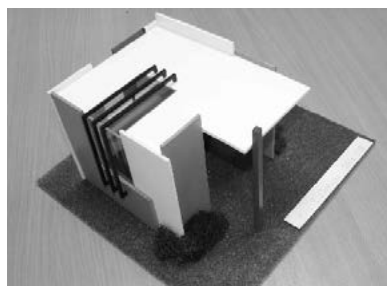


10.

Ryc. 9., 10. Altana przy domu Mielnikowa, autor: Karolina Krzysiak, R.A. 2011/2012  
Fig. 9., 10. Gazebo next to Mielnikov house, author: Karolina Krzysiak, R.A. 2011/2012

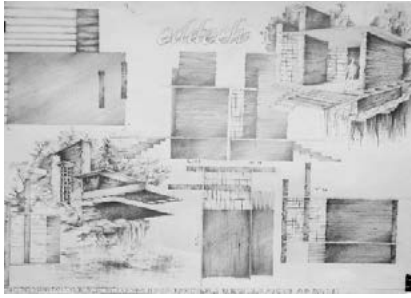


11.



12

Ryc. 11., 12. Altana przy domu pani Schröder, autor: Filip Leśniewski, R.A. 2011/2012  
Fig. 11., 12. Gazebo next to Schröder house, author: Filip Leśniewski, R.A. 2011/2012

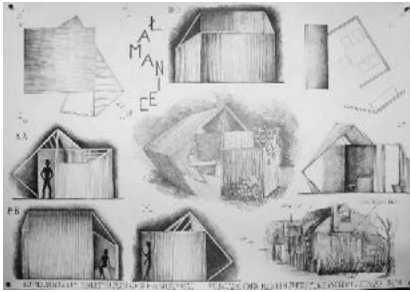


13.

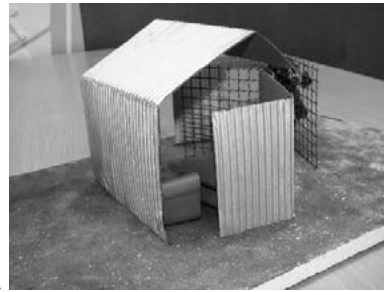


14.

Ryc. 13., 14. Altana przy „Domu nad wodospadem“, autor: Marta Krassowska, R.A. 2012/2013  
 Fig. 13., 14. Gazebo next to “Falling water house”, author: Marta Krassowska, R.A. 2012/2013

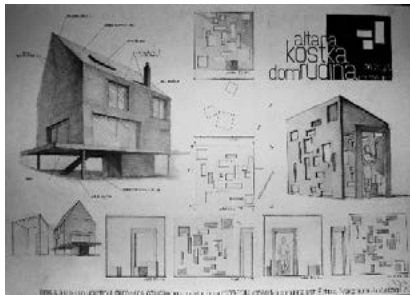


15.

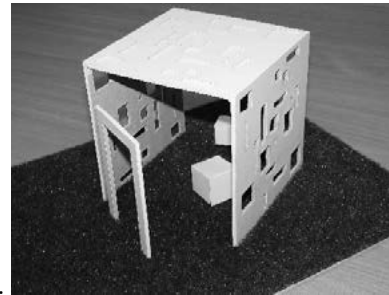


16.

Ryc. 15., 16. Altana przy domu Franka Gehrego , autor: Beata Chęcińska, R.A. 2011/2012  
 Fig. 15., 16. Gazebo next to Frank Gehry house, author: Beata Chęcińska, R.A. 2011/2012



17.



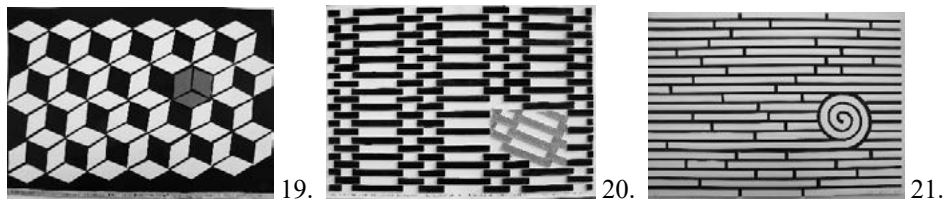
18.

Ryc. 17., 18. Altana przy domu Rudin House, autor: Jan Leszega, R.A. 2009/2010  
 Fig. 17., 18., Gazebo next to Rudin House, author: Jan Leszega, R.A. 2009/2010

4. Raster urbanistyczny – kontekst architektury, dominanta i akcent w monotonnej przestrzeni.

Cel ćwiczenia – próba prawidłowego wkomponowania obiektu o charakterze dominanta lub akcentu w kontekście powtarzalnych elementów.

Należy zilustrować obszar pokryty rastrem monotonnej, powtarzalnej kompozycji złożonej z takich samych elementów. W wybranym polu należy ustawić formę w charakterze całej kompozycji, która pełnić będzie rolę dominanta lub akcentu. Projekt należy przedstawić w formie makiety o formacie A3.



Ryc. 19., 20., 21. Przykłady kompozycji z akcentem.

Autorzy: 19. Kamil Jaruga, 20. Anna Witkowska, 15. Łukasz Kamola

Fig. 19., 20., 21. Examples of composition with accent.

Authors: 19. Kamil Jaruga, 20. Anna Witkowska, 15. Łukasz Kamola



Ryc. 22., 23., 24. Przykłady kompozycji z dominantą.

Autorzy: 22. Maksym Kutsenko, 23. Filip Leśniewski, 24. Karolina Tomas.

Fig. 22., 23., 24. Examples of composition with dominant.

Authors: 22. Maksym Kutsenko, 23. Filip Leśniewski, 24. Karolina Tomas.

#### 4. Podsumowanie

Wielkie znaczenie w poszukiwaniu i kreowaniu formy ma intuicja twórcy – inaczej mówiąc – talent. Wyobraźnia, wrażliwość postrzegania, umiejętność komponowania dzieła w określonym kontekście to walory, których nie da się nauczyć. Obecnie w Polsce kształci się przyszłych adeptów architektury na 37 wydziałach i kierunkach różnych uczelni. W dobie masowego kształcenia architektów widoczne są wyraźne różnice predyspozycji zawodowych studentów. Pojawia się niepokój związany z przyszłością architektury a wręcz z jej degradacją. Istnieje również odmienny pogląd na obecną sytuację – wraz z rosnącą w szybkim tempie liczbą wykształconych architektów, rośnie w społeczeństwie świadomość wartościowania przestrzeni oferowanej przez czynnych projektantów, być może na korzyść przyszłej rzeczywistości.

Juliusz Żórawski przytacza w swojej pracy „*O budowie formy architektonicznej*” różnorakie poglądy na temat estetyki i piękna. Między innymi jest tu również wzmianka o Adamy, estetyku piszącym w końcu XIX w., który uznany został za najbardziej krańcowego przedstawiciela kierunku subiektywistycznego. Wyrażał on przekonanie, że najważniejszym czynnikiem kształtowania (tworzenia) jest uczucie.

Twierdził również, że nie można się nauczyć kompozycji architektonicznej a zdolność do tworzenia plastycznego ma źródło w podświadomości i jest „*stałym stanem umysłu ludzkiego*”. Sformułował również prawdę: „*...geniusz znajdzie zawsze jedną i prawdziwą drogę i dlatęgo kpi sobie ze szkoły*”.<sup>17</sup>

Jako wykładowca przedmiotu „Podstawy projektowania architektonicznego – kompozycje” wyrażam odmiennie zdanie: chociaż talent jest wartością, którą obdarzeni są tylko nieliczni, wdrażanie podstawowych reguł oraz uwrażliwianie na piękno poparte sumienną pracą z pewnością przynosi oczekiwane efekty tym, którzy chcą się czegoś nauczyć.

17 Żórawski J., „*O budowie formy architektonicznej*”, Arkady, Warszawa 1962, s. 12.

## PIŚMIENNICTWO

Dąrowski M., Popik L., 1999. *Cmentarz wojenny przy ul. Białej w Lublinie. Opracowanie historyczno-przestrzenne*, mps w zbiorach WKZ Lublin, s.3–15

R.Rg, *Sprawozdanie z przeprowadzonych badań sondażowych, II etap –ściany, sztukaterie*, opr. w zbiorach archiwum WKZ w Lublinie.

## ARCHITECTURAL COMPOSITION IN DIDACTICS

**Summary:** The main aim of the article is to present curriculum of the subject “Basics of architectural design – compositions” for first-year students of the Faculty of Civil Engineering and Architecture Faculty at Lublin University of Technology. Examples of student’s work illustrate the results of the teaching process.

**Keywords:** architecture, composition, form, function, interpretation, style, context, perception



# METODY PROWADZENIA ZAJĘĆ Z PRZEDMIOTU PROJEKTOWANIE URBANISTYCZNE ZE STUDENTAMI KIERUNKU ARCHITEKTURA NA WYDZIALE BUDOWNICTWA I ARCHITEKTURY POLITECHNIKI LUBELSKIEJ

Marzena Joanna Siestrzewitowska

Wydział Budownictwa i Architektury, Katedra Architektury, Urbanistyki  
i Planowania Przestrzennego, Politechnika Lubelska

Faculty of Civil Engineering and Architecture, Department of Architecture,  
Urban and Spatial Planning, Lublin University of Technology

e-mail: m.siestrzewitowska@pollub.pl

**Streszczenie.** Aktualność problemów urbanistycznych, o których toczą się debaty w lokalnych mediach, wybieranych na tematy projektów semestralnych, jest przyczynkiem do uświadomienia studentom rangi i roli społecznej ich zawodu. Pomaga też w zrozumieniu uwarunkowań społecznych, prawnych, ekonomicznych i innych projektowania urbanistycznego. Wystawy projektów semestralnych sprzyjają większemu zaangażowaniu studentów w pracę projektową. Bardzo cennym doświadczeniem dla studentów jest możliwość porównania swoich prac z projektami doświadczonych architektów. Jest to możliwe wówczas, gdy studenci projektują na tym samym obszarze, na który ogłoszony jest konkurs urbanistyczny. Odpowiedni dobór wymaganych opracowań wchodzących w skład projektu powinien być ukierunkowany na podkreślenie najważniejszych współczesnych idei i zasad kształtowania przestrzeni. Jednym z zadań przedmiotu jest przygotowanie studentów do przyszłej pracy zespołowej. Wypracowanie sposobu sprawiedliwej oceny indywidualnej poszczególnych członków zespołów projektowych jest bardzo trudne – podlega on ewolucji na podstawie ankiet systematycznie prowadzonych wśród studentów po zakończeniu pracy semestralnej.

**Słowa kluczowe:** projektowanie urbanistyczne, metody, aktualność problematyki projektowej, wystawy projektów studenckich, praca zespołowa

## WSTĘP

Założeniem w prowadzeniu przedmiotu projektowanie urbanistyczne jest, aby tematy wybrane do opracowania dotyczyły aktualnych problemów przestrzennych, którymi „żyją” mieszkańcy Lublina lub miast Lubelszczyzny. Wybierane są więc obszary, na które urzędy miast organizują konkursy architektoniczno-urbanistyczne lub prowadzą na temat ich zagospodarowania debaty społeczne i opracowują plany miejscowe. Śledzenie dyskusji społecznych w lokalnych mediach: sprawozdań z debat publicznych nad planami miejscowymi i z warsztatów planistycznych dla mieszkańców, podsumowań wniosków i uwag składanych do planu oraz opinii ekspertów pomaga w zrozumieniu uwarunkowań planowania przestrzennego i projektowania urbanistycznego: społecznych, prawnych, ekonomicznych (i innych, będących przedmiotem debat, np. kulturowych lub funkcjonalnych) i jest przyczynkiem do uświadomienia studentom roli społecznej ich zawodu – zrozumienia zadań i odpowiedzialności urbanisty. Możliwość porównania swoich rozwiązań z rozwiązaniami uznanych pracowni architektonicznych, prezentowanymi na wystawach pokonkursowych, jest dla studentów bardzo cennym doświadczeniem i nauką nie do przecenienia. Dlatego też studenci kierunku architektura Wydziału Architektury i Budownictwa PL już dwukrotnie opracowywali koncepcję przestrzennego zagospodarowania obszarów, dla których Urząd Miasta w Lublinie ogłosił konkurs urbanistyczny i ta tradycja będzie kontynuowana.

Nauka projektowania urbanistycznego prowadzona jest w oparciu o pozycje literatury polskiej i światowej, w których zawarte są ponadczasowe idee i zasady kształtowania przestrzeni, m.in. *Elementy kompozycji urbanistycznej* K. Wejcherta, *Teorię urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast* J.M. Chmielewskiego, *Obraz miasta* G. Cullena, *Obraz miasta* K. Lyncha, *Język wzorców* Ch. Aleksandra i inne. Wybrane z tych pozycji idee, zasady i teorie utrwalane są studentom, za pomocą specjalnie dobranych opracowań zadanych do wykonania: tematycznych rysunków w różnych skalach i schematów.

Studenti wykonują projekty w zespołach. Prowadzenie zajęć metodą pracy zespołowej w pewnym stopniu ogranicza indywidualny kontakt nauczyciela ze studentami i możliwości pochylenia się nad ich osobistymi trudnościami w rozwiązywaniu problemów projektowych. Należy jednak podkreślić ważny powód jej stosowania: dobre przygotowanie do pracy zespołowej jest bardzo oczekiwane przez przyszłych pracodawców. Ponadto jest wiele innych korzyści i pozytywnych aspektów stosowania tej metody, które przemawiają za jej kontynuacją: studenci uczą się współpracy, metod organizacji pracy, zarządzania projektem i zespołem ludzkim, a zwłaszcza umiejętności dochodzenia do kompromisów i jednocześnie asertywności, które są im niezbędne w przyszłej pracy zawodowej.

Największym problemem w stosowaniu metody pracy zespołowej jest wypracowanie sposobu sprawiedliwej oceny indywidualnej poszczególnych członków zespołów projektowych. Podlega on ewolucji na podstawie ankiet, systematycznie prowadzonych wśród studentów po zakończeniu pracy semestralnej. Szczegółowe wyniki ankiet zostaną opublikowane w oddzielnym artykule, po zakończeniu badań za bieżący rok akademicki.

#### AKTUALNOŚĆ PROBLEMATYKI PROJEKTOWEJ, MOŻLIWOŚĆ PREZENTACJI PUBLICZNEJ WŁASNYCH ROZWIĄZAŃ I PORÓWNYWANIA ICH Z ROZWIĄZANIAMI PROFESJONALISTÓW

Wystawy projektów semestralnych, przedstawiających rozwiązania aktualnych dla społeczności lokalnych problemów urbanistycznych, są sposobem emocjonalnego zaangażowania studentów w kreatywną pracę projektową. Bardzo cennym doświadczeniem dla studentów jest również możliwość porównania swoich prac z projektami doświadczonych architektów.

W semestrze zimowym roku akademickiego 2011/2012 studenci III roku studiów inżynierskich wykonywali projekt pt. „Koncepcja zagospodarowania przestrzennego terenów Podzamcza w Lublinie” w związku z konkursem o tej samej nazwie ogłoszonym przez Urząd Miasta<sup>1</sup>. Projekty zostały przygotowane według wytycznych do konkursu i w ich pełnym zakresie. Wystawa prac studenckich w Ośrodku Informacji Turystycznej na Starym Mieście odbyła się na przełomie stycznia i lutego 2012 roku, w tym samym czasie, co wystawa pokonkursowa, prezentowana obok, w Trybunale Koronnym. Studenci mieli możliwość porównania swoich rozwiązań z rozwiązaniami profesjonalistów. Zdjęcia z wystawy studenckiej trafiły do lubelskiej prasy, co było dla autorów opublikowanych prac wyróżnieniem i pomogło im uświadomić sobie rangę zawodu architekta.

---

1 BIP, Urząd Miasta w Lublinie, ogłoszenie konkursu pt. „Projekt rewitalizacji obszaru Podzamcza w Lublinie” z dn.08.08.2011 r., bip.lublin.eu/bip/um/index.php?t=200&id=152659, stan z 03.01.2015 r.



Ryc. 1., 2., 3., 4. Wizualizacje projektów prezentowanych na wystawie w Ośrodku Informacji Turystycznej w Lublinie, 2012<sup>2</sup>.

Fig. 1., 2., 3., 4. Visualizations of the projects exhibited at the Lublin Tourist Information Center, 2012.

W listopadzie 2012 roku studenci pierwszego roku studiów magisterskich, na wystawie na Dworcu PKP w Lublinie, prezentowali projekty semestralne pt. „Koncepcja zagospodarowania przestrzennego i plan miejscowy terenów położonych przy dworcu PKP w Lublinie” wykonane w semestrze letnim roku akademickiego 2011/2012. W tym samym czasie rozpoczęły się prace nad planem zagospodarowania przestrzennego tej dzielnicy. Wernisaż wystawy zaszczylicili swoją obecnością utytułowani goście, m. in. Prodziekan WBiA PL, Kierownik KAUiPP, Wydziału Budownictwa i Architektury PL, Prezes SARP, Dziekan Wydziału Gospodarki Przestrzennej UMCS, przedstawiciel Wydziału Planowania Przestrzennego UM, którzy postanowili wyróżnić najlepsze prace. Studenci otrzymali dyplomy podpisane przez Panią Dziekan Wydziału Budownictwa i Architektury PL.

---

2 Zespoły projektowe: 1. E. Goljanek, I. Lizęga, M. Makaruk, M. Szal, J. Wasilewska, 2. M. Radkiewicz, M. Samorański, M. Semeniuk, K. Stępnik, 3. B. Dąbkowska, E. Popko, D. Tarkowska, 4. A. Broda, A. Dziechciaruk, I. Kolak, A. Pizoń: Prace zamieszczone przez Kurier Lubelski z dn. 26.01.2012 w artykule: A. Jachowski, J. Szczepański *Wizje Podzamecza: projekty studentów architektury PL*, internhttp://www.kurierlubelski.pl/artykul/498264,wizje-podzamecza-projekty-studentow-architektury-pl,id,t.html, stan z 03.03.2015 roku.



Ryc. 5., 6. Makiety projektów wyróżnionych na wystawie prezentowanej na Dworcu PKP w Lublinie.<sup>3</sup>  
Fig. 5., 6. Models of the projects distinguished at the exhibition presented at the railway station in Lublin.

Opracowanie projektów pt. „Koncepcja zagospodarowania przestrzennego centrum Puław” przez studentów III roku studiów w roku ak. 2012/2013 odbywało się przy wsparciu Urzędu Miasta Puławy, którego przedstawiciel uczestniczył w przeglądzie prac w połowie semestru. Projekty zostały zaprezentowane na wystawie w Puławskim Centrum Kultury – „Domu Chemika” i ocenione przez Miejską Komisję Architektoniczno – Urbanistyczną przy Prezydencie Miasta Puławy. Wyróżnieni studenci otrzymali dyplomy od Prezydenta Miasta Puławy, który wystosował też podziękowania do władz Wydziału.<sup>4</sup>



Ryc. 7., 8., 9., 10. Wystawa pt. „Koncepcja zagospodarowania przestrzennego centrum miasta Puławy” w Puławskim Centrum Kultury „Domu Chemika” w Puławach, 2013.<sup>5</sup>  
Fig. 7., 8., 9., 10. ‘A concept of the Puławy Center development’ exhibition at Puławy’s Center of Culture-‘The Chemist’s House’, 2013.

- 
- 3 Makiety projektów wyróżnionych na wystawie prezentowanej na Dworcu PKP w Lublinie: Ryc. 5. II miejsce – zespół: A. Grzyb, M. Koncewicz, R. Chojnacki, Ryc. 6. I miejsce – zespół: E. Arcaba, K. Gęca, J. Grzanka, P. Jakubczak, fot. aut.
- 4 Na pierwszym planie wyróżnione prace: Ryc. 7.- projekt zespołu: M. Banach, K. Dadej, J. Długosz, B. Dmowska, Ryc. 8. – projekt zespołu: A. Nowicka, Ł. Mandziuk, R. Rusinek; poniżej odpowiednio – Ryc. 9. i Ryc. 10. makiety wykonane przez oba zespoły, fot.aut.

W lutym 2015 roku studenci III roku studiów prezentowali swoje projekty „Koncepcja zagospodarowania przestrzennego terenów położonych po zachodniej stronie Alei Unii Lubelskiej” na wystawie w Galerii Sztuki Architektury Współczesnej we Wschodnim Innowacyjnym Centrum Architektury – w czasie, gdy trwała dyskusja publiczna na temat zagospodarowania tego terenu. W październiku nastąpiło rozstrzygnięcie konkursu urbanistycznego „Błonia pod Zamkiem” ogłoszonego przez Urząd Miasta<sup>5</sup>, a po nim wystawa pokonkursowa. Mimo tego, że projekt studencki nie obejmował istniejących błoni pod zamkiem i z góry wykluczono w nim rozwiązania polegające na wyłącznym zastosowaniu narzędzi architektury krajobrazu (bowiem na tym etapie studiów studenci muszą się zetknąć z problemami kształtowania złożonej struktury przestrzennej) możliwość obejrzenia prac pokonkursowych, obejmujących ten sam obszar opracowania, była dla studentów cennym doświadczeniem.



Ryc. 11., 12, 13. Fragmenty projektów z wystawy we Wschodnim Innowacyjnym Centrum Architektury, 2015, proponujące zachowanie targu pod Zamkiem lub funkcji handlowej w innych formach.<sup>6</sup>

Fig. 11., 12, 13. Fragments of the projects exhibited at the Eastern Innovative Architecture Center, 2015, which suggests retaining the fair in the proximity of the Lublin Castle or other forms of trade in this place.

5 BIP, Urząd Miasta Lublin, ogłoszenie konkursu architektoniczno – urbanistycznego „Błonia pod Zamkiem” w Lublinie z dn. 17.04.2015, [bip.lublin.eu/bip/um/index.php?t=200&id=238096](http://bip.lublin.eu/bip/um/index.php?t=200&id=238096), stan z 03.01.2015 r.

6 Ryc. 11. Praca zespołu: T. Mazurek, M. Olichwierowicz, M. Sadowski, E Skiba, Ryc.12. Praca zespołu: K. Ścibor, N. Toboła, E. Wicik, P. Wiśniewska, A. Zyza, Ryc. 13. Praca zespołu: E. Piwko, M. Popowicz, K. Rycek, J. Sobczuk.

Warto też wspomnieć o wystawie z 2011 roku w Centrum Promocji i Kultury w Kraśniku, gdzie zostały zaprezentowane prace studentów I roku studiów magisterskich z dwóch lat pt. „Plan miejscowy i koncepcja zagospodarowania przestrzennego osiedli wielorodzinnych w Kraśniku”. Tematem projektowym w bieżącym roku akademickim 2015/2016 jest ważny problem społeczny XXI wieku związany ze starzeniem się społeczeństwa. Studenci studiów magisterskich otrzymali zadanie zagospodarowania enklaw w osiedlu wielorodzinnym różnymi formami zabudowy mieszkaniowej dla seniorów. Studenci studiów inżynierskich opracowują projekt zagospodarowania odcinka nadbrzeży Bystrzycy położonego w Śródmieściu – w czasie, gdy właśnie wśród mieszkańców Lublina trwa debata na temat rewitalizacji Bystrzycy, a Urząd Miasta opublikował schemat rozmieszczenia funkcji dla 22 – kilometrowego odcinka rzeki<sup>7</sup>. Autorka uważa, że zapowiedź (przedstawiona na początku semestru) zorganizowania wystawy projektów semestralnych wpływa mobilizująco na studentów. Studenci bardzo emocjonalnie i z wielkimi nadziejami podchodzą do studiowanego kierunku i przyszłego zawodu architekta. Mówiąc najprostszym językiem – bardzo się cieszą z możliwości prezentowania swoich prac na wystawie. Najlepszym tego dowodem jest „zabieganie” studentów, którzy otrzymali oceny niższe niż „bardzo dobry”, o to, aby ich prace były również dopuszczone do prezentacji. W związku z tym, obecnie, pokazujemy na wystawach prawie wszystkie prace zespołowe (z wyjątkiem 1–2 projektów rocznie, które zostały ocenione na stopień „dostateczny”). Dużym aplauzem wśród studentów cieszy się też możliwość otrzymania na wystawie dyplomu za wyróżniający się projekt, zwłaszcza podpisanego przez gremium złożonego z przedstawicieli uczelni i uznanych instytucji spoza uczelni. Dyplom taki jest też potwierdzeniem zaangażowania studenta i, bez względu na prestiż wystawy, w pewnym stopniu może zwiększyć jego szanse na znalezienie zatrudnienia.

#### SPOSOBY PRZEKAZYWANIA IDEI I ZASAD KSZTAŁTOWANIA PRZESTRZENI

Na początku semestru studenci otrzymują plan pracy ze szczegółowym opisem zakresu merytorycznego projektu i spisem wymaganych opracowań: rysunków koniecznych do wykonania, wchodzących w jego skład. Odpowiedni ich dobór jest ukierunkowany na podkreślenie najważniejszych współczesnych idei i zasad kształtowania przestrzeni.

Zrozumieniu roli architekta-urbanisty w kreowaniu zachowań społecznych, poczucia wspólnoty<sup>8</sup> i tożsamości miejsca<sup>9</sup> służą opracowania: schemat rozwiązań dla osób niepełnosprawnych, koncepcja zagospodarowania (w większej skali) przestrzeni sąsiedzkiej<sup>10</sup>/grupowej lub publicznej, zamykająca projekt, oraz plansza inspiracji pokazująca wartości świadczące o tożsamości miejsca.

---

7 Aktualności Lublin z dn. 03.11.2015 roku, [lublin.eu/lublin/.../projekt-rewitalizacji-doliny-bystrzycy-gotowy](http://lublin.eu/lublin/.../projekt-rewitalizacji-doliny-bystrzycy-gotowy), 8987,6..., stan z dn. 03.01.2015 roku

8 Chmielewski J. M., 2005. *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, s. 93–101.

9 Siostrzewitowska M. J., 2011. *Ochrona tożsamości przestrzennej na przykładzie wybranych miast Lubelszczyzny*, Politechnika Lubelska, rozdział I: Pojęcie tożsamości przestrzennej, s. 54–59.

10 Chmielewski J. M., op. cit. s. 93–101



Ryc. 14. Jedna z plansz prezentowanych na wystawie w Ośrodku Informacji Turystycznej w Lublinie, 2012.<sup>11</sup>  
 Fig. 14. One of the charts exhibited at the Lublin Tourist Information Center, 2012.

Studenci wykonują symulację partycypacji społecznej, aby podkreślić znaczenie udziału wspólnoty lokalnej w projektowaniu urbanistycznym – „wcielają się” w przedstawicieli różnych grup społecznych, artykułując ich potrzeby i oczekiwania. Schemat podziału zaprojektowanych przestrzeni otwartych na przestrzeń publiczną, grupową i prywatną służy uświadomieniu studentom problemów własnościowych (że przestrzeń otwarta musi być podzielona bez reszty i żadna nie może być bezpieczna<sup>12</sup>) oraz sprawdzeniu właściwej kompozycji i ciągłości przestrzeni publicznych tworzących element krystalizujący plan założenia urbanistycznego<sup>13</sup>.

Praca nad kompozycją założenia rozpoczyna się na makiecie i jest kontynuowana na modelu 3 D. W obu tych sposobach rozwijania wyobraźni i sprawdzania prawidłowości własnych decyzji projektowych szczególną wagę przykłada się do wzmaganania dramaturgii miasta<sup>14</sup> i wciągania dalekich widoków do wnętrza urbanistycznych<sup>15</sup>. Zrozumieniu przez studentów istoty i znaczenia (dla przeżyć obserwatora) w/w elementów kompozycji urbanistycznej oraz ich roli w strukturze fizjonomicznej miasta sprzyja wybieranie do opracowania obszarów o bardzo urozmaiconej rzeźbie terenu: obejmujących wzgórza, poprzecinanych wąwozami.

Wykonanie schematu układu komunikacyjnego pozwala studentom sprawdzić jego czytelność, rozpoznać klasy techniczne, zrozumieć zasady funkcjonowania układu i hierarchię ulic. Schemat rozwiązań ekologicznych w urbanistyce, podkreślający i wyodrębniający je

11 Opracowano przez zespół studentów: A. Dudzicz, J. Wójcik, A. Grabowska, E. Hermanowska: schemat przestrzeni otwartych, schemat układu komunikacyjnego, koncepcja ze wskazaniem rozwiązań dla osób niepełnosprawnych, przekroje; kopia z archiwum projektów semestralnych prowadzonego przez autorkę.

12 Chmielewski J. M., 2005. *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, s. 39, 43.

13 Wejchert K., 1984 *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Arkady, s. 50–54.

14 Cullen G., 2011. *Obraz miasta*, Ośrodek Brama Grodzka – Teatr NN, s. 8,28.

15 Wejchert K. op. cit. s. 33, 43.

z podstawowego rysunku koncepcji zagospodarowania przestrzennego, służy zrozumieniu i upowszechnianiu idei zrównoważonego rozwoju miast. Uzyskanie w projektach ludzkiej skali i kameralności miejsc zamieszkania sprawdzane jest za pomocą wizualizacji wybranych wnętrz urbanistycznych z poziomu człowieka oraz na przekrojach pokazujących obliczony kąt środkowy placu publicznego lub przeznaczonego do spotkań grupowych<sup>16</sup>. Studentom sugerowane jest zastosowanie motywu przewodniego założenia urbanistycznego – powtarzalnego, a więc zapamiętywalnego przez obserwatorów, wystroju wnętrz urbanistycznych w postaci wyróżniających się i spójnych elementów małej architektury, podłogi urbanistycznej i materiałów wykończeniowych. Podkreślana jest hierarchia wartości (którym projekt urbanistyczny powinien być wierny i które powinien oferować przyszłym użytkownikom): bezpieczeństwo, wygoda (funkcjonalność), piękno. W celu spełnienia tego założenia studenci otrzymują zestaw przepisów (ustaw i rozporządzeń), których znajomość jest konieczna do jego realizacji. Przepisy te są dostępne, również w formie drukowanej, na każdych zajęciach i na bieżąco przywoływane. Zrozumieniu zasadności hołdowania właśnie takiej hierarchii służą, wykonywane na wstępie, analizy urbanistyczne terenu oraz wszystkie wymienione wyżej schematy „rozkładające projekt na czynniki pierwsze”. Rozwijaniu umiejętności operowania fachowym językiem urbanistycznym służą prace pisemne: eseje, artykuły, prezentacje. Ich tematy łączą się z tematami zadań projektowych, pomagając w ich rozwiązywaniu, np. „Przestrzenie publiczne dla młodzieży”, „Ekologia w urbanistyce”, „Różne formy zamieszkania dla seniorów”.

#### PRACA ZESPOŁOWA

Ważnym celem wykonywania przez studentów projektów w zespołach jest właściwe ich przygotowanie do przyszłej pracy zespołowej w pracowniach architektonicznych i urbanistycznych. Plan pracy przygotowany jest dla zespołów czteroosobowych, ale w zależności od liczebności grup, zdarzają się też zespoły trzy- lub pięcioosobowe. Przeważnie wszystkie zespoły wykonują projekt na tym samym obszarze i później, na wystawie projektów semestralnych, mają możliwość porównania swoich rozwiązań. Wyjątkiem była praca nad projektowaniem osiedli wielorodzinnych na obszarze Jakubowic Murowanych w Lublinie, gdzie zabudowa wielorodzinna przewidziana jest w perspektywie. W planie miejscowym (wykonanym w skali 1:2000), za pomocą rysunku podstawowego układu komunikacyjnego miasta wydzielone są wielkie tereny przyszłej zabudowy mieszkaniowej opisane symbolem R/M („tereny rolne/zabudowa mieszkaniowa”). W pierwszym roku zajmowania się tym obszarem każdy zespół studentów mógł wybrać dowolny teren (wyznaczony ulicami wyższych klas) z obszaru Jakubowic Murowanych, na którym projektował swoje osiedle. Rocznik ponownie tam projektujący (po dwóch latach przerwy), uczestniczył w eksperymentalnej pracy zespołowej w 42 – osobom zespole, opisanej poniżej, w kolejnym rozdziale.

Projekty, wykonywane w zespołach oceniane były na punkty na (wyznaczonych z góry w planie pracy) przeglądach. Ponadto, oceniane było przygotowanie zespołu do każdej korekty. Cały zespół dostawał jednakową ocenę, z wyjątkiem osób, które bez usprawiedliwienia były nieobecne i dostawały oceny niedostateczne lub gdy zespół zgłosił, że jakaś osoba uchyłała się od pracy, albo, gdy jedna osoba z zespołu sama poprosiła o niższą ocenę.

Obydwa ostatnie przypadki wystąpiły incydentalnie w ciągu całej pracy autorki ze studentami, tak samo, jak przypadki wyróżnienia przez zespół jednej osoby poprzez poproszenie o wyższą ocenę dla niej.

Obserwując dylematy w pracy zespołowej studentów, autorka od 2013 roku prowadzi na ten temat ankietę, dzięki którym ma nadzieję te dylematy wyartykułować i minimalizować. W ankietach ujawniły się m.in. różne przeżycia studentów związane z identyczną oceną

---

16 Wejchert K. op. cit. s. 158.



całego zespołu, w przypadkach, gdy jedna z osób uchylała się od pracy, a zespół nie miał odwagi poinformować o tym prowadzącej przedmiot. Niepokojącym odkryciem, wynikającym z analizy ankiet było również to, że studenci w niektórych zespołach dzielili się pracą w niewłaściwy sposób, mimo zaleceń, tłumaczeń i ostrzeżeń. Zdarzały się nawet przypadki dzielenia się fazami opracowania – np. jedna osoba wykonywała analizy, dwie projekt, jedna na końcu wizualizacje itp. Z tego powodu została zmieniona zasada oceniania. Udział studenta w całym cyklu projektowania jest sprawdzany w ten sposób, że jest on zobowiązany w każdej fazie projektu przedstawić opracowane przez siebie i podpisane nazwiskiem rysunki, za które otrzymuje ocenę indywidualną (np. wybrane analizy, jeden przekrój, jedną wizualizację itp.). Ilość tych indywidualnie opracowanych rysunków zależy od tematu opracowania (ich spis znajduje się w planie pracy) i liczby osób w zespole. Za makietę i projekt zagospodarowania obszaru (rzut z góry) wszyscy członkowie zespołu otrzymują oceny takie same.

Zajęcia na etapie analiz i w końcowych etapach projektu prowadzone są przy udziale całej grupy studentów, którzy przed kolegami prezentują swoje opracowania za pomocą rzutnika. Na etapie makiety i początkowych rysunków koncepcji korekty prowadzone są kolejno z każdym zespołem (na każdy zespół przypada ok. 30 minut na studiach inżynierskich i ok. 45 minut na studiach magisterskich) i mogą one przychodzić na zajęcia w ustalonej przez siebie kolejności. Taki sposób prowadzenia zajęć podyktowany jest tym, aby zespoły nie sugerowały się nawzajem swoimi rozwiązaniami.

Wielką wagę przykładą się do pracy na makiecie. Jest to faza projektowa, w której najlepiej uwidoczni się zaangażowanie całego zespołu projektowego i jego poszczególnych członków. Merytoryczna i ciekawa dyskusja nad kompozycją założenia przy pomocy makiety: wskazywanie błędów i ich naprawianie za pomocą przesuwania obiektów, tłumaczenie zależności, powiązań itp. oraz pokazywanie, że projektowanie urbanistyczne może być pasjonującą przygodą jest szansą na przekonanie do urbanistyki najbardziej „opornych” studentów. Dokładne sprawdzenie kompozycji: przebiegu osi widokowych, kompozycyjnych, powiązań przestrzennych itd. oraz eliminacja zakłóceń odbywa się za pomocą jej wnikliwej analizy na modelu 3D.

Bardzo ważne jest udostępnianie studentom na uczelni sali do pozalekcyjnej pracy zespołowej, aby mogli spotykać się w zespołach po zajęciach obowiązkowych i wspólnie pracować nad projektami, zwłaszcza na etapie makiety. Właściwe miejsce do pracy zespołowej (trudne do zorganizowania we własnych domach lub pokojach w akademikach) umożliwia dobry start do uczenia się współpracy, sprzyja integracji młodych ludzi i tworzy emocjonalny związek z uczelnią – pozostawia dobre wspomnienia, budując w ten sposób renomę uczelni oraz jej „dobrą legendę” wśród absolwentów.

Równie ważny jest twórczy klimat w miejscu pracy ze studentami, dlatego uczelnia planuje utworzenie sali przedmiotowej przeznaczonej do zajęć z projektowania urbanistycznego – z umieszczonymi na ścianach najlepszymi projektami studenckimi ostatnich lat i uznanymi rozwiązaniami wybitnych architektów, które służyłyby też do wyjaśnienia trudnych zagadnień.

## PRZYKŁAD EKSPERYMENTALNEJ PRACY ZESPOŁOWEJ: GŁÓWNE ZAŁOŻENIA ZADANIA PROJEKTOWEGO WYKONYWANEGO W 42-OSOBOWYM ZESPOLE

Studenci Architektury II roku studiów magisterskich Wydziału Budownictwa i Architektury PL wykonali w roku akademickim 2013/2014 projekt studialny pt. „Przyjazne osiedle mieszkaniowe”. Efektem pracy studentów była wystawa projektu w budynku Wydziału – Wschodnim Innowacyjnym Centrum Architektury.

Poprzecinany wąwozami obszar Jakubowic Murowanych został wybrany do nauki projektowania osiedli mieszkaniowych m.in. z powodu możliwości zastosowania na jego dostatecznie dużym obszarze eksperymentalnej pracy studentów w wielkim zespole. Jak wyżej wspomniano, bardzo „ogólnikowy” plan miejscowy tego terenu w skali 1:2000 dawał dyspozycje dla ulic najwyższych klas, wyznaczając ogromne kwartały zabudowy mieszkaniowej w perspektywie. Studenci, mając świadomość, że najważniejszą ideą współczesnej urbanistyki jest „rozwój miasta do wewnątrz”, rozumieli swoją pracę jako ćwiczenie umiejętności projektowania zespołowego na przykładowym, w tym przypadku – trudnym pod względem urzeźbienia, terenie.

Każdy kilkuosobowy (3–5 osób) zespół studentów opracowywał inny teren (o pow. od ok. 40–70 ha) i miał za zadanie połączyć go komunikacją kołową i pieszą z terenami sąsiednimi, opracowywanymi przez inne zespoły. W efekcie powstała ogromna makieta całych Jakubowic Murowanych. Projektowane osiedla miały odpowiadać współczesnym potrzebom mieszkańców miasta, ułatwiać budowanie więzi społecznych, sprostac potrzebie ekologicznych rozwiązań w urbanistyce. Zadanie projektowe pozwoliło studentom zapoznać się z projektowaniem systemu komunikacyjnego miasta: hierarchią ulic, klasami technicznymi, odległościami między skrzyżowaniami na drogach poszczególnych klas itd.

Założeniem było, aby studenci doświadczyli pracy w dużym zespole i podzespołach projektowych, przygotowującej do przyszłej współpracy z wieloma podwykonawcami i branżystami w pracowniach architektonicznych. Wybrani zostali kierownicy zespołów, którzy mieli za zadanie dopilnować spójności rozwiązań komunikacyjnych i zadbać o dopasowanie makiet.

Wystawa była okazją do omówienia projektów, ale również pretekstem do dyskusji na temat możliwości powstawania przyjaznych osiedli mieszkaniowych w Polsce – wyposażonych w usługi podstawowe, miejsca rekreacji, wypoczynku i spotkań mieszkańców. Na wernisażu studenci wysłuchali opinii zaproszonych gości, m. in. przedstawiciela znaczącego na Lubelszczyźnie dewelopera, który ocenił ich prace ze swojego punktu widzenia. Trzy zespoły otrzymały dyplomy podpisane przez władze wydziału i prezesa patronującej wystawie spółki deweloperskiej TBV, opatrzone logo TBV, Wydziału Budownictwa i Architektury PL oraz patrona medialnego – lubelskiego oddziału Gazety Wyborczej.

Studenci na początku semestru otrzymali plan pracy, który określał terminy przeglądów oraz założenia i wymogi, które musiał spełniać projekt.

1) Założeniem projektu było, aby każde osiedle zawierało przestrzeń publiczną, będącą pod względem kompozycyjnym elementem krystalizującym jego strukturę przestrzenną oraz aby każdy zespół bloków był skupiony wokół przestrzeni sąsiedzkiej przeznaczonej dla nie więcej niż 150 rodzin. Przestrzenie te miały zostać wydzielone czytelnymi granicami urbanistycznymi, sprzyjającymi identyfikacji mieszkańców poszczególnych zespołów bloków ze swoim miejscem zamieszkania.

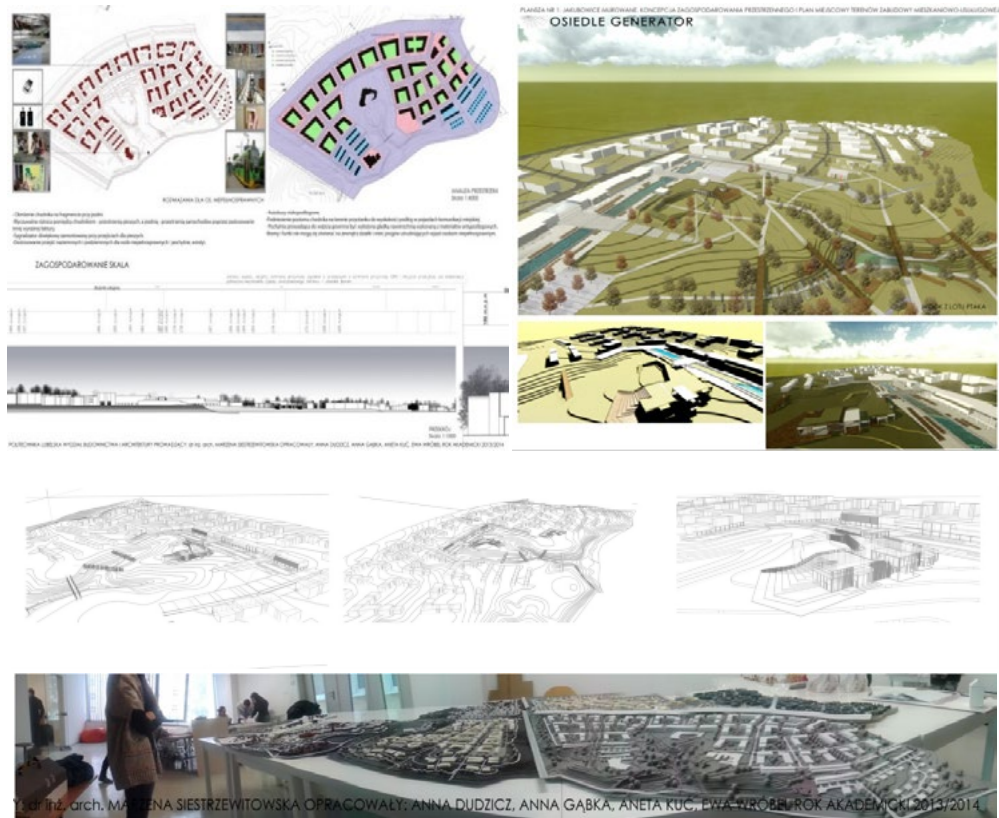


Ryc. 15., 16. Fotografie z wernisazu wystawy pt. „Przyjazne osiedle mieszkaniowe”, która odbyła się we Wschodnim Innowacyjnym Centrum Architektury w Lublinie w dn. 24.03–11.04.2014 r., fot. A. Węgrzyn  
Fig. 15., 16. Photographs from a vernissage organized during the ‘Friendly housing estates’ exhibition held at the Eastern Innovative Architecture Center, 24<sup>th</sup> March – 11<sup>th</sup> April 2014 , photograph by A. Węgrzyn

2) Następnym zadaniem było maksymalne poszanowanie rzeźby terenu (nienaruszanie skarp i podkreślenie wzniesień dominantami), ochrona wąwozów (ESOCH) przed zabudową kubaturową oraz zadbanie o inne rozwiązania ekologiczne, np. wprowadzenie jak największej powierzchni biologicznie czynnej itp.

3) Należało zaproponować szerokie spektrum usług podstawowych i rekreacyjnych. W efekcie w całych Jakubowicach Murowanych, na dziewięciu osiedlach (o liczbie mieszkańców od 3 tys. do 8. tys. każde) zaprojektowano trzy szkoły i dwie kaplice oraz centra kultury, będące dominantami architektonicznymi. W każdym osiedlu zlokalizowano przedszkole, boiska sportowe i miejsca spotkań dla młodzieży oraz wiele innych terenów rekreacyjnych i usług mogących służyć mieszkańcom.

Największe uznanie zyskała praca zespołu wyraźnie, za pomocą oryginalnych rozwiązań, wyodrębniająca przestrzeń publiczną w osiedlu oraz podkreślająca, poprzez odpowiednią sylwetę osiedla, niepowtarzalną rzeźbę terenu.



Ryc. 17. Projekt osiedla „Generator”.<sup>17</sup>  
Fig. 17. A project of a housing estate „Generator”.

## PODSUMOWANIE

Najważniejszym zadaniem przedmiotu projektowanie urbanistyczne (traktowanego trochę „po macoszemu” na studiach architektonicznych ze względu na zbyt małą liczbę godzin) jest wzbudzenie w studentach zapału do rozwiązywania problemów urbanistycznych i tworzenia nowych założeń. Projektowanie urbanistyczne musi jawić się studentom jako ważny, niezbędny element systemu planowania i gospodarki przestrzennej oraz jako wyjątkowy proces twórczy, od którego zależy jakość ludzkiej egzystencji. Mimo powagi zadań jakie stoją przed urbanistą, istotne jest, aby projektowanie urbanistyczne przynosiło też studentom radość i dobrą zabawę, czyli to, co przynosi ludziom praca w zawodzie, który się kocha.

Autorka obserwuje wielkie zaangażowanie studentów Architektury Politechniki Lubelskiej, starających się o jak najlepsze oceny i rozumiejących konkurencję w swoim przyszłym zawodzie, i wie, że na innych uczelniach zaangażowanie studentów tego kierunku jest podobne.

Ze względu na drastyczne uwarunkowania na rynku pracy, bardzo potrzebne i niezbędne jest przygotowanie studentów do pracy w zespołach. Dlatego autorka uważa, że opracowanie i udoskonalanie metod pracy zespołowej właściwych, skonkretyzowanych i ukierunkowanych

17 Zespół projektowy: A. Dudzicz, A. Gąbka, A. Kuć, E. Wróbel, fragmenty (wybrane z plansz nr 3, 5, 6) najlepszej pracy z wystawy „Przyjazne osiedle mieszkaniowe” – kopia z archiwum projektów semestralnych prowadzonego przez autorkę.

właśnie dla studentów Architektury, które pomagałyby im w odnalezieniu się na rynku pracy, jest bardzo ważnym zadaniem badawczym.

## PIŚMIENNICTWO

- Alexander Ch., 2008. *Język wzorców*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Chmielewski J. M., 2005. *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, s. 39, 43, 93–101.
- Cullen G., 2011. *Obraz miasta*, Ośrodek Brama Grodzka – Teatr NN, s. 8, 28.
- Jachowski A., Szczepański J. *Wizje Podzamcza: projekty studentów architektury PL*, internhttp://www.kurierlubelski.pl/artukul/498264,wizje-podzamcza-projekty-studentow-architektury-pl,id,t.html, stan z 03.03.2015 roku.
- Lynch K., 2011. *Obraz miasta*, Archivolta.
- Siestrzejewska M. J., 2011. *Ochrona tożsamości przestrzennej na przykładzie wybranych miast Lubelszczyzny*, Politechnika Lubelska, rozdział I: Pojęcie tożsamości przestrzennej, s. 54–59.
- Wejchert K., 1984. *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Arkady, s.33, 45, 50–54, 158.
- Aktualności Lublin z dn. 03.11.2015 roku, lublin.eu/lublin/.../projekt-rewitalizacji-doliny-bystrzycy-gotowy,8987,6..., stan z dn. 03.01.2015 roku.
- BIP, Urząd Miasta w Lublinie, ogłoszenie konkursu pt. „Projekt rewitalizacji obszaru Podzamcza w Lublinie” z dn.08.08.2011 r., bip.lublin.eu/bip/um/index.php?t=200&id=152659, stan z 03.01.2015 r.
- BIP, Urząd Miasta Lublin, ogłoszenie konkursu urbanistyczno-architektonicznego „Błonia pod Zamkiem” w Lublinie z dn.17.04.2015, bip.lublin.eu/bip/um/index.php?t=200&id=238096, stan z 03.01.2015 r.

## METHODS OF CONDUCTING CLASSES ON TOWN PLANNING DESIGN FOR THE STUDENTS OF ARCHITECTURE IN THE DEPARTMENT OF BUILDING AND ARCHITECTURE AT LUBLIN UNIVERSITY OF TECHNOLOGY

**Summary.** Current urban problems, which become topics for debate in the local media and which are chosen by students as topics for their term projects, contribute to the awareness of students of the importance and social role of their occupation. They also help to understand social, legal economical and other factors of urban planning. The exhibitions of term projects contribute to bigger involvement of students in project work. The opportunity for students to compare their work with the projects made by experienced architects is a valuable experience. It is possible when students design in the same area where urban competition is announced. A suitable choice of the elements of the project (such as drawings etc.) included in the project should focus on the emphasis on the most important contemporary ideas and rules of space creation. One of the tasks of the subject is to prepare students to work in a team in the future. It is very difficult to acquire a fair, individual evaluation of particular members of project teams. The evaluation evolves on the basis of questionnaires carried out systematically among the students at the end of the term.

**Keywords:** town planning design, methods, current urban problems, exhibition of student projects, teamwork

## O ZAGADNIENIACH RELATYWIZMU W GLOBALNEJ ARCHITEKTURZE

Aleksander Serafin

Wydział Budownictwa Architektury i Inżynierii Środowiska, Instytut  
Architektury i Urbanistyki, Politechnika Łódzka

Faculty of Civil Engineering, Architecture and Environmental Engineering, Department  
of Architecture and urban Planning, Łódź University of Technology

e-mail: aleksander.serafin@p.lodz.pl

**Streszczenie.** Tekst omawia zagadnienia relatywizmu w kontekście międzynarodowej architektury, jak również konfrontuje je z przeciwnymi tendencjami. Wybrane przykłady świadczą o tym, że tego rodzaju architektura jako wynik globalizmu przeciwstawia się tradycji. Mimo przedstawienia głównych aspektów relatywizmu, artykuł ten stanowi również prolegomenę do tendencji absolutystycznych w architekturze. Paradoksalnie absolutyzm nie zawsze narzuca architekturze styl historyzujący, lub monumentalny. Relatywizm jednak nie stanowi jednorodnego stylu i nie posiada sprecyzowanych granic. W tym świetle jakakolwiek próba całkowitej negacji tradycyjnych wartości w procesie projektowania wydaje się być skazana na niepowodzenie.

**Słowa kluczowe:** architektura, relatywizm, absolutyzm, globalizm, ekspresja, forma

### WSTĘP

Architektura poddana procesowi globalizacji konfrontuje ze sobą dwa pojęcia obecne w estetyce, jakimi są relatywizm i absolutyzm. Pierwszy z wymienionych poglądów zakłada, że nie ma porządków niosących za sobą treść absolutną. Ocena dzieła jest bowiem zawsze względna i zależna od kontekstu. Drugie z wymienionych zagadnień charakteryzuje się przyjęciem określonej prawdy estetycznej, niezależnie od tego, czy można dotrzeć do jej źródeł. Koncepcję estetyki w takim antagonistycznym ujęciu prezentował między innymi Tadeusz Pawłowski, który absolutystów przeciwstawia relatywistom, dla których przedmiot nie może samoistnie posiadać wartości estetycznej. Stwierdzenie o istnieniu takiej wartości może stanowić jedynie skrót zastępczy dla wyrażen zawierających odniesienie do „czynnika relatywizującego”, ze względu na który uznaje się ten przedmiot za wartościowy estetycznie [Pawłowski 2010]. Wykraczając poza granice dyskusji o pięknie, relatywizm jawi się jako uniwersalna etyka będąca jedną z konsekwencji unifikacji podążającej za globalizmem [Esikot 2012].

### OBIEKTYWIZM: KONTESTACJA KANONU

Globalna relatywizacja wywołuje zapotrzebowanie na obiektywizm w dziedzinie estetyki. Można przyjąć, że postawa relatywistyczna w ujęciu plastycznym wyraża się poprzez badanie zależności kształtów, barw, faktur, natomiast w szerszym ujęciu estetycznym, także dźwięków, zapachów i innych właściwości podlegających percepcji. Celem jest obiektywizowanie tychże zależności. Wprawdzie należy w tym miejscu przywołać pogląd Michała Sobeskiego który twierdził, że ufundowanie estetyki obiektywnej na zasadach czysto formalnych jest niemożliwością [Sobeski 2010]. Oczywiście staje się zatem potrzeba wprowadzenia elementów „pozawizualnych”. Dlatego też artystyczny relatywizm może koncentrować się na wzajemnych relacjach znaków, rozumianych jako skończone formy graficzne, niosące konkretną i powszechnie rozpoznawalną treść. Te wszystkie ujęcia mają jednak pewien wspólny mianownik. Zawsze odnoszą się one do wzajemnej zależności przynajmniej dwóch, choćby elementarnych zjawisk estetycznych. Podejścia te mają wpisaną w swoją naturę istotę zestawiania. Podobnie

jak relatywizm w wymiarze etycznym zakłada względność postaw i tym samym nie rozstrzyga w kwestii „dobre – złe”, lecz „inne”, tak samo w wymiarze estetycznym nie przesądza o poszczególnej formie w kategorii „pozytywna – negatywna”. Nie rozstrzyga o formie samej w sobie, gdyż nie uznaje żadnych punktów odniesienia. W kwestii architektury formalny relatywizm sprowadza się przede wszystkim do zanegowania wypracowanego przez wieki kanonu, będącego swoistym odpowiednikiem absolutu.

Reprezentujący stanowisko relatywistyczne André Breton zwracał uwagę na to, że racjonalizm absolutny pozwalał rozpatrywać jedynie zjawiska związane ściśle z doświadczeniem, natomiast w świetle racjonalizmu nieuchwytnie pozostawały cele logiczne [Breton 1976]. Relatywistyczna postawa jest również efektem filozofii pozytywnej Augusta Comte. Ta bowiem, ograniczając się do sfery rzeczywistości dostępnej dla umysłu, uznawała obiektywizm za ostateczną fazę rozwoju ludzkości, a więc etap który zastąpi fazę metafizyczną. Herbert Spencer zakładał z kolei, że zjawiska psychiczne stanowią jedno z ogniw rozwoju przyrody, dlatego też uznał, że dla umysłu nie ma form niezmiennych [Tatarkiewicz 1970]. Wszechobecna zmienność i względność odnajduje swoje uzasadnienie także w rozwoju dwudziestowiecznej nauki, przede wszystkim w postaci geometrii nieeuklidesowej i teorii względności, co skutkuje poszukiwaniami obiektywnych zasad rządzących nowoczesną sztuką [Kotula, Krakowski 1973]. Podobnie w architekturze ruch nowoczesny wykreował racjonalistyczny utylitaryzm.

Zbudowana na globalnym relatywizmie wiara w obiektywizm i możliwość zracjonalizowania wszelkich procesów społecznych i kulturowych, wydaje się z dzisiejszego punktu widzenia złudna. Stefan Müller stwierdził, że współczesna ucieczka architektów w stronę utylitaryzmu, z ostentacyjnym odcinaniem się od tradycji wynika z dezorientacji w złożonej współczesności, jak i brak punktu odniesienia, a z drugiej strony jest efektem przesylenia historyzmem. Müller pisze także w tym kontekście o widocznej potrzebie kontestacji w świadomości artystycznej, która sprawia że negacja tradycji została uznana za konieczny składnik twórczości, który legitymizuje umiejętności architektoniczne [Müller 2010]. Jeszcze silniej niż modernizm, negacja tradycji zdaje się charakteryzować poststrukturalizm. To właśnie z nim utożsamiana jest eskalacja relatywizmu [Leach, 1997]. Wprowadzie Mark Wigley inicjując dekonstruktywizm będący najpełniejszym wyrazem myśli poststrukturalistycznej w architekturze, deklarował, że nurt ten wykorzystuje słabości tradycji po to aby ją zakłócić, ale nie zniszczyć jej [Wigley 2013].

## ARCHITEKTURA RELATYWISTYCZNA

Podążająca za globalizmem potrzeba unifikacji stoi w opozycji do tradycji, która per se jest jedną z istot regionalizmu. Kontestacja architektonicznego tradycjonalizmu ma przede wszystkim charakter ekspresyjny. Ekspresja formy architektonicznej polega na podkreśleniu znaczenia siły ciężenia, lub na jej pozornej negacji [Sławińska 1997]. Ostatnie trzy dekady w globalnej architekturze udowodniły, że poststrukturalizm niejako „przelicytował” ruch nowoczesny w zakresie burzenia klasycznego ładu. Ekspresyjne i bezpośrednie zanegowanie kanonu wydaje się szczególnie widoczne w przypadku trzech obiektów. Pierwszym, zarazem najstarszym z nich, jest nadbudowa kamienicy przy wiedeńskiej Falkestrasse autorstwa Coop Himmelb[ ]au. Obiekt jest bezpośrednim przeniesieniem ekspresjonistycznej wizji na grunt realnej architektury [Serafin 2013]. Relatywistyczne idee wyraża forma, która odpowiada samorzutnym procesom ostatecznie zmierzającym w ku chaosowi. Obiekt poprzez swoją lokalizację zostaje jednoznacznie skonfrontowany z historyczną tkanką miejską. Forma tej budowli jest uwolniona z ograniczeń ortogonalnej struktury, a jej rozbitcie wprowadza w stan zaniepokojenia, ponieważ forma ta wydaje się przynależać do całej struktury będąc rodzajem narośli [Wąs 2010]. Wolf D. Prix, główny projektant zespołu odpowiadając na pytanie o filozofię twórczości Coop Himmelb[ ]au, mówi o architekturze, która przeskakuje granice tradycji architektonicznej [Prix 2005]. Biorąc więc pod uwagę kosmopolityczny charakter architektury

tej grupy projektowej, deklaracja wydaje się tym bardziej uzasadniona. Sam Prix mówi o podziale na architekturę globalną i lokalną, zaznaczając przy tym, że z artystycznego punktu widzenia nie interesuje go wymiar regionalny [Prix 2005].

Rozbudowa Muzeum Berlińskiego, dawnego budynku „Kollegienhaus”, zrealizowana w połączeniu z nowym skrzydłem budynku może być rozpatrywana jako drugie kluczowe dzieło poststrukturalizmu. Adaptacja historycznego budynku zrealizowana według projektu Daniela Libeskinda polega między innymi na ekspresyjnym zestawieniu jego elewacji z konstrukcją wsporczą dla przezroczystego zadaszania atrium. Jest to jednak przykład kompozycji określonej za pomocą ekspozycji paradoksów konstrukcyjnych. Architekt zaznacza bowiem, że „od czasu modernizmu budynki projektowane są tak, by pokazywały światu oblicza neutralne, niepodatne na ekspresję” [Libeskind 2008]. Jeszcze bardziej wyraziście architektura tego twórcy ingeruje w tkankę historyczną w przypadku dreźnieńskiego gmachu Muzeum Bundeswehry (Ryc. 1). Ekspresja projektu sprowadza się do symbolicznego „przebicia” zwartej, klasycznej kompozycji historycznej za pomocą klinowo ukształtowanej konstrukcji. Regularność masywnego murowanego obiektu zostaje zaburzona poprzez ekspresję stalowej struktury ukształtowanej na wzór kubofuturystycznej kompozycji. Omawiana twórczość z pewnością zakłóca dominację powszechnie przyjętego porządku estetycznego i kwestionując architektoniczny kanon, podważa wartości tradycyjne.

#### PRÓBY WSKAZANIA ALTERNATYWNEJ KONCEPCJI ESTETYCZNEJ

Znaczącą próbę przywrócenia architekturze wartości tradycyjnych stanowi twórczość przedstawicieli tak zwanego „nowego klasycyzmu”. Przedstawiciele tego nurtu poszukują ponadczasowego języka architektury w opozycji do ponowoczesnego relatywizmu, w którym uprawnione jest wszystko i każdy może tworzyć wedle własnych zasad [Zagąła 2013]. Klasycyzm jako styl budowania sprawdził się w różnych czasach, ponieważ był adresowany do różnych warstw społecznych i funkcjonował w społeczeństwach o bardzo różnej organizacji wewnętrznej. W świetle powyższego poglądu klasycyzm ma w sobie potencjał rozwiązania problemu nowoczesnego relatywizmu [Zagąła 2013]. Takie podejście, o ile jest zrozumiałe w określonych okolicznościach urbanistycznych, to jako kompleksowe rozwiązanie na skalę globalną wydaje się dyskusyjne, ponieważ potencjalnie hamuje rozwój nowych form w architekturze, która z natury rzeczy jest zobligowana do ich generowania. Budzi to więc wątpliwości odnoszące się do możliwości masowego wdrożenia koncepcji absolutystycznych jako takich. Karsten Harries zwraca uwagę także na to, że historycznie absolutyzm cechował ideologiczną dominację [Harries 2000], co we współczesnych społeczeństwach pluralistycznych wydaje się znacznie ograniczać jego zastosowanie.

#### EKSPRESJA: METAFIZYKA I FENOMEN

Współcześnie dostrzegalna jest potrzeba wytypowania architektury, która byłaby zdolna symbolicznie podjąć polemikę z relatywizmem i w wyrafinowany sposób świadomie nawiązać do fundamentów cywilizacji zachodniej. Pewne możliwości w tym zakresie można dostrzec w tradycji ekspresjonistycznej. Pomimo, że ekspresjonizm nie jest zjawiskiem zwartym [Willet 1976], to utożsamiane z nim pojęcia intuicji i duchowości nadają mu w pewnej mierze wymiar absolutystyczny. Z punktu widzenia historii kultury jest to nurt, który w czasach rozkwitu zrywającej z przeszłością awangardy, jako jedyny sięgnął do konwencji północnoeuropejskiego gotyku. Twórcy podążający za myślą Wilhelma Worringera właśnie w średniowieczu dostrzegli źródła nowoczesnej kultury europejskiej. Aby dotrzeć do istoty architektonicznej ekspresji, należałoby przywołać intuicjonizm Henriego Bergsona i antypozytywizm Benedetto Croce. Obydwie szkoły filozoficzne obsadzają w szczególnej roli twórcę, który z założenia jest obdarzony większą intuicją, niż potencjalny odbiorca jego dzieła.



Absolutystyczne poszukiwania twórcze mogą opierać się też na fenomenie, co wiąże się z zagadnieniami fenomenalizmu i fenomenologii. Przedstawiciele futuryzmu zajmowali w tej materii stanowisko umiarkowane twierdząc, że celem twórcy jest uchwycenie plastycznego stosunku zachodzącego pomiędzy wiedzą przedmiocie, a fenomenem tego przedmiotu [Boccioni 1988]. Postawa bardziej radykalna pozwoli założyć, że udostępnione przez rzeczywistość gotowe układy doznań zmysłowych i emocjonalnych, można wobec przywołanych wcześniej nauk potraktować wręcz jako punkt wyjścia dla dzieła. Nauki Edmunda Husserla, którego z pewnością można nazwać założycielem ruchu fenomenologicznego, nadają natomiast wysoką rangę intencjonalności. Ukonstytuowanie fenomenologicznego pojęcia przestrzeni, poprzez promocję twórczości architektonicznej opartej na wielozmysłowości, kultura współczesnego zachodu zawdzięcza myślicielom takim jak Maurice Merleau-Ponty głoszący, że percepcja architektury jest wielozmysłowa i dokonuje się za pośrednictwem całego ciała [Merleau-Ponty 2001]. Negacja tradycji okulocentrycznej umacnia znaczenie ekspresjonizmu. Juhani Pallasmaa twierdzi, że ekspresja artystyczna dotyczy przedwerbalnych znaczeń, które są przez człowieka bezpośrednio przyswajane, a następnie przeżywane, a nie przetwarzane za pośrednictwem intelektu [Pallasmaa 2012]. O takiej też architekturze mówi Dominique Perrault, autor kompleksu budynków Biblioteki Narodowej w Paryżu, określając swoją twórczość jako taką, która trafia do mózgu nie przechodząc przez intelekt [Perrault 2003]. Wpisuje się to w myśl Juhaniego Pallasmaa'y, który zaznacza, że artystyczne zrozumienie bierze się z samej obecności w świecie i obcowania z nim, a doświadczenia te nie powinny podlegać wtórnemu przetworzeniu intelektualnemu [Pallasmaa 2012]. Architektura w „fazie antyracjonalistycznej” jest reprezentowana także przez Stevena Holla, który uważa że funkcjonalne kwestie architektury są „fizyką”, która wymaga opozycji w postaci „metafizyki” [Holl 2013]. Charakterystyczne wielkomięskie przestrzenie publiczne projektowane przez Holla z założenia, nie wpisują się jednak w architekturę fenomenu tak sprawnie, jak bardziej kameralne realizacje Petera Zumthora. Te bowiem zdają się, przynajmniej w sferze ideowej, najsilniej koncentrować na „genius loci” i tym samym sprawnie operować ekspresją – doznaniem przestrzeni.

Transcendentalna twórczość, odwołująca się do metafizyki oraz fenomenów, zdaje się wykazywać pewnego rodzaju przewagę w stosunku do relatywizmu kosmopolitycznej architektury. Problem polega jednak na tym, że o ile konceptualnie odwołuje się ona do ugruntowanych kulturowo wartości, to sama jej forma nie może wzbić się ponad modernistyczną konwencję formy.

## PODSUMOWANIE

Problematyka relatywizmu w architekturze naturalnie odwołuje się do konfrontacji poglądów postępowych z tradycyjnymi. obrońcy ujęcia konserwatywnego zakładają, że upodobania dla architektury są stałe i nie ulegają zmianom pod wpływem zewnętrznych warunków, natomiast nowatorzy postrzegają je jako relatywne i zmienne [Sławińska 1997]. Należy więc przyjąć, że podział na wpływy absolutystyczne i relatywistyczne w architekturze nie jest dychotomiczny.

Rozważania nad współczesnymi tendencjami skłania też do stwierdzenia, że sam relatywizm w architekturze nie jest zjawiskiem komplementarnym. Zaprojektowana forma zawsze ostatecznie choćby w swej najmniejszej części opiera się na fenomenie pojedynczego kształtu. Tym samym w ostatecznym odniesieniu, relatywizm estetyczny spotka się z koniecznością sprecyzowania „formy pierwszej”, a więc takiej, która nie uzyskała wartości poprzez zestawienie jej z inną. W rezultacie próba podważenia znaczenia ekspresji fenomenu w procesie kreowania formy plastycznej i architektonicznej wydaje się być skazana na niepowodzenie. Przedstawiona prolegomena do tendencji absolutystycznych pozwala z kolei stwierdzić, że absolutyzm przekładający się na formę nie ponosi wyłącznej odpowiedzialności za monumentalizm i nie musi mieć wydzźwięku historycznego. Rozstrzygające w przedmiotowej kwestii

może okazać się stanowisko Stefana Müllera, który twierdzi, że „antagonistyczny dualizm w architekturze współczesnej, z jednej strony szukający oparcia w tworzeniu prywatnego języka, jednostkowego stylu, który będzie tym lepszy, im wyraźniej będzie się odcinać od pozostałych i poprzedzających dzieł, z drugiej zaś – szukający oparcia w racjonalistycznych i technologicznych przesłankach, może i powinien znaleźć rozwiązanie w twórczym sięgnięciu do tradycji, będącej zawsze aktem wiary w istnienie natury ludzkiej i przeciwstawieniem się czystemu historycyzmowi” [Müller 2010]. Wydaje się więc, że kreowanie w architekturze rozwiązań alternatywnych wobec dominującego relatywizmu należy w większym stopniu skoncentrować na fenomenologicznej próbie dotarcia do istoty natury, a w mniejszym stopniu opierać na konfrontacji tradycji z nowoczesnością. W tym względzie ekspresja zdaje się być ważnym elementem określającym nowoczesną kompozycję architektoniczną.



Ryc. 1. Daniel Libeskind, Muzeum Bundeswehry, Drezno, Niemcy – Źródło: Aleksander Serafin  
Fig. 1. Daniel Libeskind, Bundeswehr Museum, Dresden, Germany – Source: Aleksander Serafin

## PIŚMIENNICTWO

- Boccioni U., 1988. *Malarstwo i rzeźba futuryzmu (in English)*, Futuryzm, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa, s. 312–321.
- Breton A., 1976. *Manifest surrealizmu (in French)*, Surrealizm. Teoria i praktyka literacka. Antologia, Czytelnik, Warszawa, s. 55–102.
- Esikot I. F., 2012. *Globalization versus relativism: the imperative of a universal ethics*, Journal of Politics and Law, 5 (4), s. 129–135.
- Harries K., 2000. *The ethical function of architecture*, MIT Press Cambridge.
- Holl S., 2013. *Zakotwiczenie (in English)*, Teorie i manifesty architektury współczesnej, Grupa Sztuka Architektury, Warszawa, s. 132–134.
- Kotula A., Krakowski P., 1973. *Sztuka abstrakcyjna*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe Warszawa.
- Leach N., 1997: *Poststructuralism*, Rethinking architecture, A reader in cultural theory, Routledge, London – New York, s. 266–368.
- Libeskind D., 2008. *Przełom. Przygody w życiu i architekturze (in English)*, Wydawnictwa Naukowo Techniczne Warszawa.
- Merleau-Ponty M., 2001. *Fenomenologia percepcji (in French)*, Aethesia, Warszawa.
- Müller S. J., 2010. *Wymurzenia, czyli nic*, Muzeum Architektury we Wrocławiu, Wrocław.
- Pallasmaa J., 2012. *Oczy skóry (in English)*, Instytut Architektury, Kraków.
- Pawłowski T., 2006. *Relatywizm i uniwersalizm*, Tadeusz Pawłowski: wybór pism estetycznych, Universitas, Kraków, s. 169–197.
- Perrault D. 2003. *Na nowy wiek*, Architektura-murator, 4, s. 22–31.
- Prix W. D., 2005. *Baroque Himmelb(l)au. Wolf D. Prix in conversation with René Erven and Bärbel van Zanten | (in German)*, Get off of my cloud: Wolf D. Prix Coop Himmelb(l)au texts 1968/2005, Hatje Cantz, Stuttgart, Germany, s. 326–329.
- Serafin A., 2013. *Abstrakcyjna kompozycja przestrzenna wobec autonomii formy architektonicznej, Definiowanie przestrzeni architektonicznej. Zapis przestrzeni architektonicznej*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, s. 499–504.
- Sławińska J., 1997. *Ekspresja sił w nowoczesnej architekturze*, Arkady, Warszawa.
- Sobeski M., 2010. *Estetyka obiektywna*, Michał Sobeski: wybór pism estetycznych, Universitas, Kraków, s. 30–47.
- Tatarkiewicz W., 1970. *Historia filozofii. Tom III: Filozofia XIX wieku i współczesna*, PWN, Warszawa.
- Wąs C., 2010. *W stronę dekonstrukcji w architekturze*, Quart., 3(17), s. 3–17.
- Wigley M., 2013. *Architektura dekonstrukcji (in English)*, Teorie i manifesty architektury współczesnej, Grupa Sztuka Architektury, Warszawa, s. 327–328.
- Willett J., 1976. *Ekspresjonizm (in English)*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa.
- Zagąła A., 2013. *Arystotelesowskie i religijne źródła Nowego Klasycyzmu w architekturze współczesnej*, Wydawnictwo Politechniki Łódzkiej, Łódź.

## ISSUES OF RELATIVISM IN THE GLOBAL ARCHITECTURE

**Abstract:** This paper discusses the issues of relativism towards the international architecture but it also confronts them with the opposing ideas. Some examples prove that this sort of architecture as the result of globalism is against the tradition. Despite the presentation of the main aspects of relativism, this article contains the preface to absolutism tendency in architecture. Paradoxically the absolutism of a form does not always mean the neo historical and monumental style. However the relativism is non homogenous style and it has no clear logical limits. Moreover the negation of the traditional values during the design process seems to be doomed to fail.

**Key words:** architecture, relativism, absolutism, globalism, expression, form

## CZTERY OBIEKTY REPREZENTUJĄCE DWA KIERUNKI SPOJRZENIE NA ARCHITEKTURĘ POLSKĄ XXI WIEKU

Hubert Trammer

Katedra Architektury Urbanistyki i Planowania Przestrzennego, Wydział  
Budownictwa i Architektury, Politechnika Lubelska

Chair of Architecture, Urban Design and Spatial Planning Faculty of Civil  
Engineering and Architecture, Lublin University of Technology

e-mail: hubertrammer@wp.pl, h.trammer@pollub.pl

**Streszczenie.** W niniejszej publikacji cztery dzieła architektury powstałe w Polsce w XXI wieku zostały zestawione parami w dwa kierunki w architekturze dobrane pod kątem zbiorów łączących je cech. Główny temat publikacji uzupełniają wstępne rozważania na temat możliwych pól analizy architektury powstającej w Polsce w XXI wieku.

**Słowa kluczowe:** architektura polska, architektura XXI wieku, architektura współczesna, Filharmonia Szczecińska, Cricoteka, Gdański Teatr Szekspirowski, Klasztor Franciszkanów w Tychach, Estudio Barozzi Veiga, Renato Rizzi, Stanisław Niemczyk

W maju 2015 roku, oddany do użytku w poprzednim roku, gmach Filharmonii Szczecińskiej im. Mieczysława Karłowicza został uhonorowany Nagrodą Unii Europejskiej im. Miesa van der Rohe dla współczesnej architektury. To prestiżowe wyróżnienie można uznać za dowód dobrej kondycji architektury w Polsce, a także za podkreślenie kilku mających w niej miejsce w początkach XXI wieku zjawisk. Po pierwsze powstawania w dużej ilości obiektów kultury. Po drugie dużego znaczenia środków finansowych Unii Europejskiej dla powstających w Polsce inwestycji. Po trzecie dużego wzrostu zainteresowania architekturą w Polsce, a także wzrostu zainteresowania polską architekturą za granicą. Po czwarte zwiększenia liczby obiektów realizowanych w wyniku konkursów architektonicznych – przy tym jest to wzrost wynikający przede wszystkim ze wzrostu ilości nowych inwestycji, a w mniejszym stopniu z poprawy proporcji obiektów wznoszonych w konsekwencji konkursów do budowanych przez architektów uzyskujących zlecenie w inny sposób. Wreszcie, po piąte, za podkreślenie większego niż w poprzednich dziesięcioleciach otwarcia Polski na działalność architektów z innych krajów. Otwarcie mającego w Polsce wielowiekową tradycję. Zjawisk charakterystycznych dla polskiej architektury początku XXI wieku jest naturalnie więcej. Przy tym zjawiska wymienione wyżej, które można określić jako dotyczące zewnętrznego wymiaru architektury nie mają bezpośredniego związku ze sposobami kształtowania poszczególnych dzieł architektury.

Duża ilość powstającej obecnie w Polsce interesującej architektury stanowi dobry pretekst do różnego rodzaju rozważań. Można na wiele sposobów analizować jej jakość. Warto także zastanawiać się także nad tym na ile nowe inwestycje świadczą o rozwoju, a na ile są sztucznie kreowanymi jego symbolami, w rzeczywistości zaś przez generowane przez nie koszty utrzymania mogą przyczynić się do powstania kryzysu. Ważną kwestią jest refleksja nad tym jakie inwestycje powstają w bardzo dużych ilościach, a jakie w ilościach śladowych, a także tym jakie dziedziny ulegają wręcz regresowi. Polska w szybkim tempie nadrabia zaległości w budowie obiektów kultury, urządzeniu przestrzeni publicznych w mniejszych i większych miejscowościach, czy remontach i rozbudowie infrastruktury komunikacyjnej. Inwestycje w tym ostatnim zakresie mogą budzić wątpliwość czy nie są prowadzone ponad stan. Argumentem na rzecz tej tezy może być zestawienie faktu, iż łączna długość autostrad i dróg ekspresowych w Polsce wzrosła w latach 2003–2015 z 631 do 3391 kilometrów, z tym iż, dużo

bogatsza od Polski, Wielka Brytania posiada 3674 kilometry takich dróg, a w najbliższych latach ich długość w Polsce ma ulec podwojeniu. Jednocześnie zamykane jest wiele lokalnych szkół, czy ograniczana komunikacja publiczna na terenach położonych poza największymi metropoliami i głównymi szlakami drogowymi i kolejowymi. Dużym problemem jest regres w budownictwie mieszkaniowym, zwłaszcza przeznaczonym dla ludzi mniej zamożnych. Pomimo dużych potrzeb liczba mieszkań powstających rocznie wciąż jest wyraźnie mniejsza niż za czasów ustroju komunistycznego. Rozważać można, zwłaszcza w kontekście dużej ilości powstających w Polsce dzieł architektów z zagranicy, także to na ile mamy do czynienia z polską architekturą, a na ile z powstającą na terenie Polski architekturą globalną.

Oprócz zaznaczonych powyżej ważnych kwestii społecznych, politycznych, ekonomicznych i kulturowych związanych z architekturą interesującym polem analiz mogą być kwestie, które można określić jako wewnątrz architektoniczne, czyli dotyczące kształtu architektury jako takiej. Architektura powstająca w Polsce od początku XXI wieku stanowi dobry materiał na szereg poświęconych temu tematowi obszernych, przekrojowych monografii. Niniejszy artykuł stanowi niewielki przyczynek do takich rozważań. Tematem są kierunki w architekturze. Punktem wyjścia do rozważań gmach Filharmonii Szczecińskiej im. Mieczysława Karłowicza i analiza wybranych zastosowanych w nim rozwiązań mogących być uznane za cechy określonego kierunku w architekturze. Dalej pokazany zostanie kolejny przykład, który można zaliczyć do kierunku wyznaczonego w oparciu o analizę gmachu Filharmonii Szczecińskiej, a następnie kolejne dwa przykłady, które można uznać za przykłady innego kierunku. Także określonego w oparciu o cechy jakie te przykłady posiadają. Tak więc artykuł ten stanowi opracowanie mocno fragmentaryczne i wycinkowe.



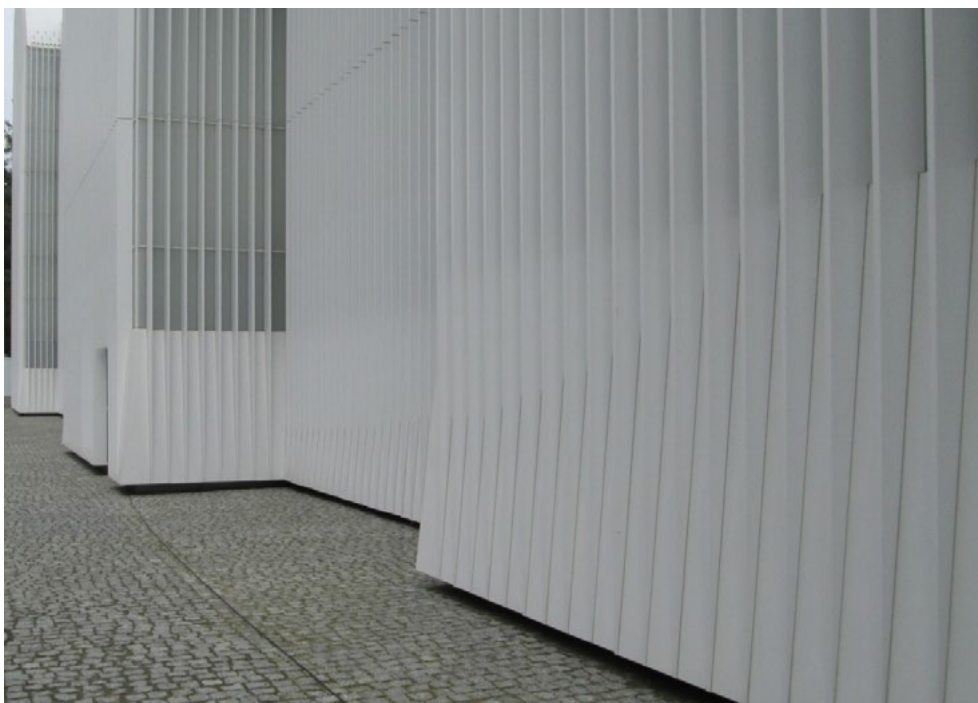
Ryc. 1. Gmach Filharmonii Szczecińskiej im. Mieczysława Karłowicza. Widok z wieży katedry. Z prawej strony widoczny fragment budynku komendy policji. Źródło: fot. H. Trammer, 21 września 2014 r.  
Fig. 1. Szczecin Philharmonic. View from the tower of the cathedral church. On the right hand side part of the police headquarters building. Source: phot. Hubert Trammer, September 21st, 2014

Powstanie gmachu Filharmonii Szczecińskiej jest konsekwencją wygrania konkursu architektonicznego przez działającą w Barcelonie pracownię Estudio Barozzi Veiga, którą prowadzą architekci Fabrizio Barozzi (Włoch) i Alberto Veiga (Hiszpan), ale pracują w niej architekci z różnych krajów. W tym, uczestnicząca w projekcie Filharmonii Szczecińskiej

od samego początku (od znalezienia informacji o konkursie) Polka – Agnieszka Samsel. Na etapie projektów pokonkursowych i budowy w pracy nad powstaniem obiektu filharmonii pracowali także architekci ze szczecińskiej pracowni Studio A4.

Patrząc na sposób kształtowania architektury gmachu Filharmonii Szczecińskiej (Ryc. 1–2), wśród charakterystycznych cech można wyróżnić:

- ekspresyjną i łatwo zapamiętywalną formę zewnętrzną, dającą się przedstawić w sposób dający wrażenie całości, za pomocą jednej fotografii
- inspirację formami z przeszłości nie związanymi bezpośrednio z miejscem w którym obiekt się znajduje
- dialog formalny nowej architekturą z sąsiadującą z nią starą zabudową oparty na tworzeniu czytelnych relacji, jednakże bez powielania form starej architektury
- ujednoczenie wyrazu fasad za pomocą konsekwentnie przyjętego sposobu wykończenia sprawiającego iż wykończenie fasad przypomina opakowanie budynku, są one konsekwentnie ukształtowane jako powłoki obejmująca całość poprzez ich jednolite wykończenie elewacji w sposób zapewniający przepuszczanie światła, ale zacierający podział elewacji na części przeziernie i nieprzeziernie
- ukształtowanie bryły nowej architektury w sposób zwarty
- wykończenie powierzchni obiektu lekkimi materiałami wykończeniowymi nie odrywającymi roli konstrukcyjnej
- zastosowanie konstrukcji szkieletowej i ukrycie jej wewnątrz obiektu tak, iż nie wpływa ona zewnętrzny wyraz jego architektury



Ryc. 2. Gmach Filharmonii Szczecińskiej im. Mieczysława Karłowicza.

Fragment elewacji. Źródło: fot. H. Trammer, 21 września 2014 r.

Fig. 2. Szczecin Philharmonic. Part of the facade. Source: phot. Hubert Trammer, September 21<sup>st</sup>, 2014

Te same cechy posiada nowo wzniesiona część siedziby Muzeum Tadeusza Kantora i Ośrodka Dokumentacji Sztuki Tadeusza Kantora Cricoteka w Krakowie (Ryc. 3–4.). W przypadku Filharmonii Szczecińskiej formami z przeszłości stanowiącymi źródło inspiracji była

zabudowa typowa dla miast hanzeatyckich, zaś w przypadku Cricoteki rysunek Tadeusza Kantora Człowiek niosący na plecach stół.

Cricoteka jest dziełem wyłącznie polskich twórców – konsorcjum pracowni nsMoon Studio – architekci Sławomir Zieliński, Piotr Nawara i Agnieszka Szultk i Wizja – architekt Stanisław Deńko, oraz współpracujących z nimi innych architektów, konstruktorów Czesława Hodurka i Andrzeja Sobonia, a także innych specjalistów. Koncepcja tych autorów, będąca podstawą zlecenia im dalszych opracowań i prac nad realizacją obiektu, a także podstawą finalnego kształtu obiektu została wybrana w konkursie, w którym uczestniczyli architekci z różnych krajów.

Zespół wymienionych wyżej cech nadaje obu obiektom wyrazisty charakter i sprawia, iż pomimo braku bezpośredniego podobieństwa wizualnego można je uznać za należące do jednego kierunku w architekturze. Są też inne obiekty, które w mniejszym lub większym stopniu się w ten kierunek wpisują.



Ryc. 3. Siedziba Muzeum Tadeusza Kantora i Ośrodka Dokumentacji Sztuki Tadeusza Kantora Cricoteka w Krakowie. Wiodczą relacją nowej części z dawnym budynkiem elektrowni. Źródło: fot. H. Trammer, 20 września 2014 r.

Fig. 3. Seat of the Tadeusz Kantor Museum and the Centre for the Documentation of the Art of Tadeusz Kantor Cricoteka in Cracow. One can trace the relation between the new part and the old building of the formr power station. Source: phot. Hubert Trammer, September 20<sup>th</sup>, 2014



Ryc. 4. Siedziba Muzeum Tadeusza Kantora i Ośrodka Dokumentacji Sztuki Tadeusza Kantora Cricoteka w Krakowie. Widok z drugiej strony Wisły. Źródło: fot. H. Trammer, 20 września 2014 r.  
 Fig. 4. Seat of the Tadeusz Kantor Museum and the Centre for the Documentation of the Art of Tadeusz Kantor Cricoteka in Cracow. View from the other side of the Vistula River. Source: phot. Hubert Trammer, September 20<sup>th</sup>, 2014

Kolejnym przykładem pary obiektów, które można uznać za reprezentujące wspólny kierunek w architekturze są Gdański Teatr Szekspirowski (Ryc. 5–9) oddany do użytku, tak samo jak Filharmonia Szczecińska, w 2014, oraz Klasztor Franciszkanów w Tychach (Ryc. 10–12), powstający od 2000 roku i wciąż będący w budowie. Architektem Gdańskiego Teatru Szekspirowskiego jest pracujący w Wenecji Renato Rizzi, który pracował nad projektem i realizacją wspólnie z włoską grupą projektową A.T.I., oraz pracownią Q-ARCH z Krakowa. Projekt Renato Rizziego został wybrany w międzynarodowym konkursie rozstrzygniętym w 2008 roku.

Architektem Klasztoru Franciszkanów w Tychach jest Stanisław Niemczyk, mieszkający i prowadzący swą pracownię w odległości kilkuset metrów od klasztoru. Franciszkanie zwrócili się do Stanisława Niemczyka bezpośrednio, zaś podstawowym kryterium wyboru była dla nich bliskość jego miejsca zamieszkania. Niemczyk na budowie jest niemal codziennie, jak sam mawia, nie składa wizyt na budowie, lecz jest tam stale.

Tak więc pod względem relacji architekta z miejscem budowy mamy między tymi dwoma obiektami istotną różnicę. Renato Rizzi jako architekt Gdańskiego Teatru Szekspirowskiego stanowi przykład relacji, jeśli nie globalnych to co najmniej, kontynentalnych. Stanisław Niemczyk, jako architekt Klasztoru Franciszkanów w Tychach, stanowi przykład relacji lokalnych.

Jednocześnie jednak oba obiekty posiadają wiele cech pozwalających na stwierdzenie, iż reprezentują wspólny kierunek w architekturze. Do cech tych należą:

- forma złożona, którą trudno odebrać bez doświadczenia przebywania w niej



- nawiązanie do starej architektury z wytworzeniem nowych form, ale tak ukształtowanych, iż duża część odbiorców może uznać obiekt za pochodzący z dawnych wieków
- kształtowanie fasad w sposób złożony z wyraźnym wyodrębnieniem części składowych budynku i nadaniem ważnej roli otworom i ich obramieniom
- ukształtowanie obiektu nie jako jednolitej bryły, lecz złożonego układu przestrzeni i elementów w sposób czyniący z obiektu rodzaj miniaturowego założenia urbanistycznego
- wykończenie powierzchni masywnymi materiałami wykończeniowymi stanowiącymi integralną część jego konstrukcji
- włączenie zastosowanych rozwiązań konstrukcyjnych do kształtowania zewnętrznego wyrazu architektury obiektu

W zastosowany w artykule sposób można tworzyć kolejne kierunki. Można także znaleźć więcej przykładów architektury odpowiadającej zarysowanym tu dwóm kierunkom. Oczywiście im więcej przykładów będziemy chcieli znaleźć tym trudniej będzie nam znaleźć takie które będą posiadały wszystkie wymienione cechy. Jednakże brak spełnienia którejs z cech nie musi od razu wykluczać mieszczącego się w kierunku. Bowiem poszczególne dzieła mogą być przykładami określonego kierunku w jego mniej lub bardziej czystej postaci.



Ryc. 5. Gdański Teatr Szekspirowski. Widok z zewnątrz z północnego zachodu. Źródło: fot. H. Trammer, 26 lipca 2015 r.

Fig. 5. Gdansk Shakespeare Theatre. View from outside from the northwest side. Source: phot. Hubert Trammer, July 26<sup>th</sup>, 2015



Ryc. 6 i 7. Gdański Teatr Szekspirowski. Widok z góry na część spośród dziedzińców obiektu. Źródło: fot. H. Trammer, 26 lipca 2015 r.

Fig. 6. & 7. Gdansk Shakespeare Theatre. View from the top to some of the courtyards of the building. Source: phot. Hubert Trammer, July 26<sup>th</sup>, 2015



Ryc. 8. Gdański Teatr Szekspirowski. Widok wewnątrz jednego z dziedzińców.

Źródło: fot. H. Trammer, 1 października 2014 r.

Fig.8. Gdansk Shakespeare Theatre. Detail of the elevation inside the courtyard with window flaming. Source: phot. Hubert Trammer, October 1<sup>st</sup>, 2014



Ryc. 9. Gdański Teatr Szekspirowski. Detal elewacji wewnątrz dziedzińca z obramieniem okna. Źródło: fot. H. Trammer, 26 lipca 2015 r.

Fig. 9. Gdansk Shakespeare Theatre. Detail of the elevation inside the courtyard with window flaming. Source: phot. Hubert Trammer, July 26<sup>th</sup>, 2015



Ryc. 10. Klasztor Franciszkanów w Tychach. Przypominająca uliczkę średniowiecznego miasta przestrzeń na terenie klasztoru. Źródło: fot. H. Trammer, wrzesień 2005 r.

Fig. 10. Franciscan Monastery in Tychy. The space inside the monastery which looks similarly to the lane of the medieval town. Source: phot. Hubert Trammer, September, 2005



Ryc. 11. i 12. Klasztor Franciszkanów w Tychach. Widoki z przestrzeni przylegających ulic. Źródło: fot. H. Trammer, 1 sierpnia 2009 r.  
Fig. 11. & 12. Franciscan Monastery in Tychy. View from the space of the surrounding street. Source: phot. Hubert Trammer, August 1<sup>st</sup>, 2009

## PIŚMIENNICTWO

- Boguszewicz P., Jabłoński A., Mikulski A., 2002, *Stanisław Niemczyk. Krajobraz pierwotny* (wywiad ze Stanisławem Niemczykiem), *Architektura & Biznes*, 12/2002.
- Deńko S., 2014, *Kontynuacja wizji Tadeusza Kantora*, *Architektura-murator*, 10/2014.
- Niemczyk S., 2008, *Kościół i klasztor św. Franciszka i św. Klary w Tychach*, *Archivolta*, 2 (38)/ 2008.
- Skolimowska A., 2015, *Nagroda Unii Europejskiej dla Filharmonii*, *Architektura-murator*, 7/2015.
- Żylski T., 2014, *Historia teatru*, *Architektura-murator*, 11/2014.

FOUR EXAMPLES WHICH REPRESENT TWO DIRECTIONS GLIMPSES  
OF POLISH ARCHITECTURE OF THE 21<sup>ST</sup> CENTURY

**Abstract.** This publication presents four works of architecture built in Poland in the 21st century. The four works are grouped in two pairs composed on the base of groups of characteristics which can be regarded as creating together the directions of architecture. Main subject of publication is supplemented by preliminary considerations on possible fields of analysis of architecture built in Poland in the 21st century.

**Keywords:** polish architecture, Architecture of the 21st century, contemporary architecture, Szczecin Philharmonic, Cricoteka, Gdansk Shakespeare Theatre, architektura polska, architektura XXI wieku, architektura współczesna, Filharmonia Szczecińska, Cricoteka, Gdański Teatr Szekspirowski, Klasztor Franciszkanów w Tychach, Estudio Barozzi Veiga, Renato Rizzi, Stanisław Niemczyk

# TESTING HABITABILITY FOR SUSTAINABLE BUILDING DESIGN

Rolando-Arturo Cubillos-González

Catholic University of Colombia

e-mail: racubillos@ucatolica.edu.co

**Abstract:** This paper studied the concept of the habitability of buildings as a sustainability factor in the living environment, particularly in the city of Bogotá. The habitability factor stems from the relationship between human beings, the cultural dimension and the environment. Thus, we can say that the habitability factor is an important element in the building design process. Currently in Bogotá there are buildings that do not meet the requirements of the population. In Bogotá only 40% of buildings are of a good quality and a great number of newly produced buildings have made for lower quality living spaces. Consequently, it is important to give an adequate response to these kinds of demands. For these reasons, this study created a model to evaluate the habitability factor of buildings. This model gives some guidelines for designing sustainable buildings and implementing strategies to design a better urban habitat. Finally, the Habitability model was tested as a pilot in the Primero de Mayo neighbourhood, which is located in the fourth district of Bogotá. The neighbourhood was classified as a cultural heritage site by city hall.

**Key words:** building design, Sustainable buildings, Sustainable Models, habitability, Sustainability.

## INTRODUCTION

This paper studied the concept of the habitability of buildings as a sustainability factor in the living environment. For example, in Bogotá (Colombia) 70% of buildings are residential (Escallón-Gartner & Villate-Matiz, 2013, p. 251). Only 40% of these buildings are of a good quality. Also, the growing population of Bogotá creates a greater demand for resources and energy. Furthermore, a great number of constructed buildings in Bogotá have been made for lower quality living spaces. Therefore the habitability factor is an important element in the building design process (Edwards, 2005).

Consequently, living conditions in the city of Bogotá need to change (Arévalo, 2014). Therefore, design strategies which make buildings sustainable in the long term should be generated (Ozuna & Rivera, 2012). Finally, this paper proposes a Model of Habitability that evaluates the habitability factor of buildings. This model was applied in the Primero de Mayo neighborhood as a pilot to test the Habitability factor.

This neighborhood is located in the fourth district of Bogotá and it was classified as a cultural heritage site of the city. However, it is currently undergoing a series of transformations that may affect its habitability in the future. The objective of this paper is to give some guidelines for the building designs process. This paper will now explain the concept of habitability and and show the application of the model in the Primero the Mayo neighborhood.

## 1. THE CONCEPT OF HABITABILITY

The concept of habitability is usually understood as an environment's potential to support life of any kind. The concept of habitability is a sustainability factor in the human environment and in the relationship between the social dimension and environmental dimension (Brundtland, 1987, p. 37). In brief, economic, environmental and social dimensions must be considered together to fully assess sustainability (Sikdar, 2003). For example, the new Construction Code of Bogotá (Secretaría-de-Planeación-Distrital, 2015) gave different solutions to the quality of habitability in the city. One of these recommendations was to update the building laws of the city.

As a result, the Mayor of Bogotá has integrated the topic of habitability as a sustainability factor into the city's policies. Unfortunately, the user's spatial adaptation needs were not included in the laws. More than ever, flexibility is a necessary condition to understand the concept of habitability, since the construction of new buildings can only be successfully achieved through change and transformation. It is essential to include this variable in the sustainable design process. Thus, the identification of flexibility and social patterns is fundamental in achieving the above.

### 1.1. FLEXIBILITY

Flexibility is a variable of the regulation of the human environment, because it is the factor which makes change possible. As well as being a necessity, flexibility prevents the collapse of an environment. Five factors were identified: identity, appropriation, necessity, increases in the number of residents and renovation (Cubillos González, 2006, p. 132). For example, the production of buildings in Bogotá does not adequately satisfy the needs of its users. This problem is more visible with residential buildings. These types of buildings present spatial problems, as they are not able to adequately provide the adaptations sought by their users.

These transformations occur because the users seek flexibility. The current response by the constructors is to mass produce housing units which do not take this necessity into account. To understand buildings as a process implies seeing them as part of a concept of habitability and flexibility. To summarize, the habitability factor is a design problem as much as it is a sustainable design problem (Mahdavi, 1998, p. 26). To sum up, if flexibility is a necessary condition for building design in Bogotá, then flexibility must be assessed in the habitability of buildings.

### 1.2. SOCIAL PATTERNS

In our environment, social patterns are evidence of people's ability to adapt to different contexts. People interact with their surroundings, recognizing those types of buildings which respond to their own process of adaptation. Therefore flexibility and social patterns are identified as inter-related elements in recognizing the need for building flexibility (Cubillos González, 2010, p. 132).

The consequence of this is a characterized process which has levels of choices with different possible outcomes. To illustrate this, a certain decision making process is required when arranging different objects in positions according to the desired environment. That is to say, this equates to a hierarchy of control consisting of patterns, and all of these elements constitute a biological analogy. It can be called patterns of control (Cubillos González, 2010, p. 128). In summary, social pattern recognition is a tool used to identify habitability variables. The social patterns allow for the evaluation of the social impact of buildings.

## 2. MODEL OF HABITABILITY

There are two elements that structure the habitability model these are the quality of buildings and the quality of life. Now it will go to explain both concepts.

### 2.1 QUALITY OF BUILDINGS

Today, it is common for buildings to be inadequately designed, causing Sick Building Syndrome (SBS) for the users. This syndrome is a result of poor material selection and low controls of water and air contamination (Kannamma & Meenatchi, 2014). For that reason it is important to study the concept of habitability, because this concept is an important variable in the design process. Also, the habitability factor identifies other variables, for example, physical



variables such as comfort, health, satisfaction, etc. All these variables are directly related to the design process. The quality of the built environment has significant implications for people's health (Mahdavi, 1998, p. 23).

The main function of architecture is supplying adequate spatial conditions (Calsa-Tres, Arcas-Abella, Cuchi, & Altés-Arlandis, 2009, p. 411). Therefore, the quality of buildings is an important element in the evaluation of habitability. The Indicators of Materials are used to analyse the Life Cycle. With these data, buildings have Material elements to respond to the environment. Technology Analysis is used to design responses to extreme changes in the environment, and to better integrate control systems to prevent failures that result in disruptions to environmental behaviour.

## 2.2. QUALITY OF LIFE

Quality of life is social organization comprised of most of the individuals that form it, in a continuous process based on the ability to obtain resources from the environment (Calsa-Tres, et al., 2009, p. 410). For that reason, it is important to study the concept of quality of life, because this concept is a variable in the design process.

This means that the habitability factor has the skill to resist changes without significantly affecting the environment or the buildings' structure. Therefore, a study of the habitability of buildings is necessary because the construction industry in Bogotá needs to design tools to create strategies that lead to the production of buildings and a city which is sustainable. This would improve the quality of life for users.

Figure 1 shows the model of the habitability factor in buildings. This graphic consists of the four main variables. These are the independent variables: building quality, flexibility, quality of life and social patterns. Then there are six dependent variables: technology, environment, lower energy consumption, efficient resources consumption, materials and health. Also, the intersection of these elements permits the quantification of the degree of a building occupancy. This quantification could allow the possibility of identifying the Habitability degree of a building.

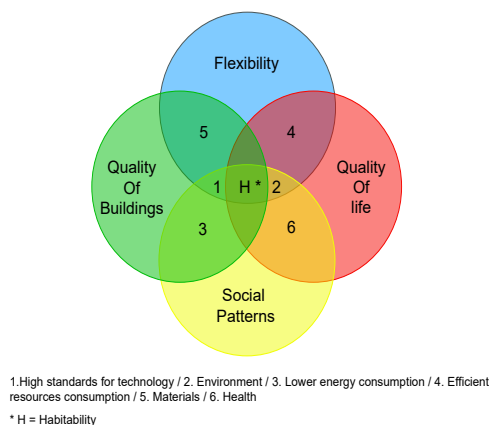


Fig. 1. Model of Habitability factor

### 3. METHODOLOGY

The proposed methodology focused its analysis on the relationships between and characteristics of the stated independent variables: quality of buildings, quality of life, flexibility and social patterns. Then, it proceeded to develop a theoretical model detailing the habitability factor analysis in order to assess sustainability in an urban habitat. To identify the relationships between and characteristics of the selected variables, one technique was applied, factor analysis. Factor analysis identified the interrelationship of four independent variables through the construction of a two level matrix. The matrix makes it possible to determine the relationship and the effect of flexibility and social patterns on quality of life and buildings.

The building/construction of the habitability factor is related to the form and use of the space of an urban habitat. The components selected to characterize habitability were: quality of buildings, quality of life, flexibility and social patterns. The first step is to identify the degree of adaptation of a space and the second to identify the type of behavior/activities an inhabitant intends to carry out in a space. Therefore, these four characteristics refer to the physical properties of the space of a habitat.

For this investigation, the habitability variable was determined as the unit of analysis. This selection was made in order to verify if the variable of habitability could be an analysis factor in buildings and habitat. Furthermore, it was found that the concept of habitability is generally discussed in urban and architectural terms, however the mechanisms used to measure the habitability of an urban habitat are unclear. Therefore, it became necessary to define the study variables to eight experimental units and to determine a further future study on the subject.

Consequently, an analysis of habitability factor in habitat and how this influences its response to climate change and sustainability was required. Thus using the analysis matrix eight experimental units were established (Table 1). The results were as follows:

1) Habitability is equivalent to the technology applied to buildings, together with the type of materials used to build them = (Technology  $\times$  Material),  $H = (A1 B1)$ . 2) Habitability is equivalent to the building technology, together with the efficient resources consumption that the building needs in its life cycle. Habitability = (Technology  $\times$  Efficient resources consumption),  $H = (A1 B2)$ . 3) Habitability is equivalent to the Building Technology together with the potential to implement a lower energy consumption strategy. Habitability = (Technology  $\times$  Lower energy consumption),  $H = (A1 C1)$ . 4) Habitability is equivalent to the Building technology that you can apply in the habitat together with the Healthy environment that can be generated over time.  $H = (Technology \times Health)$ .  $H = (A2 C2)$ .

5) Habitability is equivalent to Environment by building materials that make up said urban habitat = (Environment  $\times$  Material),  $R = (A2 B1)$ . 6) Habitability is equivalent to the environment comfort of a habitat by the resources consumption of the same habitat. Habitability = (Environment  $\times$  Efficient resources consumption),  $R = (A2 B2)$ . 7) Habitability is equivalent to the quality of habitat by the potential energy consumption of the said habitat. Habitability = (Environment  $\times$  Lower energy consumption),  $R = (A2 C1)$ . 8) Habitability is equivalent to the life quality of a habitat by the healthy spaces that can be generated over time. Habitability = (Environment  $\times$  Health).  $R = (A2 C2)$ .

In addition, the difference in the average habitability factor for the components Quality of Building (A1) and Quality of life (A2) at the levels of Flexibility (B) and Social Patterns (C) was estimated. Simple effect was observed that is equivalent to  $(A1 B1) - (A2 B2) - (C1 C2)$ . The main effects of the habitability factor for this model were the difference between the total average for the Quality of Building component and the total average for the Quality of life component, that is,  $(A1) - (A2)$ . Finally, the secondary effects or the interaction of the Habitability factor estimated by the difference of the experimental units:  $[(A2 C2) - (A2 C1) - (A2 B2) - (A2 B1)] - [(A1 C2) - (A1 C1) - (A1 B2) - (A1 B1)]$ .

Habitability					
		Flexibility	(Factor 3)	Social patterns	(Factor 4)
Quality of Building (Factor 1)	ITEM	Material B1	Efficient resources consumption B2	Lower energy consumption C1	Health C2
	Technology A1	Habitability (A1, B1)	Habitability (A1, B2)	Habitability (A1, C1)	Habitability (A1, C2)
Quality of life (Factor 2)	Environment A2	Habitability (A2, B1)	Habitability (A2, B2)	Habitability (A2, C1)	Habitability (A2, C2)

Tab. 1. factorial design of study

To test the Habitability concept it was necessary to carry out fieldwork and implement a pilot. The design experiment consisted in selecting a small urban area that could be observed in its totality and where it is possible to apply all the variables of the study at the same time. For this reason the Primero de Mayo was chosen. This neighbourhood is an important urban habitat in the city and it is located in the fourth district of Bogotá. It is composed of 11 blocks.

The city hall has classified the neighbourhood as a cultural patrimony of the city. This habitat has some urban values that represent an important urban planning example in Bogota. However, currently the neighbourhood suffers a series of user adaptations that compromise its sustainability. The fieldwork consisted in observing the variables of the Habitability model in the neighbourhood. To test the habitability concept it was necessary to design two datasheets to evaluate the variables.

The first datasheet evaluated the Technology variables: Material, Efficient resources consumption, Lower energy consumption and Health. The second datasheet evaluated the environment using the same four variables used in the previous datasheet. Then, a stochastic simulation model was designed. The information of field work was simulated, to do this, the same parameter and fieldwork variables were used. To make the simulation it was necessary to organize three groups of data. Two groups are experimental and the last one was classified as a control Group.

#### 4. RESULTS AND DESIGN POTENTIAL

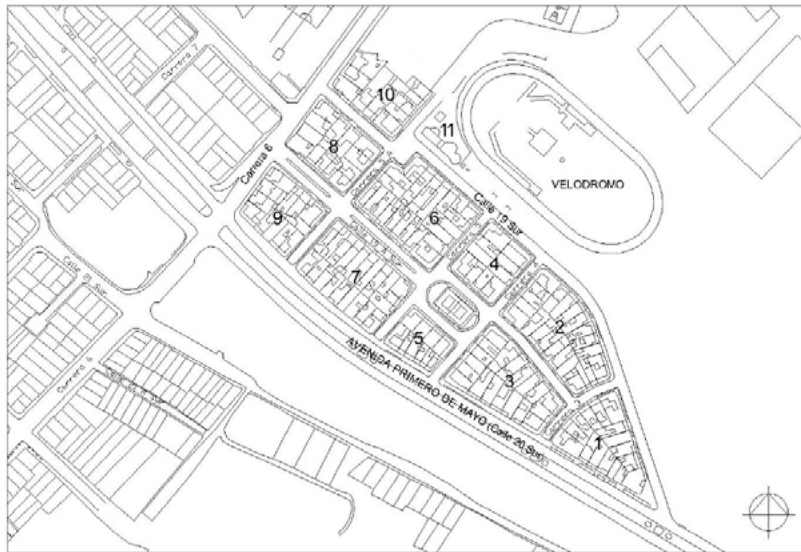


Fig. 2. Primero de Mayo neighborhood

11 blocks were studied in the field work (See Illustration 1.). The study identified that material is a mediator between indoor conditions and outdoor conditions of buildings, because materials regulated the outdoor conditions to give good habitability to human beings in a building. In the Primero de Mayo neighbourhood, materials do not have a good life cycle. People made a lot of changes to the buildings and mixed different materials without considering the life cycle process. It made the adaptations process unsustainable over time. The City hall regulated the neighbourhood as a cultural patrimony, but that kind of law did not stop the user adaptations of the neighbourhood and the buildings. It is observed that the climate conditions affect the buildings and cause some humidity problems.

This problem was noted in 75% of buildings. It is most common in the main streets like Avenida Primero de Mayo and Carrera 6a. Also, it was observed that in these main streets the use of buildings was transformed from housing to commercial uses. In the neighbourhood the adaptation process take place over a longer period, but this process is changing the traditional landscape. The datasheet shows that there is not a relationship between all variables of the habitability model. For example, the technology variable is very far from environment variable. That explained the observations in the field work. The material mixes some other problems such as respiratory diseases. This study was not an in depth study of health, therefore it is important to develop a medical study about that topic.

In conclusion, the study shows that currently the habitability factor in the neighbourhood is inefficient, and it is possible that the sustainability of the neighbourhood would be in danger soon. It is important to implement a series of strategies to give a better point of view to design sustainable strategies; a simulation model was created to test the habitability factor for future use in the neighbourhood.

Then, an experiment was performed using MS Excel. First, the calculations were carried out by entering random numbers into an array of different proposed variables. The model was measured by 30 simulations divided in three groups. To give a better objective viewpoint, the groups were divided into two parts. The first was the control group (Group 1) and the others

were the experimental groups (Group 2 and 3). Then the overall effect, the single effects, the main effect and the effect of interaction between variables were calculated. It important to mention that the simulation was a sthocastic process, meaning that the variables were studied from the present day in order to preview future scenarios.

It was observed that, with regards to the overall effects of the interrelationship between the study variables, each affected the urban habitat in a similar manner. For example, the main impact without any sustainable strategy is 7.5 % on base information field work. The control group shows the impact is 6.5% if sustainable strategies were implemented. The experimental groups shows that if you combine two of three variables at the same time the environmental impact is from 1.30% to 1.25%. This demonstrated the important impact of sustainable strategies (see chart 1). However, these kinds of actions would have secondary effects that in the case of Primero de Mayo and group 1 are from 4.0% to 6.4%. On the other hand, groups two and three show from 2.7% to 1.64% of enviroment and technology impact. In all these cases these percentages are negative (See chart 2.).

One can see that the main effect is reflected in the behaviour of the Technology and environment variables, with respect to the Habitability factor. The results of the model show that a high environmental impact on an urban environment affects the habitability conditions. The model shows that a high environmental impact affects the flexibility. That is, the Habitability of an urban habitat depends on the culmination of several actions that together respond to the affected system. Finally, the model shows that the variables of energy efficiency versus the material element of habitability affect the buildings and this in turn affects the flexibility variables of an urban habitat. This means that there will be a greater need for Habitability, since the urban habitat may not have the capacity to respond to user's changes (See chart 3).

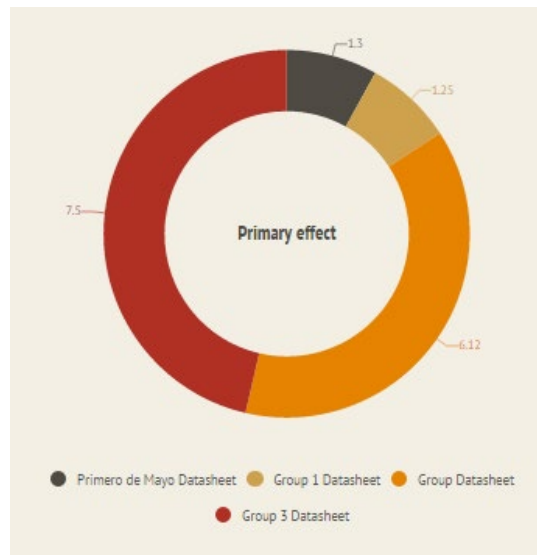


Chart 1. Primary effects results

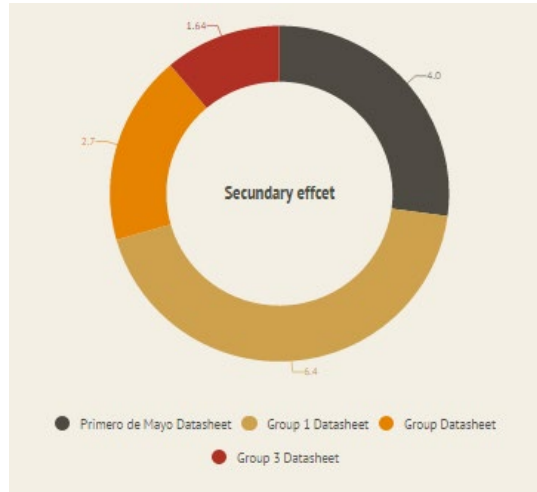


Chart 2. Secondary effects results.

## Relationships

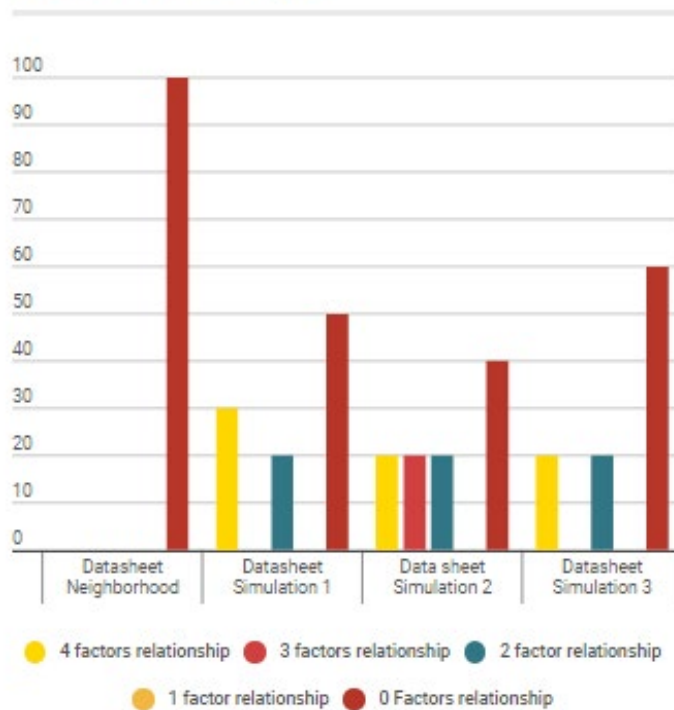


Chart 3. Result of relationships factors

## CONCLUSION

This study identifies the importance of satisfying the need for Habitability today in Bogotá, and consequently, the results propose to implement a model that can respond to such a need, and to implement and optimise the sustainability of an urban habitat. The model determined the behaviour of the different variables involved and in turn the flexibility that an urban habitat has to have in order to implement optimum conditions of Habitability. Therefore, Habitability occurs when different components of the habitat adapt to reduce their impacts and continue to operate optimally without major losses.

This research study left open the concept of habitability as an endpoint of sustainable buildings. It also identified the role of habitability in the process of building design and targeted different user needs regarding sustainability. The study opens the possibility for buildings to be oriented around strategies and responds to different agents which affect the habitability of buildings. Furthermore, the model proposes an opportunity to develop new sustainable design tools. Finally, the different users' needs from a building were identified through modeling and simulation variables.

## ACKNOWLEDGMENTS

Special Thanks to Vicky Cox who made the edited this article.

## REFERENCES

- Arévalo, D. (2014). Implementación del sistema de certificación LEED en Colombia (pp. 17–17). Bogotá.
- Brundtland, G. H. (1987). Our common future. General Assembly (pp. 400). New York: United Nations.
- Calsa-Tres, M., Arcas-Abella, J., Cuchi, A., & Altés-Arlandis, A. (2009). HABITABILITY, THE SCALE OF SUSTAINABILITY. *DIVA*, 409–414.
- Cubillos González, R. A. (2006). Vivienda social y flexibilidad en Bogotá. *Bitacora Urbano Territorial*, 10(1), 124–135.
- Cubillos González, R. A. (2010). Sistema de gestión de información de proyectos de vivienda social (SGIPVIS). *Revista de Arquitectura*, 12, 90–101.
- Edwards, B. (2005). *Rough guide to sustainability*. London: RIBA Enterprises Ltd.
- Escallón-Gartner, C., & Villate-Matiz, C. (2013). Código de construcción para Bogotá: evaluación y propuesta de actualización en el marco de la sostenibilidad. *Cuadernos de Vivienda y Urbanismo*, 6(12), 248–259.
- Kannamma, D., & Meenatchi, S. (2014). *Design Best Practice Methods To Minimize the Impact of Building Materials on Urban Microclimate*.
- Mahdavi, a. (1998). Steps to a general theory of habitability. *Human Ecology Review*, 5(1), 23–30.
- Ozuna, A., & Rivera, J. (2012). Sustainable Construction in Colombia: Main Actors and Implementation. *IRBNet*, 1–11.
- Secretaría-de-Planeación-Distrital. (2015). DOCUMENTO EJECUTIVO POLÍTICA PÚBLICA DE ECOURBANISMO Y CONSTRUCCIÓN SOSTENIBLE DE BOGOTÁ. Bogotá: Alcaldía Mayor de Bogotá.
- Sikdar, S. K. (2003). Sustainable development and sustainability metrics. *AIChE Journal*, 49(8), 1928–1932. doi: 10.1002/aic.690490802.

## METODY KREOWANIA TYMCZASOWYCH PRZESTRZENI PUBLICZNYCH

Natalia Przesmycka

Katedra Architektury, Urbanistyki i Planowania Przestrzennego, Wydział  
Budownictwa i Architektury, Politechnika Lubelska

e-mail: n.przesmycka@pollub.pl

**Streszczenie.** Tymczasowe zagospodarowanie lub wykreowanie przestrzeni publicznych staje się coraz bardziej powszechnym zjawiskiem, występującym zwłaszcza w dużych miastach. Jest to zjawisko pozostające niejako poza głównym nurtem zainteresowaniem badaczy urbanistyki współczesnych miast, jednak będące jednym z podstawowych elementów polityki miejskiej. Tymczasowe zagospodarowanie przestrzeni publicznych może mieć różne przyczyny: brak środków na docelowe zagospodarowanie, chęć spróbowania czy dany rodzaj funkcji sprawdzi się w wybranej lokalizacji, czy oddolnie nie zawsze legalne działanie społeczne, wynikające z bieżących potrzeb mieszkańców lub użytkowników. Niektóre przestrzenie publiczne zagospodarowane tymczasowo pozostają w swojej formie i funkcji na dłużej, inne są demontowane lub po prostu się zużywają. W niniejszym artykule przedstawiono wybrane przykłady tymczasowych przestrzeni publicznych z europejskich miast.

**Słowa kluczowe:** temporary public spaces, urban reuse, urban art

### WPROWADZENIE

W tradycyjnej, ukształtowanej w drodze historycznego rozwoju formie miasta o europejskich korzeniach, najważniejszą przestrzenią publiczną jest rynek lub plac oraz ulice. Tradycyjnie rozumiana przestrzeń publiczna charakteryzowała się pewną stałością: jej obszar wyznaczały budynki lub inne materialne ściany, zaś elementy wyposażenia były rozmieszczone w sposób trwały, wyznaczając ramy dla wybranych aktywności jej użytkowników. Przestrzenie publiczne drugiej dekady XXI wieku odzwierciedlają zmieniający się styl życia mieszkańców i użytkowników miast. W krajach bardziej rozwiniętych już w latach 70-tych zaczęto wprowadzać ograniczenie transportu samochodowego (Dania, Holandia). Obecnie transformacje przestrzeni publicznych zmiernie się w kierunku uczynienia ich bardziej „ludzkiemi”, wielofunkcyjnymi i elastycznie reagującymi na zmieniające się potrzeby społeczeństwa. Paradoksalnie, istniejące w krajach rozwijających ulice i place, na których rozgrywa się życie codzienne, się są celem do którego dążą kraje rozwinięte. Współczesne miasto zamieszkiwane przez wiele grup etnicznych, narodowościowych i wyznaniowych nie może być tak spójne jak miasta historyczne. Jest nadmierne fragmentaryczne, pełne kontrastów i tarć, a zatem musi mieć wiele twarzy – jedna nie wystarczy. Jego otwartość sprawia, że jest tak atrakcyjne dla rosnącej rzeszy jego mieszkańców. Brak spójnego i wyrazistego obrazu miasta może być więc zaletą, a nie wadą czy problemem. Tymczasowe przestrzenie publiczne są nieodłącznym elementem współczesnego miasta. Elastyczne, wielofunkcyjne lub czasowe wykorzystanie przestrzeni może być kreowane na wiele sposobów.

Codzienna struktura życia miasta generuje stałe, zmienne i ulotne sposoby funkcjonowania przestrzeni publicznych<sup>2</sup>. Tradycyjne place rynkowe były przestrzeniami wielofunkcyjnymi. Ich podstawową funkcją było miejsce spotkań, wymiany informacji, handlu i usług.

---

1 Rykwerth J., 2013, Pokusa miejsca. Przeszłość i przyszłość miast. Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków, s. 25

2 Jan Gehl, Miasto dla ludzi, Kraków, RAM 2014, p. 145. Autor wielokrotnie podkreśla znaczenie kreowania tych zdarzeń dla udanej polityki miejskiej.



W zależności od rangi miasta centralny plac stawał się okresowo miejscem zgromadzeń z okazji różnych wydarzeń: publicznych egzekucji, jarmarków, świąt religijnych itd. Czasami wydarzenia te odbywały się poza wyznaczonymi ramami, np. pod bramą miejską lub na przedpolach miasta. Wówczas przestrzeń ta stawała się tymczasową przestrzenią publiczną. W okresie renesansu starano się wykreować przestrzenie publiczne o bardziej określonych funkcjach i charakterze. Wielofunkcyjne rynki ustąpiły miejsca placom o zdefiniowanych funkcjach. Określenie funkcji polegało nie tylko na prawnym ujęciu ale przede wszystkim na wyposażeniu przestrzeni w stałe elementy wyposażania np. baseny wodne do prania bielizny, baseny do pojenia zwierząt i osobne studnie do czerpania wody pitnej, arkadowe wolnostojące zadania lub arkady obramowujące plac. Pośrednio inspirowane regularnymi założeniami antycznych forów cesarskich zaczęły powstawać place powiązane ważnymi budynkami użyteczności publicznej (władz miasta, rządu lub rezydencji mieszkalnej). Od XVI wieku nieodłącznym elementem reprezentacyjnej przestrzeni publicznej był konny pomnik władcy lub wodza. Dopiero w XIX i XX wieku w większości dużych miast pojawiły się przestrzenie otwartych placów, projektowanych najczęściej jako miejsce – arena dla wielkich zdarzeń publicznych. Te reprezentacyjne miejsca funkcjonowały (i wiele z nich nadal tak funkcjonuje) przy ważnych budynkach państwowych, podczas obchodów świąt czy narodowych uroczystościach. Pozbawione innych funkcji, wykorzystywane są przez mieszkańców jako przestrzeń komunikacji, zaś turystów przyciągają do nich atrakcje w sąsiadujących gmachach. Obecnie odpowiednie funkcjonowanie takich przestrzeni zapewnia ich animowanie poprzez tymczasowe wydarzenia kulturalne, sportowe, społeczne czy artystyczne. Zawsze dobrze sprawdza się wprowadzenie elementu handlu, targowiska ulicznego. Sięganie do tradycji jarmarków stało się elementem polityki promocyjnej wielu polskich miast np. Lublin – Jarmark Jagielloński, Jarmark Dominikański w Gdańsku itd. Wydarzenia te ożywiają przechodnie przestrzenie i oferują możliwość uczestnictwa w życiu miejskim wielu grup społecznych i wiekowych.

Tymczasowe wykorzystanie przestrzeni publicznych spełnia również ważną rolę w polityce miejskiej. Miastem, którego władze dostrzegły, jak ważne może być tymczasowe nadanie funkcji publicznej przestrzeniom będącym w trakcie transformacji był Berlin. W czasie, gdy stolica połączonych Niemiec przechodziła wielką przebudowę, wiele przestrzeni pozostawało pustych. Tymczasowe wykorzystanie ich do celów publicznych stało się elementem strategii transformacji, poddając je jednocześnie próbie (w aspekcie społecznym i ekonomicznym) celowości zagospodarowania w kierunku wybranej funkcji. Czasowe użytkowanie odbywało się równoległe z procesem planowania przestrzennego, a projekty tymczasowego wykorzystania przestrzeni zostały włączone w strategię transformacji, która jest nadal kontynuowana.<sup>3</sup>

## MOBILNE ELEMENTY W PRZESTRZENIACH PUBLICZNYCH

Najbardziej popularnym mobilnym elementem w przestrzeni publicznej, kreującym jej tymczasowe wykorzystanie, jest krzesło. Stałe miejsca do siedzenia w przestrzeni publicznej wiązały się z jej architekturą. W renesansie powszechne było projektowanie kamiennych ław, wkomponowanych w cokoły budynków, na których można było usiąść. Przenośne meble miejskie wywodzą się idei przestawnych, drewnianych ławek ogrodowych, typowych dla założeń parkowych w stylu angielskim. Jako meble miejskie pojawiły się parkale Nowego Jorku (Bryant Park) i Paryża, w II połowie XX wieku. Idea ta bardzo szybko rozprzestrzeniła się w większych miastach bardziej rozwiniętych krajów. Obecnie najbardziej popularne są miejskie leżaki, okresowo wykładane w różnych przestrzeniach miejskich (Ryc. 1. B). Składane meble miejskie mają wiele zalet: są łatwe w przechowywaniu, a puste pozostawione na

---

<sup>3</sup> *Urban Pioneers, Berlin: stadenentwicklung durch Zwischennutzung*, Senatverwaltung für Stadenwicklung Berlin und Jovis verlag GmbH, Berlin 2007

placach czy w parkach w zimne miesiące przywołują wspomnienia nadmorskiego kurortu poza sezonem.<sup>4</sup>

Elementy mobilne nie muszą być niewielki i lekkie. Od 2002 roku w Wiedniu wykorzystuje się wielkoskalowe mobilne meble miejskie. Wieloboczne kształty umożliwiają zestawianie mebli w nieskończoną ilość form, każdego roku zaskakując kolorami i rozmieszczeniem. Tak zwane ENZI nie są klasycznymi ławkami. Zaprojektowane przez PPAG Architects dla dzielnicy Działnicy Muzeów stały się rozpoznawalnym elementem przestrzeni miejskiej (Ryc. 1. A). Wielofunkcyjna modularność i żywa, zmieniająca się corocznie kolorystyka mebli, stała się jednym z elementów tożsamości centrum miasta. Na zimę meble są składowane w strukturach przypominające budowle, wewnątrz których mogą odbywać się koncerty lub pokazy kinowe. Wykonane z odpornego na czynniki atmosferyczne tworzywa meble weszły również do sprzedaży detalicznej.



Ryc. 1. A - Enzi, wielofunkcyjne meble miejskie w Wiedniu, B – leżaki miejskie przed Votivkirche, Wiedeń Fot. N. Przesmycka

Fig. 1. A - Enzi, multifunctional street furniture in Vienna, B – folded chairs at Votivkirche in Vienna. Photo N. Przesmycka

Podobna idea – wielofunkcyjnego mebla miejskiego zastosowana została w projekcie grupy Studio Weave zatytułowanym *140 Boomerangs*.<sup>5</sup> Modularne elementy w kształcie bumerangów wykonanych z wodoodpornej sklejki w naturalnym kolorze drewna pojawiły się w kilku miejscach przestrzeni publicznej Londynu z okazji Biennale Architektury. Bumerangi ustawiane w różnych konfiguracjach i łączone ze sobą pod różnym kątem tworzyły siedziska, stoły, fotele lub instalacje rzeźbiarskie. Naturalny materiał dobrze wpisywał się w różne przestrzenie” pasując zarówno do zabytkowego parku w West Smithfield, gdzie rzeźbiarska forma na kształt wstęgi opasywała fontannę, jak i do wnętrza ulic. Studio Weave Architects specjalizują się z działań na pograniczu sztuki i architektury poprzez wprowadzanie do przestrzeni publicznej tymczasowych instalacji i interakcji w swoich działaniach z lokalną społecznością. Projekt tymczasowego pawilonu The Smith w Clerkenwell został w 2015 roku wybrany w konkursie Civic Trust Award zwycięzcą kategorii tymczasowych instalacji wpływających pozytywnie na sferę publiczną.<sup>6</sup>

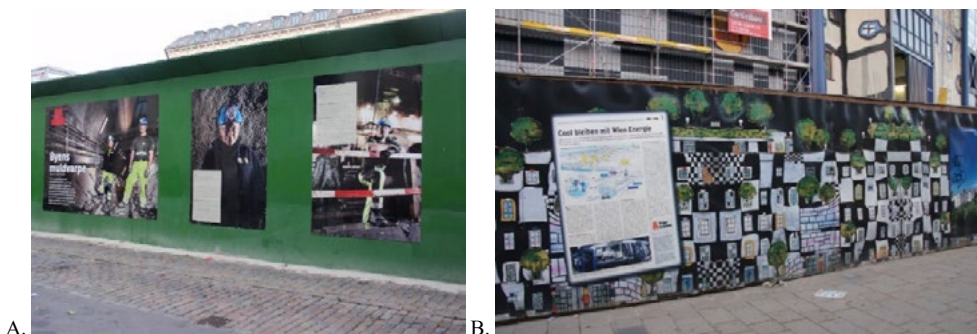
Od kreatywnego podejścia do kształtowania tymczasowych elementów w przestrzeni publicznej zależy nie tylko jej jakość estetyczna, ale również emocjonalny stosunek do niej użytkownika – poczucie bezpieczeństwa lub zagrożenia, czy chęć zatrzymania się. Elementem niezbędnym podczas wykonywania prac budowlanych są ogrodzenia placu budowy. Są one wykorzystywane do wielu celów, najczęściej jako nośniki reklam. W miejscach historycznych

4 Jan Gehl, *Miasto...*, op. cit., p. 145.

5 Ch. Van Uffelen, 2010; *Street Furniture*, s. 66–69, Braun.

6 <http://studioweave.com/>

powszechnie przyjętą praktyką jest odtwarzanie na ogrodzeniach lub osłonach rusztowań zakrytych elewacji. Lepszemu funkcjonowaniu przestrzeni, której użytkowanie jest ograniczone w wyniku budowy może sprzyjać połączenie ogrodzenia z funkcją informacyjną (Ryc. 2.). Podane w komunikatywny, atrakcyjny wizualnie sposób informacje o tym co dzieje się za ogrodzeniem, nie wyłącza przestrzeni z funkcjonowania miasta.



Ryc. 2. Różna rola ogrodzeń w przestrzeni publicznej. A – informacja i edukacja (Kopenhaga, budowa metra), B – informacja i podniesienie estetyki przestrzeni (Wiedeń, ogrodzenie placu budowy przy spalarni odpadów zaprojektowanej przez Hunderwassera). Fot. N. Przesmycka

Fig. 2. Different role of fences in public space. A- information and education (Copenhagen, the construction of the subway), B – information and improving of appearance of public space (Vienna, the fence at the building site of the waste incineration plant designed by Hunderwasser). Photo. N. Przesmycka

## ROZWIĄZANIA NISKOBUĐĘTOWE I ARTYSTYCZNE – RECYKLING W ARANŻACJI PRZESTRZENI TYMCZASOWYCH

Indywidualnie zaprojektowane meble miejskie i elementy małej architektury stwarzają poczucie unikalności miejsca i mogą być elementem chroniącym miasto przed unifikacją i anonimowością. Jednym z ulubionych przez architektów, artystów i dizajnerów materiałem używanym obecnie do realizacji tymczasowego zagospodarowania przestrzeni publicznej są europalety. Palety mają wiele zalet: zunifikowane rozmiary, stabilną konstrukcję, są tanie i łatwo dostępne. Sięgają po nie zarówno znane biura architektoniczne, jak i sami mieszkańcy lub użytkownicy terenu, chcący poprawić jego funkcjonalność. Estetycznym przykładem aranżacji przestrzeni tymczasowej jest realizacja z 2014 roku przy Copenhagen Business School (Ryc. 3. A.). W sąsiedztwie uczelni wykonano z palet rodzaj amfiteatru i wielopoziomowych siedzisk, kreując wielofunkcyjną przestrzeń, która w zamierzeniu miała służyć nie tylko studentom, ale i okolicznym mieszkańcom. W użyciu europalet w działaniach artystycznych specjalizuje się holenderska pracownia REFUNC. W lipcu 2012 roku na warszawskim Targówku z ponad 200 europalet powstała zgodnie z projektem pracowni wielofunkcyjna przestrzeń rekreacyjna dla użytkowników w każdym wieku<sup>7</sup>. Była to kontynuacja pierwszej w Polsce instalacji artystycznej wykonanej całkowicie z materiałów wtórnych. Przy skrzyżowaniu ulic św. Wincentego i Kondratowicza, na tyłach dzielnicowego ratusza, zbudowano m.in. domek z palet i siedziska ze starych opon.<sup>8</sup> Projekt wzbudził kontrowersje – mieszkańcy nie do końca przekonali się do idei recyklingu. Wielu instalacja kojarzyła się ze śmieciarniskiem, a poniesione łączne koszty w wysokości 80 tys. złotych wydały się wygórowane. Być może w polskim społeczeństwie idea recyklingu zbyt mocno kojarzy się z „aranżacjami” przestrzeni

7 <http://refunc.nl/?cat=216>

8 <http://www.targowek.info/2012/07/pomnik-palety-robi-sie-wiekszy/>

z lat minionych (np. placów zabaw czy boisk sportowych), kiedy powszechnie w użyciu były stare opony, występujące w roli ogrodzeń lub donic.



Ryc. 3. A - Aranżacja wielofunkcyjnej przestrzeni tymczasowej z palet. Kopenhaga. B – Fot. N. Przesmycka  
Fig. 3. The temporary arrangement of the multifunctional space made from wooden pallets. Photo N. Przesmycka

Inaczej na aranżowanie przestrzeni publicznych elementami z pochodzącymi z recyklingu patrzy się w wysokorozwiniętych krajach. Ponownie można odwołać się do przykładu pochodzącego z Kopenhagi, miasta, które w wielu niezależnych rankingach zawsze znajduje się w czołówce najlepszych przestrzeni publicznych i miejsc do zamieszkania. Kopenhaga jest miastem, w którym do jakości przestrzeni publicznych i ich odpowiedniego funkcjonowania przykładą się ogromną wagę. Po przeniesieniu produkcji piwa Carlsberg z browaru w dzielnicy Vesterbro do miejscowości Fredericia w 2006 roku, podjęto próby rewitalizacji terenu przemysłowego i „dowartościowania” tym samym dzielnicy mieszkaniowej. W procesie rewitalizacji zorganizowano kilka interesujących przestrzeni publicznych, które w zamierzeniu wykonane jako tymczasowe, odgrywają zasadniczą rolę w zapewnieniu integracji planowania, budowy i rozwoju życia miejskiego, w okresie przejściowym. Jako pierwszą przestrzeń zaaranżowano plac Tap E Plads. (Ryc. 3. C). Jego najważniejszym elementem jest wykonany z podkładów kolejowych wielofunkcyjny mebel miejski. Mebel ma formę amfiteatralnego wygodnego siedziska, skierowanego w stronę zorganizowanych w sąsiedztwie placów dedykowanych różnym rodzajom zabaw i aktywności fizycznej.

W obrębie placu wykorzystując przedmioty z recyklingu stworzono tymczasowy park linowy (Ryc. 3. B). Podwieszane do drzew beczki, zbiorniki, kontenery na śmieci, palety a nawet samochód, tworzą przygodową przestrzeń zabaw dla osób w różnym wieku. Przylegające przestrzenie powstały w bardzo prosty sposób: oznaczenia malowane na asfalcie dzielą plac na strefy; biała ściana szczytowa sąsiadującego budynku może być wykorzystywana do projekcji filmowych, meczów piłki nożnej i innych działań twórczych. Kolejna tymczasowa przestrzeń

w bezpośrednim sąsiedztwie to Boble Plads.<sup>9</sup> Jest to miejsce aktywnego wypoczynku, dedykowane miłośnikom parkuru, deskorolkowcom i rowerzystom (BMX). Wielofunkcyjność tworzą asfaltowe wybrzuszenia, uliczny kosz do koszykówki.

Tymczasowe przestrzenie publiczne o różnym charakterze przyciągają w rejon dawnej fabryki mieszkańców i turystów, a teren ten na dobre zaistniał w zbiorowej świadomości jako miejsce przyjazne kulturze, sztuce, alternatywnym wydarzeniom i swobodnemu spędzaniu czasu na wolnym powietrzu.<sup>10</sup>

Oddolne działania mieszkańców widoczne są w drobnej skali: organizowania miejskich ogródków warzywno – kwiatowych i przestrzeni sąsiedzkich (przykład kopenhaskiej dzielnicy Byhaven). Do kreacji przestrzeni mieszkańcy chętnie używają pochodzących z recyklingu przedmiotów i materiałów budowlanych, osiągając estetyczny efekt.<sup>11</sup> Własnymi siłami budują domy dla owadów, miejsca do siedzenia i spożywania posiłków, grille, kuchnie i piece. Podobne inicjatywy obywatelskie stały się popularne w ostatnich kilkunastu latach, obejmując swoim zasięgiem większość miast w krajach bardziej rozwiniętych.

Innym ciekawym przykładem recyklingu w przestrzeni miejskiej jest plac zabaw zrealizowany w portowej części Reykiavíku. Plac zrealizowano w części miasta, która od 1995 roku jest konsekwentnie rewitalizowana. Część likwidowanego dawnego portu remontowego jest likwidowana, a dla uatrakcyjnienia tej części miasta wprowadzane są nowe obiekty usługowe. Plac zabaw ma charakter tymczasowy, wpisując się pomiędzy teren budowy a nadbrzeże. Na placu zabaw znalazły się stare elementy związane z żeglugą: części statków, liny okrętowe, szpule, opony, sieci itd. Tworzą one atrakcyjne dla dzieci i młodzieży struktury do wspinaczki i kreatywnej zabawy<sup>12</sup>. Inny, nieszablonowy plac zabaw w Reykiavíku znajduje się w miejskim lesie, w sąsiedztwie Keiluhöllin. Jego realizacja jest przykładem działania niskobudżetowego, lecz bardzo pomysłowego. Dookoła leśnej polany wybrano kilka drzew, którym przycięto odpowiednio gałęzie, tak by w naturalny sposób zachęcały do wspinania po nich. Kilka kładek i równoważni zbudowanych z drewna dopełnia całości, a tablice informacyjne objaśniają w jakim zakresie można korzystać z tego naturalnego placu zabaw.



Ryc. 4. Niskobudżetowe place zabaw w Reykiavíku. A – przy starym porcie, B – w lesie. Fot. N. Przesmycka  
Fig. 4. Low-cost playgrounds in Reykjavík. A – in the old port area, B – in a forest. Photo. N. Przesmycka

9 Boble Plads zawdzięcza swoją nazwę sąsiadnemu obiektowi, Boblehallen, z charakterystycznym dachem w kształcie bańki. Kiedy pogoda się pogarsza, sporty uliczne mogą znaleźć swoje miejsce w pomieszczeniach Boblehallen.

10 <http://www.dac.dk/en/dac-life/copenhagen-x-gallery/cases/temporary-urban-spaces-at-carlsberg/>

11 <http://byhaven2200.dk/>

12 Podobnym przykładem jest zrealizowany w 2008 roku Geopark w Stavanger (Norwegia). Jest to założenie rekreacyjne skierowane do wszystkich grup użytkowników (plac zabaw, skate park, przestrzeń wystawiennicza.) Do stworzenia aranżacji użyto wielu elementów po przemyśle ropy naftowej.

Ponowne użycie elementów budowlanych lub przemysłowych wzbogaca przestrzeń publiczną nadając jej indywidualny charakter. Tak prosty element jak pacholek uliczny może być wykonany z dowolnego trwałego materiału lub elementu. W miastach skandynawskich często w ich roli występują naturalne głazy narzutowe lub tylko z grubsza ociosane kamienne elementy. We włoskim mieście Ravello użyto do tego celu fragmentów antycznych kolumn, co jest zgodne z lokalną tradycją. Ale używane są również mniej szlachetne materiały z nie mniej dobrym skutkiem. W 2006 roku we francuskiej miejscowości Le Havre przed ratuszem stanęła wykonana z 90.000 plastikowych kul (bombek świątecznych) instalacja na pergoli<sup>13</sup>. Różowe, błękitne i pomarańczowe kule tworząc zwisające grona pięknie komponują się z naturalną zielenią pergoli. Zadaszenie chroni przed światłem i deszczem, a delikatnie poruszając się na wietrze wprowadza dodatkowy element wzbogacający krajobraz akustyczny miejsca.

Niskobudżetowa aranżacja przestrzeni publicznej jest zgodna z ideą rozwoju zrównoważonego. Oszczędność środków finansowych najczęściej wiąże się z nieszablonym myśleniem i wykorzystaniem potencjału prostych rozwiązań.

## DZIAŁANIA ARTYSTYCZNE I NOWA ROLA SZTUKI W KREOWANIU PRZESTRZENI

Sztuka w przestrzeni publicznej była obecna od początków istnienia miast. W swoim oficjalnym nurcie przez stulecia ograniczyła się do przyozdobienia miejsca lub zaistnienia jako pomnik lub rzeźba. Pomniki, ołtarze czy inne elementy rzeźbiarskie nadawały jej rangi reprezentacyjnej. W ostatnich latach zmienia się rola i miejsce sztuki. U progu XXI wieku zyskała nowy wymiar. Często sztuka sygnalizuje publiczny wymiar przestrzeni.

W przestrzeniach publicznych większości miast obecny jest street art<sup>14</sup>. Ten rodzaj sztuki, w swoim założeniu działającej intensywnie i okresowo, jest świadomie wykorzystywany przez władze miejskie, w procesach rewitalizacyjnych i do promocji miast. Zaakceptowanie murala władze miasta i mieszkańców jest warunkiem jego zaistnienia podczas festiwalu street artu. Jest to niejako sprzeczne z ideą nurtu street artu, u którego podstawy leży niepodleganie żadnym wpływom i tworzenie komunikatów dla wszystkich odbiorców.<sup>15</sup>

---

13 Ch. van Uffelen, *Street...*, op. cit., s. 422–425

14 Określenia street art najprawdopodobniej po raz pierwszy użył Allan Schwartzman w 1985, za: T. Sikorski: *Czy street art jest sztuką?* W: E. Dymna, M. Rutkiewicz: *Polskie street art, cz.2. Między anarchią, a galerią. s.373.. Carta Blanca*. Jednym z prokursorów street artu jest Banksy, artysta który używa różnych technik do przekazywania swoich wiadomości, najczęściej humorystycznych lub związanych z polityką. Jego technika łącząca ze sobą graffiti i technikę szablonową oraz odważne umiejscowienie prac, zyskały uznanie krytyków i została zauważona przez media.

15 Sebastian Frąckiewicz, *Żeby było ładnie. Rozmowy o boomie i kryzysie street artu w Polsce*, Poznań 2015.



Ryc. 5. A - Wiedeń, schody do muzeum Albertiny (2015), B – instalacja artystyczna na Podwórku Sztuki w Lublinie przy ul. Narutowicza (2013), Fot. N. Przesmycka  
 Fig. 5. A – Vienna, the stairs to the Albertina Museum (2015), B – art installation in the Courtyard of Art in Lublin, Narutowicza Street (2013). Photo. N. Przesmycka.

Działania artystyczne w przestrzeni publicznej mogą mieć różną formę: od kameralnych, często anonimowych inicjatyw po międzynarodowe festiwale, mające nadać miastu odpowiednią rangę. Wiele wydarzeń ma charakter cykliczny, a różne rodzaje sztuk łączą się ze sobą. Obecnie sztuka miejska, zwłaszcza w formie murali, jest elementem polityki promocyjnej miasta, po który władze chętnie sięgają. Festiwale street artu są popularnym zjawiskiem w dużych miastach.<sup>16</sup> Jednym z najsłynniejszych przykładów jest miasto Melbourne, gdzie wspólna przestrzeń miasta stała się galerią sztuki współczesnej. Oprócz stałej ekspozycji obecne są liczne wystawy i instalacje czasowe, a duże znaczenie mają działania interaktywne z widzami. Przykładem jak silnie może oddziaływać na strefę społeczną sztuka w przestrzeni miejskiej jest instalacja autorstwa Julity Wójcik – *Tęcza* na Placu Zbawiciela w Warszawie. Ten tymczasowy (istniejący od 2011 do 2015 roku) element artystyczny wywoływał skrajne emocje. W 2013 roku w trakcie trwania demonstracji narodowych tęcza została podpalona.<sup>17</sup>

Przykładem, jak obecność sztuki może łagodzić nastroje społeczne i sprzyjać integracji jest instalacja Chiński Smok na placu Martina Moniza w Lizbonie. Plac ten stał się w ostatnich latach centrum szybko rozwijającej się dzielnicy chińskiej. Rzeźba zbudowana jest z elementów z recyklingu: opon, metalu, części podzespołów elektronicznych. Długa na kilkanaście metrów wyłania się i chowa pod powierzchnią placu. Jest jego centralnym elementem i mimo, że nie dominuje gabarytami, od niedawna plac nazywany jest Placem Smoka. Na co dzień plac jest miejscem wielofunkcyjnym i wielonarodowościowym – przestrzenią spotkań emigrantów z Chin i innych krajów. Znajdujący się na środku smok z okazji świąt jest malowany lub przystrajany, stając się ważnym elementem wydarzeń, na co dzień stanowi świetny plac zabaw dla dzieci, które wspinają się na rzeźbę, zjeżdżają z niej i biegają dookoła. Historia rewitalizacji tej przestrzeni jest długa. Do placu przylegają najbardziej zdegradowane dzielnice śródmiejskie, a sąsiadujące z nim centra komercyjne i biznesowe nie mają żadnego powiązania

16 Specyficzny rodzaj street artu pojawił się na wsiach, tzw. rurales w Polsce uprawia artysta Daniel Rycharski. za [http://wydzialsztuki.up.krakow.pl/?page\\_id=2809](http://wydzialsztuki.up.krakow.pl/?page_id=2809)

17 Artystka znana jest również z innych zaangażowanych akcji w przestrzeniach społecznych i miejskich. Jedną z pierwszych była „**Rewitalizacja Parku Schopenhauera**” w cieszącej się złą sławą dzielnicy Gdańska – Oruni (2002), gdzie na pewien czas sprowadziła trzy kozy z zoo w Oliwie. Wyjadając chwasty, strzygąc trawę i stanowiąc atrakcję dla dzieci miały one za zadanie przywrócić porządek w tym zapomnianym przez lokalnych władarzy zakątku. Z kolei na Gradowej Górze w Gdańsku artystka postawiła błękitną piaskownicę pomalowaną w białe obłoczki jako akcent kontrastujący ze znajdującym się tam ogromnym stalowym krzyżem („**Piaskownica z widokiem**”, 2002). za: <http://culture.pl/pl/tworca/julita-wojcik>. Piaskownica po dwóch tygodniach została skradziona

z przestrzeni placu.<sup>18</sup> Pod placem zbudowano wielkoprzestrzenny parking, a przestrzeń szybko stała się miejscem spotkań narkomanów, dilerów narkotyków i prostytutek. Pierwszą próbę rewitalizacji placu podjęto w 1997 roku poprzez ustawienie na nim 40 kiosków<sup>19</sup>. Niestety próba zamienienia placu w przestrzeń handlową, oferująca regionalne produkty i pamiątki nie sprawdziła się. W 2000 roku większość z kiosków usunięto i plac na powrót stał się jedną otwartą przestrzenią, której sposób funkcjonowania definiowany jest przez użytkowników. Projekt aranżacji przestrzeni publicznej nie sprawdził się: sztuczna trawa, zadaszenia i pawilony kawiarniane nie funkcjonują zgodnie z założeniami władz miasta i architekta, a plac nadal odbierany jest jako miejsce dosyć niebezpieczne i generujące społeczne patologie. Plany rewitalizacji zakładające współistnienie wielokulturowych stref (bary i kawiarnie serwujące kuchnie z różnych stron świata) nie do końca się sprawdziły. W obrębie placu nadal funkcjonuje świat przestępczy. Rzeźba smoka jest jedynym elementem, który spaja przestrzeń, nadaje jej charakter i integruje użytkowników.



Ryc. 6. Plac Martina Moniza w Lizbonie, rzeźba smoka w trakcie przemalowywania na złoto. Fot. N. Przesmycka.

Fig. 6. Martin Moniz Square in Lisbon, the sculpture of dragon undergoing a repainting process. Photo. N. Przesmycka.

Tymczasowe zagospodarowanie przestrzeni publicznych może posłużyć do zwiększenia bezpieczeństwa oraz włączenia miejsc jeszcze nie oddanych do użytkowania w system przestrzeni publicznych. Obszary zabudowy wymagające największych interwencji nie muszą być całkowicie wyłączone ze struktury przestrzeni publicznych miasta. Wykonywane na czas trwania prac budowlanych, lub wyłączenia obiektów, tymczasowe aranżacje przestrzeni, oparte w dużej mierze na działaniach artystycznych. Widocznym elementem zwiększającym atrakcyjność takich obszarów są murale, które pokrywają ślepe ściany noszące ślady wyburzeń oraz ogrodzenia placów budowy. W ten sposób przestrzeń śródmiejska nie traci na swojej atrakcyjności, nawet w czasie budowy.

18 Plac powstał w latach 40. XX wieku w ramach akcji porządkowania miasta i organizacji nowych przestrzeni.

19 Rita Aguiar Rodrigues, *A Warning to Lisbon: The Fight for Meaning in Martim Moniz*, <http://www.failedarchitecture.com/a-warning-to-lisbon-the-fight-for-meaning-in-martim-moniz/>





Ryc. 7. Przykłady murali jako sztuki poprawiającej wygląd elewacji obiektów przeznaczonych do remontu lub rozbiórki, Lizbona, Fot. N. Przesmycka.

Fig. 7. Examples of mural art improving the aesthetics of the buildings' elevations which are dedicated to be demolished or renewed, Photo. N. Przesmycka

W kreowaniu przestrzeni publicznych ważną rolę odgrywają również elementy rzeźbiarskie, które często przyjmują niespotykane formy. Rzeźba może być dowcipna, lekka, i tymczasowa. Może nawet oderwać się od ziemi i zamiast tradycyjnie na cokole, być zainstalowana pod niebem (Ryc. 8). Ten sposób wprowadzenia elementu rzeźbiarskiego do przestrzeni publicznej definiuje ją w nowy sposób: oprócz ścian i podłogi we wnętrzu urbanistycznym zaczyna być dostrzegane „sklepienie”. Wiszące rzeźby podnoszą atrakcyjność przestrzeni nie ograniczając jej użytkowania. Rzeźbiarze szczególnie często posługują się w swoich działaniach motywem postaci ludzkiej.

Ciekawym przykładem działania rzeźbą w kreowaniu atrakcyjnych przestrzeni publicznych jest dzielnica Aker Brygge w Oslo. Tereny dawnego portu remontowego zostały poddane procesowi rewitalizacji i przebudowy, tworząc w tym miejscu nowoczesną, modną dzielnicę śródmiejską. Funkcje mieszkaniowe, usługowe, handlowe przenikają się, a całość „spina” atrakcyjna przestrzeń publiczną. Istotną rolę odgrywa w niej rzeźba – zarówno ta zainstalowana na stałe, jak i instalacje tymczasowe. W letnie, ciepłe dni dzielnicę odwiedza 35.000 osób z całego miasta. Dzielnica została zaprojektowana z myślą o wysokiej jakości przestrzeni publicznej i „aktywnych” parterach oferujących usługi, które w przyszłości przyciągną określonych użytkowników<sup>20</sup>.

Rzeźba współczesna w odróżnieniu od klasycznej, tworzona jest często z myślą o jej aktywnym odbiorze. Istniejąc w przestrzeni publicznej jest nie tylko obiektem do oglądania, ale zachęca do podejścia bliżej, dotknięcia, usiadnięcia na niej czy przy niej, a przede wszystkim do sfotografowania. Można stwierdzić, że atrakcyjna rzeźba kreuje tymczasowe użytkowanie przestrzeni publicznej poprzez zamierzoną interakcję z odbiorcą (Ryc. 8. D, E, 9).

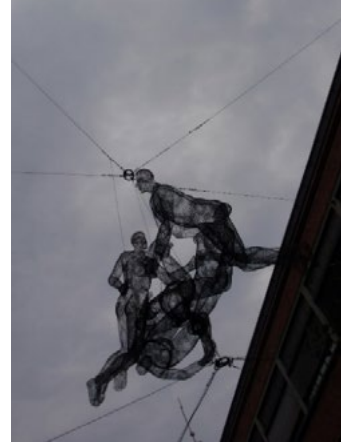
20 Nie znajdziemy tu salonu sprzedaży Mercedesa ani McDonalda, ale raczej mniejsze i średnie firmy, oraz wysokiej jakości mieszkania. Moor M., Rowland J., (red.) *Urban Design Futures*, Tylor&Francis Group 2006.



A



B



C



D



E

Ryc. 8. Instalacja artystyczna *Lekka niepewność*, autorstwa czeskiego rzeźbiarza Michała Trapaka  
 Arezzo, Włochy. C, D – Aker Brygge, Oslo – instalacja i rzeźby zintegrowane z przestrzenią  
 publiczną – Aker Brygge, Oslo, E – Wiedeń, dziedziniec uniwersytetu – Fot. N. Przesmycka  
 Fig. 8. An artistic installation: *Light uncertainty* by Michal Trapak, Czech sculptor, in Arezzo,  
 Italy, C – Aker Brygge, Oslo – outdoor art installation and sculptures integrated into public  
 space , E –the courtyard of the University of Vienna. Photo N. Przesmycka



Ryc. 9. Stado bawołów naturalnej wielkości – rzeźba plenerowa w Rawennie przed bazyliką San Apollinaire in Classe, pomaga rozładować napięcie oczekujących na zwiedzenie wycieczek. Fot. N. Przesmycka

Fig. 9. A herd of life-sized buffaloes – an outdoor installation in Ravenna in the front of the Basilica of San Apollinaire in Classe, helps the groups of people waiting for sightseeing tours to relieve the tension. Fig. N. Przesmycka

## TYMCZASOWE PRZESTRZENIE LETNIE LUB ZIMOWE

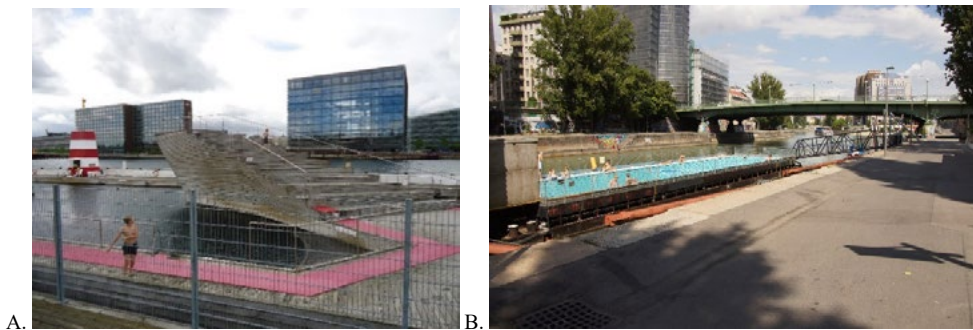
Mieszkańcy dużych miast w krajach rozwiniętych coraz częściej chcą spędzać wolny czas w miastach, stąd widoczne w ostatnich latach dążenie do poprawy jakości przestrzeni i rozszerzenia oferty możliwości spędzania w niej czasu. Wiele miast w okresie letnim organizuje plaże dla mieszkańców. Miastem, które zapoczątkowało ten trend był Paryż, gdzie od 2002 roku bulwar na prawym brzegu Sekwany, pomiędzy Pont Neuf i Pont Sully zamieniono w publiczną plażę wysypaną piaskiem, z leżakami i parasolami. Wkrótce do wyposażenia dołączyły palmy w donicach, dopełniając wrażenia wakacyjnego kurortu. W ślady Paryża poszły inne miasta europejskie: Wiedeń (kanał Dunajski Strandbar Herrmann), Berlin, Hamburg (nad Łabą), Warszawa, Wrocław. Obecnie miejskie „plaże” organizowane są nawet dla poszczególnych dzielnic (np. w Berlinie, Kopenhadze) i trudno znaleźć większe miasto, które nie oferowałoby mieszkańcom takiego rodzaju tymczasowej przestrzeni.

Okresowo funkcjonujące przestrzenie publiczne mogą stać atrakcją nawet w czasie, gdy warunki atmosferyczne nie pozwalają na ich funkcjonowanie. Otwarty basen zorganizowany na kanale w Kopenhadze (Islands Brygge Havenbad) jest przykładem pokazującym, że nawet w kraju o północnym klimacie dobrze urządzona przestrzeń publiczna może funkcjonować pozwalając czerpać możliwie dużo przyjemności z każdej pory roku. Basen zrealizowano w 2003 roku zgodnie z projektem biura PLOT Architects w miejscu istniejącego wcześniej basenu tymczasowego. Jego dobre funkcjonowanie skłoniło władze miasta do zainwestowania w trwałą budowlę. Przestrzeń wpisuje się w Copenhagen’s Blue Plan – element polityki miejskiej mającej na celu promocję projektów realizowanych w pobliżu nadbrzeża.<sup>21</sup> Kompleks

21 W ramach tego ambitnego projektu ma powstać szereg sztucznych wysp, na których stworzone zostaną różnorodne atrakcje np. wyspa ptaków. Stworzona przestrzeń ma mieć charakter eksperymentalny, nowoczesny i innowacyjny. Atrakcjami mają być podwodne lekcje czy spacer po wodzie w szklanych kulach. Dodatkowo realizuje się renaturalizację fragmentów nadbrzeża poprzez wprowadzanie stopni, schodów czy kamiennych umocnień. Atrakcyjność przestrzeni mają podnieść nowe kładki rowerowe i piesze, dzięki którym przemieszczanie się w obrębie portu będzie miało charakter cyrkulacyjny. za: <http://www.dezeen.com/2013/01/03/blue-plan-for-copenhagen-harbour-by-tredje-natur/>. Miejskie plaże w Kopenhadze tworzone są również jako bardziej kameralne dla poszczególnych dzielnic: przy dawnej fabryce piwa Carlsberg, a w dzielnicy Christiania działa plaża Halvande. Od 2010 uchodząca za alternatywną dzielnica Østerbro ma swoją własną plażę, Svanemøllestranden.

trzech basenów przylega do nabrzeża, które wcześniej zrewitalizowano, tworząc park sąsiadujący z dzielnicą mieszkaniową. Drewniana nawierzchnia łączy się z rekreacyjną przestrzenią trawników w parku. Dwa mniejsze baseny przeznaczone są dla dzieci, a duży basen wypełniony jest wodą z kanału, której jakość jest codziennie monitorowana. Charakterystyczna wieża do skoków z wody jest elegancką dominantą wysokościową założenia, a jedynym elementem kolorowym jest białoczerwona wieża ratownicza. W obrębie omawianej przestrzeni ma miejsce wiele aktywności pozwalających jej funkcjonować całorocznie. Jest to przestrzeń codziennej rekreacji, spacerów i komunikacji pieszej i rowerowej, a każdego tygodnia pod pergolą zbudowaną z konstrukcji dawnych suwnic odbywają się pchle targi.

Ciekawym przykładem tymczasowej „plaży miejskiej” połączonej z basenem jest kompleks obiektów i aranżacji przestrzeni organizowany corocznie w Wiedniu, nad kanałem Alte Dunau. Przestrzeń podzielona jest na dedykowane różnym użytkownikom (rodziny, single, wędkarze itd.) części. Na przycumowanych barkach znajdują się nie tylko letnie kawiarnie ale niektóre z nich przekształcane są w baseny kąpielowe.



Ryc. 10. A - Kopenhaga, Islands Brygge Havenbad. Pomimo sezonowego zamknięcia, jest użytkowana, B – plaża miejska z kąpieliskiem zorganizowana na barku na kanale Dunaju w Wiedniu. Fot. N. Przesmycka  
 Fig. 10. A - Copenhagen, Islands Brygge Havenbad is in use despite seasonable closing, B – city beach and swimming pool on the barge, Alte Dunau in Vienna. Photo N. Przesmycka

## PRZESTRZEŃ ZABAWY

Zabawa, która w czasie modernizmu została sprowadzona do wydzielonych i dobrze wyposażonych placów zabaw, w ostatnich kilkunastu latach stała się oczekiwaną aktywnością w przestrzeni publicznej. Co ciekawe przestrzenie i urządzenia adresowane są nie tylko do najmłodszych użytkowników przestrzeni ale dla całkiem dorosłych. U podstaw wielu ludzkich działań leży zabawa i gra, które poprzez wprowadzenie współzawodnictwa przyczyniają się do nauki i rozwoju. W podobny sposób działają również gry i zabawy ruchów. Zabawa jest domeną nie tylko najmłodszych. *Homo ludens*, czyli człowiek bawiący się wykształcił się w drodze rozwoju naszej kultury, choć zabawa obecna jest również w świecie zwierząt. Małą architekturę i zagospodarowanie przestrzeni publicznych traktuje się często jako element sprzyjający integracji społecznej, a jedną z aktywności do tego prowadzących jest ruch i zabaw. Pojawiają się rozwiązania, w których do funkcjonowania mebla konieczna jest interakcja z innymi ludźmi (słynne gigantyczne ławki w Berlinie), podobnie działają niektóre miejskie meble wielofunkcyjne, chociażby przywołane już Enzi. Ana Kučan proponuje nawet zamiast używania określenia *playground*, które wiąże się z wydzielonym, schematycznym, bezpiecznym

i zorganizowanym placem zabaw, w kontekście innowacyjnego podejścia do funkcjonalnego zagospodarowania przestrzeni publicznych, zastąpienia go pojęciem *playscape*<sup>22</sup>.

W 2010 roku w mieście Mafikeng w RPA powstała gigantyczna konstrukcja trzech huśtawek, wykonana ze zużytych opon i drewna, przymocowanych do konstrukcji stadionu Mma-batho (projekt REFUNC *Jan Körbes i Thjeu Donders*). Aby wprawić zwisająca z wysokości 12 metrów huśtawkę w ruch potrzeba współpracy kilkunastu osób.<sup>23</sup> Ciekawym przedsięwzięciem, zapoczątkowanym również w Południowej Afryce, łączącym elementy rewitalizacji na wielu poziomach był interdyscyplinarny projekt Roundabout Outdoor Playpump rozpoczęty w 1997 roku.<sup>24</sup> W dotkniętych problemem niedoboru wody miejscowościach zainstalowano zero-energetyczne pompy. Napędzane siłą bawiących się na karuzelach dzieci, pompy czerpią wodę z głębinowych studni przekazując ją do zbiorników. Zbiorniki wyniesione na wysokość 6 m pełnią dodatkowo funkcję nośników reklam, co jest ważnym elementem z punktu widzenia lokalnej gospodarki. Pompy z placami zabaw stały się ważnym, często jedynym elementem wokół którego tworzy się przestrzeń społeczna i publiczna. Projekt ten pokazał jak w kreatywny sposób, przy minimalnym angażowaniu środków finansowych można dzięki innowacyjności zrobić coś dla trzeciego świata. Jednak po kilku latach funkcjonowania zaczął być krytykowany, za zbytnią medialność i stosunkowo niską efektywność (w stosunku do tradycyjnych pomp) oraz...oparcie na pracy dzieci. Mimo wsparcia finansowego Banku Światowego i planów uruchomienia do 2010 roku pomp zaopatrujących w ten sposób 10 milionów ludzi w wodę pitną, wobec stosunkowo niskiej efektywności pomp, od 2009 roku nie wykonuje się nowych Playpumps.<sup>25</sup> Podobna idea przyświeca jednak organizacji generujących energię elektryczną placów zabaw<sup>26</sup>.

Popularne w krajach wysoko rozwiniętych rozwiązania niejako wymuszające współpracę i integrację społeczną w przestrzeniach publicznych jednak mają zupełnie inny cel. Jest to zapobieganie wykluczeniu społecznemu i zwrócenie uwagi na drugiego człowieka. W 2010 roku w Utrechcie powstały eksperymentalne mobilne meble uliczne, w formie hydraulicznie wynoszonych z posadzki platform, które w zależności od potrzeby mogły być ławkami lub stolikami. Turkusowe metalowe prostokątne płyty na co dzień wtopione są w nawierzchnię chodnika. Kiedy mieszkańcy chcą ich użyć jako ławek muszą je wyciągnąć używając do tego celu specjalnej wajchy i współpracując ze sobą.

Tymczasowe place zabaw wykorzystujące nietypowe, czasem ponad zwyczajnej wielkości elementy stają się popularnym rozwiązaniem tymczasowym, w którego projektowanie angażują się artyści i projektanci. W 2012 roku na Bulwarze Nadmorskim w powstała Akcja „Playground”, której celem było zatrzymanie ludzi w przestrzeni dotychczas „przejściowej”. W ramach niej powstały instalacje będące przeskalowanymi zabawkami: bujanym konikiem, łódką origami, gigantyczny stół z krzesłami czy „Korek Bałtycki” – pływająca po nadbrzeżu styropianowa rzeźba w kształcie gigantycznego korka od wanny<sup>27</sup>.

Mobilne, tymczasowe elementy przestrzeni publicznych mogą również sprzyjać integracji społecznej. W 2010 roku główną nagrodę w kategorii działań tymczasowych Urban Intervention Award zdobyła mobilna miejska kuchnia zaprojektowana przez architektów Daniela

---

22 A. Kučan, *Playscape-in defence of public space*, w: *On Site. Landscape Architecture Europe*, LAE Foundation, Bassel. Boston Berlin, 2009, p. 133–135

23 R. Klanten, S. Ehman, M. Hübner, L. Feireiss (ed.), 2012, *Going Public. Public Architecture, Urbanism and Interventions*, Gestalten, Berlin, s. 153.

24 C. Cumberlidge, L. Musgrave, 2007, *Design and Landscape for People. New Approaches to renewal*, Thames&Hudson, s. 34–40.

25 [https://en.wikipedia.org/wiki/Roundabout\\_PlayPump](https://en.wikipedia.org/wiki/Roundabout_PlayPump)

26 <http://www.empowerplaygrounds.org/>

27 D. Falkowska, 2012, *Zabawa na bulwarze*, „Architektura i Biznes”, 9/2012, s. 35

Unterberga i Isabell Weiland. Skonstruowana na bazie przyczepy do roweru konstrukcja zawierała kompletne wyposażenie kuchni oraz długi stół. W miejscach, w których się pojawiała mieszkańcy spotykali się wspólnie gotując, wymieniając przepisy, jedząc i rozmawiając.

#### TYMCZASOWA ARCHITEKTURA – ELEMENT KREUJĄCY PRZESTRZEŃ PUBLICZNĄ

Przestrzenie publiczne miast chętnie wzbogacane są elementami tymczasowej architektury. Szczególnym rodzajem jej są pawilony, o funkcjach dostosowywanych do bieżących potrzeb. Często budynki te są wynikiem międzynarodowych konkursów architektonicznych, a ekspozycja wygranych struktur, często autorstwa „gwiazd architektury” przyciąga do miast miłośników architektury. Efekt ten wykorzystują przede wszystkim duże miasta.

Od 2000 roku The Serpentine Gallery (w londyńskich Kensington Gardens), zamawia pawilon ogrodowy autorstwa uznanego architekta<sup>28</sup>. Tymczasowe struktury mają rzeźbiarską formę i pełnią funkcję letniej kawiarni i pawilonu ekspozycyjnego. Forma pawilonu ogrodowego jest ekspozycją samą w sobie, przyciągając do galerii rocznie dodatkowo 200.000 zwiedzających w przeciągu pierwszych sześciu tygodni otwarcia<sup>29</sup>. Funkcja kawiarni pozwala na bezpośredni, nieformalny kontakt z architekturą. Pawilony często mają za zadanie zwrócić uwagę szeroko pojętej publiczności na jakiś problem, być jego rozwiązaniem. Prototyp samowystarczального energetycznie domu – FLAB House w Barcelonie, (2010 rok) funkcjonował jako atrakcja dla mieszkańców i turystów.

Kreowanie tymczasowych przestrzeni publicznych staje się często płaszczyzną do współpracy miast z uczelniami wyższymi. Tworzenie tymczasowych pawilonów jest domeną nie tylko studentów kierunków architektonicznych, ale również efektem interdyscyplinarnej współpracy. Możliwość ekspozycji własnej realizacji w środowisku miejskim, jest bardzo ważna dla przyszłych projektantów. Droga powstawania pawilonów może być różna: warsztaty, konkursy, szkoły letnie, wydarzenia kulturalne. Wiele miast widząc potencjał we współpracy z uczelniami, tworzy ramy dla działań tymczasowych w przestrzeni publicznej, poprzez zapewnienie miejsca do ekspozycji budowli lub stworzenie stałych, cyklicznych wydarzeń.

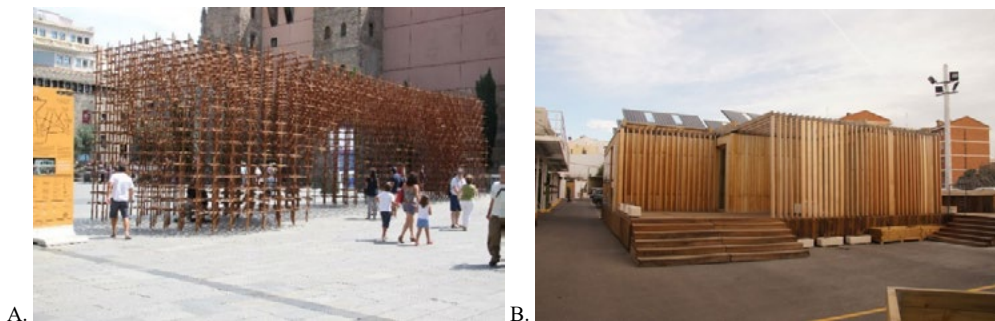
Przykładem stałej kooperacji może być Stuttgart, gdzie w ramach prac badawczych **ICD Institute for Computational Design (Wydział Architektury i Projektowania Urbanistycznego)** i **ITKE Institute of Building Structures and Structural Design** powstają **tymczasowe konstrukcje letnich pawilonów inspirowanych bionicznymi formami**. Od 2010 roku w przestrzeni powstawały kolejne tymczasowe pawilony zbudowane z drewnianych sklejkowych paneli (2010, 2011) lub włókien węglowych (od 2013 roku) zaprojektowanych i wykonanych przy użyciu technologii cyfrowych. Prezentowany w 2014/2015 roku pawilon powstał w wyniku inspiracji konstrukcją sieci podwodnego pająka<sup>30</sup>.

---

28 W 2000 roku Zaha Hadid, 2001 Daniel Libeskind, 2002 Toyo Ito, 2003 Oscar Niemeyer, 2005 Alvaro Siza i Eduardo Souto de Moura. Projekt nie jest finansowany z pieniędzy publicznych, co pozwala galerii w pełni kontrolować zamówienia.

29 S. Gaventa, 2006, *New Public Spaces*, London, s. 169.

30 The Institute for Computational Design (ICD) and the Institute of Building Structures and Structural Design (ITKE) prowadzą serię realizacji pawilonów badawczych. Są to prototypy budynków, na których wypróbowuje się możliwości projektowania wspomaganego programami komputerowymi, oraz procesu symulacji i prefabrykacji w architekturze. Pawilon 2014/2015 powstał jako wynik współpracy dydaktycznej i badawczej interdyscyplinarnego i międzynarodowego programu studiów magisterskich (ITECH MSc program). Pracowali nad nim badacze i studenci architektury, konstrukcji budowlanych i nauk przyrodniczych. za: <http://icd.uni-stuttgart.de/?p=12965>.



Ryc. 10. Przykłady pawilonów będących efektem warsztatów i konkursów studenckich. A – Barcelona, w trakcie ekspozycji w przestrzeni publicznej, B – Walencja, zero energetyczny pawilon- dom, po wystawieniu w przestrzeni publicznej wrócił na uczelnię. A - Fot. K. Boguszewska, B – Fot. N. Przesmycka  
 Fig. 10. The examples of pavilions being the result of student workshops and competitions. A – Barcelona, during the public space exposition, B – Valentia, zero-energy pavilion after being public exposed was returned to the university. A – Photo K. Boguszewska, B – Photo N. Przesmycka

## ZIELEŃ W TWORZENIU TYMCZASOWYCH PRZESTRZENI

Wprowadzenie zieleni jest bardzo ważne w działaniach rewitalizacyjnych i w kreowaniu przyjaznej użytkownikowi przestrzeni publicznej. Tymczasowa zieleń ozdobna, na przykład w formie donic z kwiatami, towarzyszy od dawna przestrzeniom publicznym nadając im uroczystego, reprezentacyjnego charakteru. Jednak dopiero od kilkunastu lat zieleń istniejąca tymczasowo pełni inną rolę – ma „przywrócić” miasto ludziom. Ważnym nurtem takiego podejścia do kreowania przestrzeni publicznych jest ruch społeczny nazywany „partyzantką urbanistyczną”. Stopniowe zazielenianie miast ma różne przyczyny, oczekiwane cele i formy. W dużych miastach krajów wysokorozwiniętych zwraca się uwagę na pozytywny aspekt wprowadzania zieleni tymczasowej w kreowaniu bioróżnorodności, integracji społecznej, a nawet jako sposób na rozwiązanie kwestii głodu.<sup>31</sup>

W wielu miastach powstają nieformalne warzywne ogrody miejskie. Są one odpowiedzią na kilka społecznych problemów: niewiadomej jakości i pochodzenia produkty dostępne w sprzedaży, oszczędności pieniędzy i zasobów środowiska. Niektóre z nich powstały na bazie wcześniejszych akcji artystycznych (np The Union Street Urban Orchard, London), nielegalne lub zalegalizowane. Urban gardening i urban farming są ruchami zdobywającym coraz większą popularność. Innowacyjność w tym zakresie polega na znajdowaniu nowych miejsc, w których można uprawiać rośliny i optymalnych sposobów do ich uprawy. Uprawę roślin prowadzi się w oknach, donicach czy w wyniesionych, tymczasowych rabatach. Czynnikiem społecznym ma tu duże znaczenie. Pojawia się własność wspólna, którą trzeba szanować i dbać. Ogródki działkowe są dobrem z którego płyną korzyści społeczne. Wykorzystanie powierzchni wertykalnych nie tylko do celów uprawiania zieleni ozdobnej ale i użytkowej.

Przykładem tymczasowego, eksperymentalnego wprowadzenia zieleni w zupełnie nowej formie do przestrzeni publicznej miasta jest Living Pavilion (proj. Ann Ha and Behrang Behin), który powstał w Nowym Yorku na Governors Island, jako efekt konkursu „City of Dreams”. Obiekt zaprojektowany został zgodnie z filozofią low-tech i low-impact. Do konstrukcji wykorzystano plastikowe skrzynki po mleku (element charakterystyczny dla miasta), umieszczone

31 Urban Agriculture For Sustainable Poverty Alleviation and Food Security , [http://www.fao.org/fileadmin/templates/FCIT/PDF/UPA\\_-WBpaper-Final\\_October\\_2008.pdf](http://www.fao.org/fileadmin/templates/FCIT/PDF/UPA_-WBpaper-Final_October_2008.pdf)

na lukowych ramach z drewna klejonego, tworząc przykrycie o parabolicznym kształcie.<sup>32</sup> W skrzynkach zasadzono trawę, która tworzy naturalne, chłodzące zadaszenie. Po okresie jej wegetacji, skrzynki wracają do obiegu i dalej służą w swoim oryginalny przeznaczeniu. Użycie codziennych przedmiotów w niecodzienny sposób miało na celu zwrócenie uwagi na problem recyklinu, powtórnego użycia i zmiany przeznaczenia. Do sadzenia roślin nie zawsze jest potrzebna wypełniona ziemią donica – czasami wystarczy przedmiot i odrobina pomysłowości. (Ryc. 11).



Ryc. 11. A - Niekonwencjonalne, naturalistyczne podejście do kształtowania zieleni miejskiej.

Oslo. B – Niekonwencjonalna, tymczasowa donica. Izmir. Fot. N. Przesmycka

Fig. 11. A - Unconventional, naturalistic approach to shaping urban green areas. Oslo.

B – unconventional, temporary flower pot. Izmir Province. Photo N. Przesmycka

## PODSUMOWANIE

Obecnie granice przestrzeni publicznych są redefiniowane: tworzone są w przestrzeniach zapomnianych, na dachach budynków publicznych lub funkcjonują tymczasowo.

Dzisiejsze problemy przestrzeni publicznych będą potrzebowały innowacyjności nie tylko w zakresie rozwiązań technicznych, ale przede wszystkim dla społecznego funkcjonowania przestrzeni publicznych. Zapewnienie bezpiecznego uczestnictwa w życiu społecznym dla każdej grupy wiekowej i społecznej, poprawa bezpieczeństwa i walka z wykluczeniem są najważniejszymi wyzwaniami przed jakimi stają współczesne przestrzenie publiczne. Przytoczone przykłady pokazują że interwencje w różnej skali, czasem przy użyciu niewielkich środków finansowych mogą przynieść zamierzony efekt.

32 Klanten R., *Going Public...*, op. cit., s. 36.



## BIBLIOGRAPHY

- Aguiar Rodrigues R., *A Warning to Lisbon: The Fight for Meaning in Martin Moniz*, <http://www.failedarchitecture.com/a-warning-to-lisbon-the-fight-for-meaning-in-martin-moniz/>
- Cumberlidge C., Musgrave L., 2007, *Design and Landscape for People. New Approaches to renewal*. Thames&Hudson, London.
- Dymna E., Rutkiewicz, M., 2012, *Polskie street art, cz.2. Między anarchią a galerią*, Carta Blanca, 2012.
- Falkowska D., 2012, *Zabawa na bulwarze*, Architektura i Biznes, 9/2012.
- Frąckiewicz S., 2015, *Żeby było ładnie. Rozmowy o boomie i kryzysie street artu w Polsce*, Poznań, Galeria Miejska Arsenal.
- Gaventa S., 2006, *New Public Spaces*, p. 169, London, 2006.
- Gehl J., 2004, *Miasto dla ludzi*, p. 145, RAM, Kraków.
- Klanten R., Ehman S., Hübner MFeireiss., L. (ed.), 2012, *Going Public. Public Architecture, Urbanism and Interventions*, Gestalten, Berlin.
- Kučan A., 2009, *Playscape-in defence of public space*, [w:] *On Site. Landscape Architecture Europe*, LAE Fundation Bassel. Boston Berlin.
- Moor M., Rowland J., (red.), 2006, *Urban Design Futures*, Tylor&Francis Group.
- Rykwerth J., 2013, *Pokusa miejsca. Przeszłość i przyszłość miast*. Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków, s. 25 *Urban Pioneers, Berlin: stadtentwicklung durch Zwischennutzung*, Senatverwaltung für Stadtentwicklung Berlin und Jovis Verlag GmbH, Berlin 2007
- Van Uffelen Ch., 2010, *Street Furniture*, Braun
- <http://byhaven2200.dk/>
- <http://culture.pl/pl/tw> (11/08/2015)
- <http://icd.uni-stuttgart.de/?p=12965> (06/08/2015)
- <http://refunc.nl/?p=1171> (06/08/2015)
- <http://studioweave.com/>
- <http://www.dac.dk/en/dac-life/copenhagen-x-gallery/cases/temporary-urban-spaces-at-carlsberg/>
- <http://www.dezeen.com/2013/01/03/blue-plan-for-copenhagen-harbour-by-tredje-natur/> (07/08/2015)
- <http://www.empowerplaygrounds.org/> (06/08/2015)
- [http://www.fao.org/fileadmin/templates/FCIT/PDF/UPA\\_-WBpaper-Final\\_October\\_2008.pdf](http://www.fao.org/fileadmin/templates/FCIT/PDF/UPA_-WBpaper-Final_October_2008.pdf)
- <http://www.targowek.info/2012/07/pomnik-palety-robi-sie-wiekszy/>
- [http://wydzialsztuki.up.krakow.pl/?page\\_id=2809](http://wydzialsztuki.up.krakow.pl/?page_id=2809) (07/08/2015)
- [https://en.wikipedia.org/wiki/Roundabout\\_PlayPump](https://en.wikipedia.org/wiki/Roundabout_PlayPump) (07/08/2015)

## METHODS OF CREATING TEMPORARY PUBLIC SPACES

**Summary.** The use and creation of temporary public spaces becomes more and more popular, particularly occurring in large cities. This phenomenon remains somehow outside of the mainstream research interested in urban planning, however, it is one of the basic elements of modern urban policy. Temporary public realm can have various sources: lack of financial resources for development, a willingness to examine whether a type of function in a specific localization will work. Many public authorities today lack the financial means to resolve problems of public space. The social activities, not always lawful, resulting from the ongoing needs of the occupants or users, have very important impact on public space. Some temporary use projects show that many of them will become a professional business or may become a permanent function in the area. This paper presents some examples of temporary use or temporary creation of public spaces in chosen European cities.

**Key words:** temporary public spaces, urban reuse, urban art.

## SPIS TREŚCI

## CONTENTS

<b>Michał Dmitruk</b>	
Sposób postrzegania sacrum w architekturze współczesnej .....	7
The perception of sacrum in modern architecture	
<b>Agnieszka Kłopotowska, Maciej Kłopotowski</b>	
Mieszkalnictwo w dydaktyce .....	15
The housing industry in didactics	
<b>Agnieszka Chęć-Malyszek</b>	
Reklama w sztuce, sztuka w reklamie a przestrzeń publiczna .....	24
Advertisement in art, art in advertisement in context of public space	
<b>Wojciech Kocki, Jacek Bogucki, Bartłomiej Kwiatkowski</b>	
Fizyczna przestrzeń szkoły – współczesne kierunki projektowe .....	34
Physical space of school – contemporary design ideas	
<b>Bartłomiej Kwiatkowski</b>	
Pokoje wyciszeń – współczesne tendencje projektowania .....	42
<b>Anna Ostańska, Katarzyna Taracha</b>	
Propozycja poprawy stanu energetycznego w osiedlu mieszkaniowym na podstawie oceny dotychczasowych termomodernizacji wielorodzinnych budynków prefabrykowanych .....	49
Improving energy performance of a housing estate: assessment of actions taken so far in precast concrete panel blocks of flats	
<b>Marta Pieczara</b>	
Library as the heart of a school. The project of phillips exeter academy library, 1965–72 .....	60
Biblioteka sercem uczelni. Projekt biblioteki phillips exeter academy, 1965–72	
<b>Marta Pieczara</b>	
Placemaking de Louis I. Kahn. ....	68
Placemaking według louisa i. Kahna	
<b>Elżbieta Pytlarz</b>	
Kompozycja architektoniczna w dydaktyce .....	78
Architectural composition in didactics	

**Marzena Joanna Siestrzewitowska**

Metody prowadzenia zajęć z przedmiotu projektowanie urbanistyczne ze studentami kierunku architektura na wydziale budownictwa i architektury politechniki lubelskiej .....87  
Methods of conducting classes on town planning design for the students of architecture in the department of building and architecture at lublin university of technology

**Aleksander Serafin**

O zagadnieniach relatywizmu w globalnej architekturze .....100  
Issues of relativism in the global architecture

**Hubert Trammer**

Cztery obiekty reprezentujące dwa kierunki, spojrzenie na architekturę polską XXI wieku .....106  
Four examples which represent two directions glimpses of polish architecture of the 21st century

**Rolando-Arturo Cubillos-González**

Testing habitability for sustainable building design .....117

**Natalia Przesmycka**

Metody kreowania tymczasowych przestrzeni publicznych .....126  
Methods of creating temporary public spaces

PAN



POLSKA AKADEMIA NAUK  
ODDZIAŁ W LUBLINIE